

*RBE DER
EUROPÄISCHEN
WISSENSCHAFT*

*HERITAGE OF EUROPEAN
SCIENCE '2020*

*MONOGRAPH
PART 7*

Afanasiev A., Andrey G. N., Labinskaya B.I., Panchenko E.I., Shepel Yu.A. et al.

ERBE DER EUROPÄISCHEN WISSENSCHAFT
PHILOSOPHIE, PHILOGOLOGIE, GESCHICHTE, KUNSTWISSENSCHAFT
HERITAGE OF EUROPEAN SCIENCE
PHILOSOPHY, PHILOLOGY, HISTORY, ART HISTORY

Monographic series «European Science»
Book 2. Part 7.

In internationalen wissenschaftlich-geometrischen Datenbanken enthalten
Included in International scientometric databases

MONOGRAPHIE
MONOGRAPH

Authors:

Cherska Z.B. (4), Afanasiev A. (3), Andrey G.N. (11), Brodova I.A. (12), Buhinska T.V. (4),
Fugelova T.A. (10), Gutnikova A.V. (9), Hladkoskok L.H. (4), Labinska B.I. (4),
Malenko S.A. (11), Marieiev D. (7), Myronyk E.V. (8), Panchenko E.I. (6), Semen H.Y. (4),
Shepel Y.A. (5), Suima I.P. (6), Synytsia V.G. (8),
Tsemokh I. (7), Vasilenko I. (3), Voropayeva T.S. (2), Zuiev V.V. (1)

Erbe der europäischen wissenschaft: philosophie, philologie, geschichte,
kunstwissenschaft. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft».
Buch 2. Teil 7. 2020.

Heritage of european science: philosophy, philology, history, art
history. Monographic series «European Science».
Book 2. Part 7. 2020.

ISBN 978-3-9821783-9-4
DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07

Published by:

ScientificWorld-NetAkhatAV

Lußstr. 13

76227 Karlsruhe, Germany

in conjunction with Institute «SE&E»

e-mail: orgcom@sworld.education

site: www.sworld.education

Copyright © Authors, 2020
Copyright © Drawing up & Design. SWorld-NetAkhatAV, 2020

ÜBER DIE AUTOREN / ABOUT THE AUTHORS

1. *Cherska Zhanna Borysivna*, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Ph.D. in Philology, docent - *Chapter 4 (co-authored)*
2. *Afanasiev Aleksandr*, Odessa National Polytechnic University, Ukraine, doctor of philosophical science, Professor - *Chapter 3 (co-authored)*
3. *Andrey G. N.*, Yaroslav the Wise Novgorod State University (NovSU), Russia, doctor of philosophical science, Professor - *Chapter 11 (co-authored)*
4. *Brodova Irina Anatolievna*, Yaroslavl State, Russia, Ph.D. in History of Arts, docent - *Chapter 12*
5. *Buhinska Tetiana Viktorivna*, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Ph.D. in Philology, docent - *Chapter 4 (co-authored)*
6. *Fugelova Tatiana Anatolievna*, Tyumen State University, Russia, Ph.D. in pedagogical sciences, docent - *Chapter 10*
7. *Gutnikova Alla Vladimirovna*, Mariupol State University, Ukraine, Ph.D. in Philology, docent - *Chapter 9*
8. *Hladkoskok Lesia Hryhorivna*, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Ph.D. in Philology, docent - *Chapter 4 (co-authored)*
9. *Labinska Bohdana Ihorivna*, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor - *Chapter 4 (co-authored)*
10. *Marieiev Dmytro*, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine, Ph.D. in Philology, - *Chapter 7 (co-authored)*
11. *Malenko S.A.*, Yaroslav the Wise Novgorod State University (NovSU), Russia, doctor of philosophical science, Professor - *Chapter 11 (co-authored)*
12. *Myronyk Elena Vladimirovna*, Bukovina State Medical University, Ukraine, Ph.D. in Medical Sciences, docent - *Chapter 8 (co-authored)*
13. *Panchenko Elena Ivanovna*, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine, Doctor of Philology, Professor - *Chapter 6 (co-authored)*
14. *Semen Halyna Yaroslavivna*, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Ph.D. in Philology, docent - *Chapter 4 (co-authored)*
15. *Shepel Yuri Alexandrovich*, Dnipro National University named after Olesya Gonchara, Ukraine, Doctor of Philology, Professor - *Chapter 5*
16. *Suima Iryna Pavlovna*, Ukraine, Ph.D. in Philology, - *Chapter 6 (co-authored)*
17. *Synytsia Valentina Grigorevna*, Bukovina State Medical University, Ukraine, Ph.D. in Philology, docent - *Chapter 8 (co-authored)*
18. *Tsemokh Inna*, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine, master - *Chapter 7 (co-authored)*

19. *Vasilenko Irina*, Odessa National Academy of Telecommunications. A.S. Popova, Ukraine, PhD in Philosophy, docent - *Chapter 3 (co-authored)*
20. *Voropayeva Tetiana Sergiivna*, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, PhD in Psychology, docent - *Chapter 2*
21. *Zuiev Vitalii Vykolaiovych*, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine, PhD in Philosophy, docent - *Chapter 1*

Inhalt / Content

CHAPTER 1. EXPLICATION OF THE MAIN TYPES OF MODALITIES

Introduction	9
1.1. Distinguishing between types of modalities	9
1.2. Alethic modality	12
1.3. Deontic modality	14
1.4. Epistemic modality	17
1.5. True modality	20
1.6. Axiological modality	23
1.7. Temporal modality	25
1.8. Modalities of action	28
1.9. Modality of preference	33
Conclusions	35

CHAPTER 2. TRANSFORMATIONS OF THE COLLECTIVE IDENTITY OF UKRAINIAN CITIZENS IN 1991 – 2020

Introduction	37
2.1. What is a Collective Identity	38
2.2. Research Methodology	40
2.3. Theoretical and empirical research of the Transformations of the Collective Identity of Ukrainian Citizens in 1991 – 2020	42
Conclusions	48

CHAPTER 3. PHILOSOPHY AND LITERATURE: ASPECTS OF RELATIONSHIPS

Introduction	50
3.1. Two aspects of the relationship between philosophy and literature	50
3.2. The emotional and rational impact of literature	54
Conclusions	57

CHAPTER 4. PHRASEOLOGICAL UNITS WITH "HEART" COMPONENT IN THE ENGLISH, GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

Introduction	59
4.1. The material, methods and purpose of the analysis	61

4.2. Results and Discussion.....	63
4.2.1. <i>Phraseological units in terms of interlingual semantic correlation...</i>	63
4.2.2. <i>Comparative analysis of phraseological units with the component "heart" in English, German and Ukrainian languages: semantic aspect</i>	66
4.2.3. <i>Distinctive grammatical structure features of phraseological units with the lexeme "heart"</i>	73
4.3. Synonymous peculiarities of phraseological units with the component "heart"	76
4.4. Antonymous peculiarities of phraseological units with the component "heart"	77
4.5. Polysemy in phraseological units with the component "heart"	78
4.6. Stylistic peculiar qualities of phraseological units with the component "heart"	79
4.7. Etymology of phraseological units with the component "heart"	80
Conclusions	84

CHAPTER 5. INDIVIDUAL AUTHOR'S EPITATES AND TRANSLATED TRANSFORMATIONS (when translating M. Stelmakh's novel "Four fords" into Russian)

Introduction	86
5.1. The language of the works of M. Stelmakh	86
5.2. Transformations at the lexical level	87
5.3. Transformations at the syntactic level	94
5.4. Transformations at the morphological level	97
Conclusions	99

CHAPTER 6. CREOLIZED TEXTS ON THE INTERNET

Introduction	101
6.1. Google Doodle as one of the most typical creolized creations on the Internet	102
6.2. Word as an image	102
6.3. Images, made out of words. Tag clouds.....	103
6.4. Comics.....	104
6.5. Meme.....	106
6.6. Demotivator.....	109

6.7. Creolized messages in social networks	110
6.8. QR code.....	111
Conclusions	112

CHAPTER 7. DIALECT COMPONENT IN ORAL POETIC WORD AS A LINGUISTIC PROBLEM

Introduction	113
7.1. Actual problems of studying folklore texts.....	113
7.2. Folklore texts as a source of dialectological studies	117
Conclusions	120

CHAPTER 8. MONOLEX TERMS WITH THE -OSIS / -IASIS SUFFIX IN THE INFECTOLOGY MICROTERMINOSYSTEM

Introduction	122
8.1. The object of study	123
8.2. Structural types of terms	124
8.3. Terms with the final suffix -osis in the infectology microterminosystem.....	124
8.4. Terms with the final suffix –iasis in the infectology microterminosystem.....	127
Conclusions	128

CHAPTER 9. FEMINITIVES IN THE SEMANTIC GROUP OF NAMES OF PROFESSIONS

Introduction	129
9.1. Features of the semantic structure of NOP	129
9.2. Onomasiological structure of NOP	131
9.3. Semantic models	133
Conclusions	135

CHAPTER 10. TYUMEN'S IMAGE EVOLUTION IN THE MEMORIES OF TRAVELERS AND GUESTS OF THE CITY (XVIII - XX century)

Introduction	137
10.1. The image of Tyumen in the first half of the 18th century.....	138
10.2. The image of Tyumen in the second third of the 19th century.....	139
10.3. Tyumen early XX century.....	145
Conclusions	147

CHAPTER 11. PHANTOM FEAR OF THE FUTURE: A VISUAL SUSPENSE IDEOLOGY OF HOLLYWOOD ANTI-UTOPIAN AND POST- APOCALYPTIC PROJECTS

Introduction	149
11.1. Anonymous face of a terrible anti-utopian revolt	152
11.2. Bloody egalitarian games of the post-apocalyptic elite	155
11.3. Juvenile sacrifice of the "hungry" - the biopolitical foundation of the social contract	160
Conclusions	165

CHAPTER 12. ISOMORPHISM OF PRIMARY SIGNALING GENRES OF MUSIC.....167

References	175
-------------------------	------------

KAPITEL 1 / CHAPTER 1.**EXPLICATION OF THE MAIN TYPES OF MODALITIES***ЭКСПЛИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ ВИДОВ МОДАЛЬНОСТЕЙ**ЕКСПЛІКАЦІЯ ОСНОВНИХ ВИДІВ МОДАЛЬНОСТЕЙ***DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-040****Вступ**

У природній мові модальна оцінка міркувань увиразнюється за допомогою різних мовних конструкцій на зразок «необхідно, що», «можливо, що», «добре, що», «погано, що», «гадаю, що», «обов'язково, що», «заборонено, що», «раніше, ніж», «пізніше, ніж», «одночасно з» тощо. Подібні конструкції приєднуються до стверджувальних речень, надаючи їм необхідних контекстуальних атестацій. Наприклад: «Необхідно, що один метр дорівнює сто сантиметрів»; «Можливо, що якщо кондиція є якістю товару, то вона становить норму його існування»; «Добре, що етнофілософія сьогодні є складовою частиною філософської україністики»; «Обов'язково, що відомчість є негативним явищем суспільного життя» та ін. Отже, надаючи предметові або явищу модальну оцінку, можна не тільки зазначити їхні ознаки і властивості, але й уточнити, чи є притаманні їм зв'язки необхідними, обов'язковими, рівноцінними, істинними, кращими тощо.

Увиразнення К. Льюїсом різниці між логічними сполучниками, які відтворюють логічну необхідність і котрі такої необхідності не розкривають, дозволило побудувати різні сучасні теорії модальностей. Найбільш важливою в пізнавальному значенні системою модальних операторів є теорія алетичних модальностей, яка дозволяє формалізувати зв'язки між предметами і їхніми ознаками та властивостями. На підставі логіки деонтичних модальностей можна побудувати високоякісні й розвинені системи нормативних суджень, в яких увиразнюються практичні дії суб'єкта. Вивчення цих та інших модальностей забезпечує адекватне використання модальної логіки у соціогуманітарних науках та під час машинного моделювання соціальних процесів.

1.1. Розрізнення видів модальностей

Дослідження розбіжності між різновидами модальностей було започатковане ще Арістотелем, який виокремлював серед них дві основні модальності – «необхідно, що» і «можливо, що». Він також розглядав

модальності, які були похідними щодо основних: «не необхідно, що», «неможливо, що» тощо. А ось середньовічні логіки нараховували шість видів модальних форм («істинне», «хибне», «необхідне», «можливе», «неможливе», «випадкове»), хоч і зводили їх до трьох основних: «неминуче», «можливе» і «неможливе», а згодом – «істинне», «хибне» і «нерозв'язне». Завдяки працям І. Канта дотепер у формальній логіці зберігається розподіл модальностей на три основні групи – проблематичні, асерторичні й аподиктичні. Вважається, що як судження можливості проблематичні судження відтворюють імовірнісну природу істинності іншого судження. Наприклад, проблематичне судження «Можливо, що метод органічно пов'язаний з теорією» увиразнює той факт, що судження «Метод органічно пов'язаний з теорією» може виявитися істинним за певних умов. Асерторичні судження, або судження дійсності, фіксують фактичну наявність чи відсутність у предмета певної ознаки або властивості. Асерторичними в логіці є судження дійсності «Мотивація передуює поведінці особи», «Конформізм не сприяє формуванню власної думки» тощо. Аподиктичні судження, або судження необхідності, розкривають факт істинності іншого судження за будь-яких умов. Наприклад: «Необхідно, що тура – шахова фігура», «Суспільство не може існувати без соціальних інститутів» та ін.

Під час подальшого розвитку уявлень про логічну структуру суджень і різні типи модальностей традиційна кантівська класифікація була істотно вмотивована й доповнена. Зокрема, в сучасній логіці за видом модальностей, крім суджень з алетичними модальностями, розрізняють судження з деонтичними, аксіологічними, епістемічними, прохейретичними, доксатичними, часовими, темпоральними і багатьма іншими модальностями [2]. Розмаїті модальні судження формалізуються за допомогою підхожих модальних операторів. Семантичні та синтаксичні властивості модальних операторів вивчаються спеціальними аксіоматизованими логічними теоріями – деонтичною логікою, спістемічною логікою, логікою норм, логікою часу й іншими модальними логіками [3], які відтворюють рясногранну гаму узалежнень людини і світу.

З огляду на основні види модальностей та логічні числення з модальними операторами в наявному розмаїтті модальних оцінок виокремлюються щонайбільше уживані й цікаві. З огляду на це серед порівняно добре вивчених у сучасних модальних логічних теоріях різновидів модальностей доцільно виокремити насамперед такі основні групи модальних понять:

– алетичні модальності (логічні: абсолютні – «логічно необхідно»,

«логічно випадково», «логічно неможливо», «логічно можливо»; релятивні – «логічно спричинює», «є логічним наслідком», «логічно не спричинює», «не є логічним наслідком»; онтологічні: абсолютні – «онтологічно необхідно», «онтологічно випадково», «онтологічно неможливо», «онтологічно можливо»; релятивні – «є причиною», «є наслідком», «не є ні причиною, ні наслідком»);

– епістемічні модальності (пов'язані з епістемним знанням: науковим – «верифіковано», «неперевірювано», «фальсифіковано»; позанауковим – «доведено», «нерозв'язно», «спростовано»; пов'язані з «софійним» знанням: переконаннями – «переконаний», «гадає», «відкидає», «допускає»; вірою – «вірять», «сумнівається», «зрікається», «відмовляється»);

– деонтичні модальності (монадичні: «обов'язково», «нормативно байдуже», «заборонено», «дозволено»; дуальні: «обов'язково за умови», «байдуже за умови», «заборонено за умови», «дозволено за умови»);

– часові модальності (темпоральні: абсолютні – «було», «є», «буде»; релятивні – «завжди було», «завжди є», «завжди буде»; екзистенційні: абсолютні – «виникнення», «становлення», «зникнення»; релятивні – «раніше», «одночасно», «пізніше»);

– аксіологічні модальності (порівняльні: абсолютні – «добре», «аксіологічно байдуже», «погано»; релятивні – «краще», «рівноцінно», «гірше»; позитивні: «позитивно цінне», «добро», «благо»; негативні: «негативно цінне», «зло», «лихо»; соціокультурні: абсолютні – «піднесено», «безсторонньо», «низько»; релятивні – «прекрасніше», «байдужіше», «потворніше»).

Кожна з виокремлених груп модальностей має три основні модальні поняття, з яких перше і третє є відповідним чином сильною позитивною та сильною негативною атестаціями. Друге з виділених у групах модальностей понять вважається слабкою атестацією. Крім того, до трьох основних понять може додаватися четверте, яке доповнює їх атестації. Звичайно, наведена вище типологія модальних понять спрямована на знаходження деяких основних форм їх вираження й не вичерпує наявної багатогранності модальних атестацій світу. Проте запропонована класифікація різновидів модальностей дозволяє виокремити з усієї сукупності різних тенденцій та закономірностей дійсності найбільш важливі, знайти в розмаїтті форм, явищ і процесів найбільш стійкі, істотні, необхідні та відповідно до цього встановити й зрозуміти специфіку основних модальних понять, в яких відображаються ці явища і процеси.

1.2. Алетична модальність

Однією з найбільш важливих у пізнавальному значенні систем модальних операторів вважається теорія алетичних модальностей, яка дозволяє формалізувати зв'язки між предметами і їхніми ознаками й властивостями за допомогою оператора необхідності « $\Box$ » та оператора можливості « $\Diamond$ ». У природній мові їхній зміст належним чином відтворюється словами «необхідно, що» і «можливо, що». Разом із звичайними логічними операторами (наприклад, операторами заперечення « $\sim$ », дефініції « Df » тощо) модальні оператори необхідності й можливості дозволяють побудувати в модальній логіці своєрідне модальне числення. За основу береться один з модальних операторів – необхідності « $\Box$ » або можливості « $\Diamond$ ». Другий визначається через вихідний завдяки впровадженню істинних формул з модальними операторами. Такі формули констатують, що один з модальних операторів розглядається як певний символ, тотожний за змістом деякому іншому символу. Побудова числення висловлювань для алетичних модальностей відбувається шляхом впровадження таких формул: $\Box A =_{Df} \sim \Diamond \sim A$; $\Diamond A =_{Df} \sim \Box \sim A$, де « A » є змінною для конкретних суджень, а символи « $\sim$ » і « Df » – операторами заперечення й дефініції.

Отже, додаючи до числення висловлювань класичної логіки певні схеми аксіом і правила виведення формул, модальна логіка будує власні модальні числення. Серед них широко відомими є, наприклад, п'ять побудованих К. Льюїсом пропозиційних систем $S1 - S5$. Його головна ідея полягала в увиразненні різниці між логічними сполучниками, які відтворюють логічну необхідність і логічними сполучниками, які такої необхідності не розкривають. Реалізація цієї ідеї призвела до того, що аксіоми, на яких базувалися формалізовані системи модальностей, містили вичерпну (сильну) імплікацію замість матеріальної. Це був новий метод побудови теорії модальностей, який започаткував розрізнення систем модальної логіки.

За К. Льюїсом, модальність є послідовністю символів « $\sim$ » (заперечення) і « $\Diamond$ » (можливості) або довільним виразом, який за визначенням може заступати подібну послідовність. Під можливістю малася на увазі логічна можливість або відсутність самосуперечливості, тобто несуперечність у системі наявного знання. Випробовуючи різні аксіоматичні системи, К. Льюїс ішов шляхом розширення кожної наступної системи за рахунок впровадження нових аксіом. Зокрема, система $S1$ була побудована ним на підставі класичного числення висловлювань, доповненого аксіомою $A \rightarrow \Diamond A$. Додавши до схеми аксіом

системи S1 аксіому $\Diamond(A \wedge B) \rightarrow \Diamond A$, вчений одержав систему S2, яку він, власне, і вважав системою вичерпної (сильної) імплікації. Система S3 становила розширену систему S1 з доплюсованою до неї аксіомою $(A \rightarrow B) \rightarrow (\Diamond A \rightarrow \Diamond B)$. Серед побудованих К. Льюїсом систем найбільш важливе значення для створення нових модальних числень мала система S4, яка базувалася на системі S1, доповненій аксіомою $\Diamond\Diamond A \rightarrow \Diamond A$ (замість якої можна також записати $\Box A \rightarrow \Box\Box A$). Нарешті, система S5 була одержана шляхом розширення системи S4 завдяки схемі аксіом $\Diamond A \rightarrow \Box\Diamond A$ (або $\Box(A \rightarrow \Box\Diamond A)$).

Необхідно зауважити, що системи S1 і S2 передбачають набір нескінченної кількості незалежних модальностей. Система S3, яка є проміжною між системами S2 і S4, становить побудоване на основі 40 незалежних модальностей модальне числення. Система S4, так само як і система S3, має скінченну кількість незвідних (найпростіших) модальностей: $\Diamond A$, $\Diamond\Box A$, $\Diamond\Box\Diamond A$, $\Box\Diamond\Box A$, $\Box\Diamond A$, $\Box A$, $\Diamond\sim A$, $\Diamond\Box\sim A$, $\Box\Diamond\Box\sim A$, $\Box\Diamond\Box\sim A$, $\Box\Diamond\sim A$, $\Box\sim A$. Отже, система S4 містить не більше 12 найпростіших модальностей, до яких можуть додаватися ще дві власні модальності (модальності нульового ступеня) – A і $\sim A$. Система S5 репрезентована чотирма незалежними модальностями: $\Diamond A$, $\Box A$, $\sim\Diamond A$ (або $\Box\sim A$) і $\sim\Box A$ (або $\Diamond\sim A$), які також можуть доповнюватися модальностями нульового ступеня A і $\sim A$.

Під час побудови модальних систем іноді використовуються формули, в яких щось стверджується або заперечується про всі або деякі відтворені ними речення. В таких виразах пропозиційні змінні зв'язані кванторами загальності ($\forall$) чи існування ($\exists$). Зокрема, якщо буквами p , q , r позначити пропозиційні змінні, а буквою R – формулу, то можна побудувати різні формули з кванторами із пропозиційними змінними, приміром, $\forall p\forall qR$, $\exists p\exists qR$, $\forall p\exists qR$ тощо.

Квантори можуть також пов'язувати предметні змінні, значеннями яких є предмети логічного універсуму. Наприклад, якщо x , y , z є предметними змінними, то речення $\forall xR$ увиразнює факт істинності формули R для всіх значень x . Вираз $\exists xR$ засвідчує, що формула R істинна для деяких значень x .

Отже, додаючи до мови модальної системи предметні змінні, предикатні змінні, квантор загальності й квантор існування, можна розширити кожен пропозиційну систему модальної логіки до належної предикатної системи. Попри все це до схем аксіом модального числення можна приєднати різні додаткові схеми, зокрема, формулу Р. Баркан: $\forall x\Box A_{(x)} \rightarrow \Box\forall xA_{(x)}$ та ін. Внаслідок формулювання доцільних теорем і правил перетворення формул

виявляється можливою побудова специфічних форм логічних числень.

1.3. Деонтична модальність

Деонтична модальність атестує практичні дії суб'єкта з огляду на певну систему норм. Норму можна визначити як доцільну форму вимог, які регулюють поведінку людей за допомогою загальних наказів і заборон, що поширюються на однотипні вчинки. Тобто, норма є стандартом діяльності або, швидше, деякою вказівкою конкретному суб'єкту в певних умовах поводитися належним чином.

У суспільстві норми зазвичай виконують роль нормативних систем – своєрідних кодексів як скінчених упорядкованих множин нормативних вказівок щодо якоїсь галузі діяльності. Серед них можна виокремити соціальний кодекс як систему соціально встановлених норм, які регламентують поведінку однієї людини стосовно інших людей, технічний кодекс як сукупність вказівок людині щодо зазначених у ньому речей тощо. Цілком очевидно, що будь-який кодекс може бути репрезентований як певна множина нормативних суджень. Нормативний статус дії в таких судженнях увиразнюється поняттями «обов'язково», «нормативно байдуже», «заборонено», «дозволено». Специфіка деонтичних суджень полягає в тому, що на відміну від короткого опису стану справ (дефініції), вони містять спрямовані на людей вказівки (прескрипції) як відповідні спонуки до конкретних дій. Настановчий, прескриптивний смисл нормативних суджень може бути відтворений у формі наказу, поради, побажання, спонуки, команди, оклику тощо. Але всі вони фіксуються як норми, мають однакову логічну структуру і демонструють рівнозначну «логічну поведінку». Наприклад: «Обов'язково перевіряйте надійність документального джерела інформації», «Байдуже, як, «амазонка» чи «магараджа» називається в «казкових шахах» ця фігура», «Заборонено безпідставно позбавляти людину громадянства», «Дозволено деномінацію національної валюти» тощо.

В деонтичній логіці, яка вивчає нормативні модальності, узвичаєно розрізняти твердження про норми і власне норми []. Це пов'язано з тим, що в прескрипційній інтерпретації норми не можуть бути істинними або хибними. Якщо припустити протилежне, виникне несумісність норм: одна з них буде зобов'язувати до чогось, а друга буде це саме забороняти або навпаки, деяка буде дозволяти, а інша – спрямовувати проти. Тому в логічному аспекті

проблема істинності норм пов'язується з їхнім соціальним статусом. Вважається, що норма є істинною тоді й тільки тоді, коли вона існує. Наявна норма увиразнюється за допомогою нормативного судження. Отже, проблему істинності норми можна звести до проблеми істинності нормативного речення, а останнє – до розгляду істинності обґрунтування норми, яка становить зміст цього речення. У такому випадку норма є істинною лише тоді, коли її обґрунтування має значення істинності.

Кожне з нормативних суджень можна розглядати принаймні на двох рівнях – описовому і наказовому. Відповідним чином усі нормативні речення розподіляються на дескриптивні та прескриптивні. Дескриптивна інтерпретація нормативного речення є відтворенням чіткої норми, а прескриптивна – виразної вказівки. В першому випадку істинність норми може бути визначена не суто формально як деяке зобов'язання, еквівалентне значенню її істинності. В другому випадку істинність норми встановлюється виключно формально: норма вважається істинною тільки тоді, коли підхоже до її відтворення нормативне висловлювання є реченням певного кодексу. Принагідно подібний кодекс може містити множину норм будь-якого типу – індивідуальні, суспільні, моральні, правові, формальні та ін.

Подібна множина норм і нормативних понять та правила виводу одних норм з других є предметом вивчення деонтичної логіки. Її доцільні системи призначені бути специфічними засобами для вивчення різних властивостей і зв'язків деонтичних модальностей. На основі логіки деонтичних модальностей можна будувати високоякісні й розвинені системи нормативних суджень. Їх найважливіші атестації передаються за допомогою деонтичних операторів: О – «обов'язково», F – «заборонено», Р – «дозволено» та І – «байдуже». Замість модальних слів «обов'язково», «заборонено», «дозволено», «байдуже» можуть також уживатися модальні слова «має (повинен)», «немає (не повинен)», «може», «однаково» та ін. Якщо за вихідний обирається оператор обов'язковості «О», то як аксіоми можуть бути використані, наприклад, формули « $O p \rightarrow \sim O \sim p$ », « $O (p \wedge q) \leftrightarrow (O p \wedge O q)$ », де p і q – пропозиційні змінні, які можуть бути інтерпретовані як покарання, штраф, пенальті тощо. Оператор «О» запроваджується за допомогою правила виведення:

$$\frac{P \leftrightarrow Q}{O P \leftrightarrow O Q},$$

де «Р» і «Q» є призначеними для заміни пропозиційних формул змінними. Інші деонтичні оператори можуть бути впроваджені шляхом формулювання відповідних синтаксичних визначень. Наприклад, оператори «Р», «F» та «І»

вводяться за допомогою таких визначень: $P_p =_{\text{Df}} \sim O \sim p$; $F_p =_{\text{Df}} O \sim p$; $I_p =_{\text{Df}} \sim O p \wedge \sim O \sim P$.

Принагідно виникає можливість встановлювати логічні взаємозв'язки між нормами, спираючись на відомі узалежнення між деонтичними операторами. Зокрема, формула « $\sim F_p \rightarrow P_p$ » відтворює нормативну тезу «Дозволено все, що не заборонено». Необхідно також зазначити, що в прескриптивній мові норм «не дозволено» означає «заборонено», а «не заборонено» означає «дозволено». Відповідним чином «не обов'язково, що...» рівновартє «дозволено, що не...», а «не дозволено, що не...» рівновартє «обов'язково, що...». Отже, в мові норм « P » = « $\sim O \sim$ » або « O » = « $\sim P \sim$ ». Тому в деяких системах деонтичної логіки загалом використовують тільки один з двох операторів. Але такі системи не мають достатньо розвиненого словника для побудови логічних моделей нормативних кодексів. Щобільше, крім нормативних прескрипцій, розвинені логічні моделі нормативних систем мають містити систему авторитетів, санкцій, агентів, часових і просторових зв'язків, що передбачає не тільки використання різних модальних операторів, але й впровадження до деонтичної логіки багатомісних предикатів. Ідеальним вважається випадок, коли норма має форму багатомісного предиката, тобто уподібнюється певній деонтичній функції від кількох змінних – суб'єкта, дії, часу, простору, повноважного авторитету норм і санкції. Одержані вирази постають великими скупченнями елементів, тобто є досить громіздкими. Проте систему таких суджень можна розкласти на підсистеми, кожна з яких матиме якийсь спільний елемент: суб'єкта норми, авторитет норми або санкцію. Подібний підхід робить можливою елімінацію тієї змінної, яка у цій системі є спільною для її підсистем. Таке вилучення змінної здійснюється з метою спрощення системи нормативних суджень.

Необхідно також враховувати й те, що переважна більшість функціонуючих норм має умовну, гіпотетичну природу. Умовною вважається норма, прескрипція якої може статися за певних обставин, опис яких належить до формування норми. Зокрема, обов'язок знати щось, якби така річ існувала, відповідає умовній нормі $O_d(p \rightarrow q)$, що читається: належить (має) бути так, що якщо трапляється випадок p , то відбувається випадок q . Наприклад: «Належить бути так, що якщо проведено кластерний аналіз, то відомо, що зроблено розподіл досліджуваних об'єктів на однорідні групи»; «Треба, щоб було так, що якщо дія стає самостійним актом поведінки, то вона є діяльністю суб'єкта»; «Має бути так, що якщо гротеск використовується як один із сатиричних прийомів естетичної оцінки дійсності художником, то він є засобом викриття

внутрішнього змісту зображуваного» тощо.

Неоднозначність поняття «належить» («має», «повинен» та ін.) іноді призводить до ототожнення умовних норм з алетичними модальностями. Тому умовну норму необхідно відрізнити від твердження «практичної необхідності». Остання буквально означає, що те або те треба зробити, щоб було забезпечено одержання певного підсумку. Така необхідність має природу засобів одержання якогось результату і виконує роль імперативу. Її можна відтворити словами «неминуче має бути», «неодмінно належить зробити» тощо. Досить часто у природній мові подібні твердження формулюються за допомогою виразів «Якщо ви хочете..., вам необхідно...», «Для того, щоб одержати..., треба...», а іноді й «Без того, щоб..., ... (не) буде». На відміну від тверджень «практичної необхідності», умовній нормі в повсякденній мові відповідає вираз «Належить (має, слід, повинно) бути так, що...». Побудова різних систем нормативних модальностей дозволяє описати логічними засобами наявні різновиди норм або їхні комбінації, забезпечуючи їхнє адекватне використання в різних соціогуманітарних науках – від соціології і правознавства до етики й естетики.

1.4. Епістемна модальність

Епістемна модальність пов'язана з необхідністю з'ясування природи і ступеня обґрунтованості вираженого в судженні знання. Останнє виявляється переконливою основою для винесення певної ухвали лише в тому випадку, якщо воно є достатньо обґрунтованим. Така аргументованість знання забезпечується різними раціональними і позараціональними способами. Серед численних раціональних способів обґрунтування можна виразити такі, як перевірку висунутого твердження на відповідність його науковим знанням, концепціям або теоріям; випробування подібного положення під оглядом можливості його емпіричного підтвердження або спростування; логічний аналіз зв'язків наведеної тези з раніше запровадженими загальними принципами тощо. До позараціональних способів обґрунтування належать звернення до інтуїції, слідування традиції або авторитету, сприйняття висунутих тверджень на віру тощо. Позараціональні прийоми мають обмежене застосування в науці, але є досить поширеними в повсякденному житті, де вони іноді вважаються достатнім обґрунтуванням для винесення певної ухвали.

За природою обґрунтованості все знання можна досить умовно розподілити на два тісно узалежнених між собою різновиди: об'єктивне знання,

яке окреслює світ зовнішніх емпіричних об'єктів, і суб'єктивне знання, котре описує внутрішній світ людини. Це аж ніяк не означає, що об'єктивні знання є більш обґрунтованими порівняно із знаннями суб'єктивними. У наведеному розрізненні об'єктивність знань увиразнює лише їх спрямованість на об'єктивний зовнішній світ, тоді як їх суб'єктивність трактується як націленість на світ суб'єктивних переконань, прагнень, вірувань, гадок та ін. Відповідно до цього можна виокремити епістемні модальності об'єктивного знання й епістемні модальності суб'єктивного знання, а в епістемній логіці, яка їх вивчає, – логіку знання і логіку гадки. У логіці знання основна увага приділяється дослідженню суджень з модальностями «знає», «доведено», «верифіковано», «фальсифіковано» тощо; у логіці гадки – з модальностями «гадає», «переконаний», «вірить», «сумнівається» тощо. Загалом, в епістемній логіці вивчаються судження з довільним набором епістемних модальностей. Наприклад: «Я знаю, що я нічого не знаю»; «Доведено, що він переконаний у тому, що це питання не є нерозв'язним» та ін.

Структуру судження з епістемними модальностями можна записати за допомогою виразів на зразок « x знає (верифіковано, доведено тощо), що p ». В епістемній логіці подібні структури експлікуються відповідним чином за допомогою виразів $K_x p$, $V_x p$, де p – пропозиційна змінна, K_x – оператор знання, а V_x – оператор гадки (віри, переконання), які позначають взаємозв'язки об'єктивного і суб'єктивного знання між суб'єктом x і висловлюванням p . Оператори K_x та V_x дозволяють формалізувати будь-яке судження з епістемними модальностями. Наприклад, використовуючи ці оператори, речення «Кожний підприємець знає, що профіт є прибутком» і «Будь-який підприємець переконаний, що конкуренція неминуча» можна логічно записати за допомогою виразів $K_{a p_1}$, і $V_{a p_2}$, (де a є скороченим записом імені «підприємця», а p_1 і p_2 – так само скороченим записом речень «Профіт є прибутком» і «Конкуренція неминуча»). Вичерпна аксіоматизація операторів знання і гадки є одним з головних завдань епістемної логіки. Ця проблема сьогодні актуалізується з огляду на інтенсивний розвиток інформатики, розробку мов програмування для комп'ютерної техніки тощо.

За ступенем обґрунтованості знання розподіляється на вірогідне й імовірне. Вірогідність знання означає, що його відповідність об'єктові та знання такої узгодженості є для суб'єкта повністю з'ясованими. Ймовірність знання атестує об'єктивний ступінь відповідності об'єкту, а отже, і кількісний аспект його правдоподібності. Відтворюючи імовірнісну природу знання, така правдоподібність визначається за допомогою порівняльних понять («більше»,

«менше», «дорівнює» тощо) або кількісним способом.

Судження, які увиразнюють досить обґрунтоване, достовірне знання, вважаються вірогідними. Вірогідність суджень визначається або шляхом безпосередньої перевірки висловлених думок, або опосередковано, за допомогою інших суджень, істиннісне значення яких є вже встановленим. Одночасно з вірогідністю можуть бути виявлені не тільки істинні, але й хибні судження. Перевірка істинності суджень шляхом обґрунтування їхньої достовірності атестується як верифікація. Вважається, що судження має істинний науковий смисл, якщо існує принципова можливість вказати на реальні факти, які його засвідчують, і уявити, які факти, якби вони були реальними, могли б це судження спростувати. Судження має хибний науковий смисл, якщо існує принципова можливість вказати на реальні факти, які його спростовують, і на уявні факти, котрі його підтверджують. Інакше судження відкидається за межі науково вагомих положень, оскільки вважається неосмисленим, а отже, таким, що не має для науки жодного значення.

Перевірка істинності суджень шляхом спростування вірогідності тверджень, які їм суперечать, провадиться шляхом фальсифікації, яка дозволяє встановити такі реальні факти, завдяки яким судження будуть не істинними, а хибними. Відсутність фактуального спростування суджень визнається свідченням не на користь їхньої істинності, а лише підтвердженням можливості справдження, здійснення. Фальсифікацією також кваліфікують притаманну судженням здатність у разі наявності фактів певного ґатунку ставати хибними. Інакше кажучи, незважаючи на відсутність реального досвідного спростування, існує можливість такого заперечення за умови наявності відповідних фактів, на які неодмінно можна було би вказати, що це за факти.

Модальність вірогідних суджень увиразнюється за допомогою оператора верифікованості V і оператора фальсифікованості F . Зокрема, верифіковане судження, істинність якого обґрунтовується іншими істинними судженнями, можна символічно записати Vp . Подібний символічний запис матиме, наприклад, судження «Земля обертається навколо власної осі», оскільки в науці наявні реальні факти, які засвідчують його істинність. Своєю чергою, фальсифіковане судження «Кар'єризм є позитивним соціальним явищем», хибність якого встановлюється за допомогою достатньо обґрунтованих підстав, можна символічно записати Fp . Точно так само можна зафіксувати верифіковане або фальсифіковане заперечення судження p . Наприклад, вираз $V\sim p$ означає, що судження $\sim p$ є верифікованим. А вираз $F\sim p$ свідчить про те, що судження $\sim p$ є фальсифікованим.

Отже, будь-яке вірогідне судження можна вважати верифікованим або фальсифікованим. З огляду на це оператори верифікації V і фальсифікації F визнаються взаємозамінними. Адже верифікованість p рівнозначна фальсифікованості $\sim p$, а верифікованість $\sim p$ еквівалентна фальсифікованості p . Символічно це можна відтворити таким чином: $Vp = F\sim p$ і $V\sim p = Fp$.

Імовірними вважаються такі судження, які не можна визнати достовірними через їхню недостатню обґрунтованість. Проблематична природа імовірних суджень не дає можливості чітко встановити їхню істинність або хибність. У таких судженнях фіксується усвідомлення суб'єктом суперечності між знаннями і дійсністю або суперечності в самому знанні. Тому в природній мові подібні судження звичайно виражаються за допомогою вставних слів і речень. Наприклад: «Мабуть, розв'язання проблеми знизить актуальність громадської думки»; «Можливо, експертна оцінка є необхідною»; «Цілком очевидно, що ефективність проявляється в соціальних результатах» тощо.

Логічна ймовірність фіксує взаємозв'язок певного судження з іншими судженнями, залишаючи поза увагою їхній зв'язок з об'єктивною реальністю. У разі зміни ступеня ймовірності судження не відбувається жодних перетворень в його об'єктивному змісті: він залишається або істинним, або хибним. Водночас, чим вищим є ступінь достовірності вираженого в імовірних судженнях знання, тим, більше вони наближаються до вірогідних суджень. Тому виявлення достатніх підстав для визнання таких суджень істинними відіграє істотну роль у теоретичній і практичній діяльності людини. Логічна ймовірність суджень як одна з атестацій доказовості знання сьогодні активно вивчається в імовірнісній та індуктивній логіках.

1.5. Істиннісна модальність

Переважна більшість міркувань здійснюється людиною у формі суджень або речень, які виражають ці судження. Але в міркуваннях людей дуже рідко використовуються речення, які починаються словами «істинним є, що...» або «оскільки хибним є, що...» тощо. Одночасно будь-яка аргументація або заперечення неможливі поза застосуванням подібних суджень. Отже, будь-яке обґрунтування думки безперечно або з умовою пов'язане з її істиннісним значенням. Водночас треба розрізняти істинність і правильність мислення. Під цим оглядом у логіці поняттям істинності атестується зміст думки, а поняттям правильності фіксується її форма або будова. Отож, тоді як за конкретним

змістом думка може бути істинною або хибною, за формою вона буває правильною або неправильною. У логіці правильним вважається таке міркування, яке зберігає істинність увиразненої думки. Наприклад, коли розвивається думка про істинність кон'юнктивного судження $A \wedge B$, то одночасно також відтворюється думка про істинність судження A та істинність судження B . Якщо ж стверджується, що має місце кон'юнкція заперечень $\sim B \wedge \sim A$, то це означає, що за умови хибності судження B , судження A також буде хибним.

Іноді істиннісну модальність неправомірно атестують як епістемну і вважають її предметом вивчення епістемної логіки. Але модальності на зразок «істинним є, що...» та «хибним є, що...» вивчаються не епістемною логікою, а логікою істини як самостійною логічною теорією знання. Істотна різниця між істиннісною та епістемною модальностями полягає в тому, що перша є об'єктивною атестацією суджень, тоді як друга окреслює не власне судження, а суб'єктів, які ці судження використовують. Отже, в істиннісних модальностях фіксується інформація про судження або відповідні формули, тоді як в епістемних модальностях увиразнюється знання про суб'єктів, котрі застосовують відому їм інформацію на практиці. Саме тому логіка істини належить до царини логічної семантики, яка вивчає зв'язки виразів логічної мови з позначуваними ними об'єктами і змістом, який вони відтворюють. А епістемна логіка – до сфери компетенції логічної прагматики, котра аналізує ставлення до знакової системи того, хто її використовує.

Дослідження істиннісних модальностей в логіці істини відрізняється від їх аналізу в сучасній класичній логіці. Зокрема, класична логіка не розпізнає заперечення істини та істину заперечення (тобто, $\sim A$ і $A \sim$). Але така різниця між ними є, і розглядається вона в логіці істини. Для аналізу наявних різновидів заперечення істинності в логіці істини використовується модальний оператор істинності T , який читається «істинним є, що...». Застосовуючи цей модальний оператор, заперечення істинності можна записати як $\sim T$, а істину заперечення – $T \sim$. Відповідним чином у логіці істини виокремлюються два різних способи заперечення суджень – зовнішнє заперечення $\sim T$, яке треба читати «не є істинним, що...», і внутрішнє заперечення $T \sim$, яке читається «істинним є, що не...». Внутрішнє заперечення витлумачується як «хибне», тому за хибність судження обирається істинність його заперечення (суперечності). Завдяки подібному підходу в логіці істини хибність відрізняється від неістинності. Інакше кажучи, існують такі судження, які не є істинними, і не є хибними. Наприклад, судження «Натуральні числа є солодкими» виявляється правильно

побудованим реченням. Так само правильно побудованим є речення «Істинним є те, що трикутники поділяються на добрі або злі», яке також фіксує судження. Однак про подібні судження, а також про судження, які відтворюють імена й деякі дескрипції (наприклад, «сфінкс», «Чумацький шлях» тощо), не можна сказати, що вони є істинними або хибними. Насамперед тому, що суб'єкт і предикат у таких судженнях є непорівнянними. Крім того, не належать до чисел або геометричних фігур колір, смак, моральні оцінки, норми тощо. Отже, істиннісні значення подібних тверджень неможливо увиразнити в термінах «істинне» або «хибне». Тому в логіці істини поряд із зазначеними валідними значеннями суджень запроваджуються додаткові, зокрема «ні істинне, ні хибне», «й істинне, й хибне» тощо. З огляду на це логічні теорії, в яких використовуються подібні логічні значення істинності, одержали назву паранесуперечливої логіки (істини). У ній розглядаються, наприклад, умови забезпечення можливості того, щоб певне судження було одночасно істинним і хибним, а суперечність відповідним чином могла би бути істинною.

В істиннісних логічних теоріях істина розглядається також у сильному і слабкому значеннях цього поняття. Принагідно підкреслюється процесуальна площина істинного відображення речей та явищ світу. Наприклад, коли йдеться про те, що вода замерзає, то це означає, що цей процес триває певний час, а потім припиняється (тобто вода перетворюється в лід). У цьому випадку ми враховуємо, що подібний процес відбувається не раптово, а поступово. Отже, між станом води p і станом льоду $\sim p$ є така перехідна зона, в якій кристалізація води вже розпочалася, але ще не завершилася. Символічно це можна записати як: $\sim Tr \wedge \sim T \sim p$. Тобто, щодо цієї перехідної зони судження про стан води p є ні істинним, ні хибним.

Одночасно перехідна зона між водою і льодом може бути зарахованою до води, і не-води (льоду). Попри все це стан замерзання води ототожнюється із станом, в якому відсутнє її незамерзання, а стан льоду – із станом, в якому відсутнє замерзання води. Інакше кажучи, в перехідній зоні вода ні замерзає, ні не замерзає, або ж у цій зоні вода і замерзає, і не замерзає. Перший з виокремлених станів (коли вода ні замерзає, ні не замерзає) відображається в сильному значенні поняття «істинне», а другий (коли вода і замерзає, і не замерзає) – в слабкому значенні цього поняття. Відповідним чином у логіці істини будуються числення для сильного і слабого значень істини. Водночас вважається, що ці два поняття істини взаємно визначаються одне через одне, з огляду на що логіка слабкої істини виводиться з логіки сильної істини. Йдучи подібним шляхом, на думку Г. фон Врітта, можна одержати 15 різних логік

істини першого порядку, а саме: одну чотиризначну, чотири тризначних, шість двозначних і чотири однозначних логіки [1, с.260]. Їхнє дослідження відкриває широкі перспективи аналізу антиномій як логічних суперечностей, які є нерозв'язними головоломками з погляду здорового глузду або загальновизнаних наукових уявлень. Антиномії виявляються прикладом здавалось би бездоганих логічних виводів, які завершуються суперечливими висновками. Тому їхня наявність вважається катастрофою для процесу логічного мислення. Оскільки антиномічність останнього визнається неприйнятною у формальній логіці, необхідно уникати помилок у міркуванні й дотримуватися правил і законів логічного мислення.

1.6. Аксіологічна модальність

Аксіологічна модальність є увиразненою в судженні атестацією об'єкта з огляду на певну систему цінностей. У найбільш загальному аспекті цінності можна визначити як будь-які предмети людських прагнень, потягів, бажань, які сприймаються як такі свідомістю індивіда, соціальної групи або суспільства загалом. Кваліфікований подібним чином зміст поняття цінності тісно пов'язаний із значенням. Останнє відтворює не предмет, а ту роль, яку він може відігравати в житті й діяльності людей з огляду на їх потреби, інтереси, мотиви, цілі тощо. З огляду на них, значення предмета може змінюватися: бути позитивним, негативним, абсолютним, відносним (релятивним) тощо.

Належне «інше» аксіологічне значення предмета виникає тоді, коли він впроваджуються в діяльність індивіда для задоволення певної потреби. Принагідно встановлюється якість такого значення – позитивна, негативна, соціокультурна, моральна, естетична тощо – крізь призму потреб людини. Подібний зв'язок між предметом і суб'єктом діяльності, який формулюється з огляду на значення першого для другого, є узалежненим з оцінкою ціннісним взаємозв'язком. Оцінка позначає не тільки процес, але й втілений в оцінному судженні результат логічного усвідомлення аксіологічного значення будь-якого предмета або явища. Інакше кажучи, поняття цінності увиразнює не стільки сам факт виникнення ціннісного взаємозв'язку між предметом і потребою в ньому, скільки певну якість цього взаємозв'язку, який і фіксується в свідомості як судження про цю якість – оцінка. В оцінних судженнях вона розкривається за допомогою позитивних, негативних, соціокультурних, порівняльних та інших аксіологічних модальностей, які вивчаються логікою оцінок.

У логіці оцінок найбільш ґрунтовно дослідженими є порівняльні модальності, які поділяються на абсолютні та релятивні (відносні). Абсолютні оцінки формулюються за допомогою понять «добре», «аксіологічно байдуже», «погано». Для відтворення релятивних оцінок використовуються поняття «краще», «рівноцінно», «гірше». Відносна оцінка з модальністю «краще» може бути замінена модальним словосполученням «має перевагу». Оскільки в релятивних оцінках встановлюється переважання якогось предмета або явища над іншими, їх ще називають перевагами, а логіку, в якій вони аналізуються, логікою переваг.

Абсолютні оцінки з модальностями «добре», «аксіологічно байдуже», «погано» також утворюють самостійний розділ логіки оцінок, або так звану «логіку добра». З одного боку, вони є самостійними оцінними визначеннями суджень, незвідними до їх релятивних атестацій. З другого боку, «логіку добра» не можна вивести з логіки переваг. Адже «краще» в логіці оцінок не можна обґрунтувати через «добре», оскільки кращими один від одного можуть бути кілька добрих (хороших) або декілька поганих предметів. Аналогічно «гірше» не аргументується через «погано». Проте замість абсолютних оцінок іноді можуть використовуватися модальні слова «позитивно цінне», «добро», «благо», «негативно цінне», «зло», «лихо» та ін.

В межах логіки оцінок значна увага приділяється судженням з позитивно цінним і негативно цінним значеннями. Шкала подібних значень простягається від абсолютно позитивних (добро, краса, справедливість тощо) до абсолютно негативних (зло, потворність, несправедливість та ін.) значень з усіма можливими проміжними оцінними градаціями. Серед них логіка оцінок виокремлює найбільш загальні, які відтворюються такими оцінними поняттями як «добре», «добро», «благо», «погане», «зло», «лихо» тощо. Водночас позитивно цінне може бути у вираженні через негативно цінне. Зокрема, об'єкт атестується як добрий (хороший), якщо його відсутність є негативно цінною, і навпаки, об'єкт вважається злим (поганим), якщо його відсутність є позитивно цінною. Наприклад: «Добре нападати тільки тоді, коли захищатися погано»; «Погано ненавидіти лише за умови, що любити добре»; «Життя є благом, тоді як смерть – лихом» та ін. Стан рівноваги між позитивно і негативно цінним передається за допомогою оцінних понять «байдуже» й «однаково». Наприклад: «Байдуже, рано чи пізно, аби почало на світ благословлятися»; «Мені однаково, чи буду я жити в Україні, чи ні» (Т. Шевченко).

В контексті переважної більшості речень природної мови фіксується та або

та оцінка предметів чи явищ дійсності. Тому контекст у мові має велике значення для правильного розуміння оцінок. Одночасно треба пам'ятати, що оцінні судження не можуть бути ні істинними, ні хибними. В понятті істини виразнюється лише один тип зв'язку суджень з реальністю – їхня адекватність цій реальності. На відміну від істини, оцінка розкриває не тільки вимогу адекватності, але й необхідність відповідності потребам, інтересам, мотивам і цілям суб'єкта. Отже, оцінні судження поряд із моментом істинності містять ще й свідчення «правдивості», «справедливості», «корисності» тощо. Проте питання про істинність оцінних суджень ще не здобуло однозначного розв'язання і висвітлення в сучасній модальній логіці.

1.7. Часова модальність

Судження, в яких часовий параметр відтворюється логічними формами, потребують особливих засобів логічного аналізу. Специфіка часових суджень полягає в тому, що залежно від часу вони можуть змінювати істиннісні значення. Логічні зв'язки міркувань про наявні в часі сутності – об'єкти, дії, процеси – вивчає логіка часу, яка сформувалася як окремий розділ сучасної модальної логіки в середині ХХ століття завдяки працям А. Прайора, Г. фон Врігта, Н. Решера та інших дослідників. Сучасна логіка часу – це множина логічних теорій, орієнтованих на два часових ланцюги: «минуле – теперішнє – майбутнє» і «раніше – одночасно – пізніше». Відповідно до цих часових ланцюгів склалися й дві логічні системи часових модальностей.

Перший часовий ланцюг розкривається в таких системах за допомогою суджень з модальностями «було», «буде», «завжди було», «завжди буде» тощо. Для позначення виокремлених часових модальностей запроваджуються два основні часові оператори: Р – оператор минулого часу (англ. past – минулий) та F – оператор майбутнього часу (англ. future – майбутній). Відповідно до цього вираз Рр читається як «було так, що р», а вираз Fr – «буде так, що р».

За допомогою підхожих визначень через оператори Р і F для скорочення логічних виразів можуть ухвалюватися й інші оператори. Зокрема, для завжди – минулого часу може впроваджуватися оператор Н, а для завжди майбутнього часу – оператор G. Тоді вираз Нр читатиметься як «завжди було так, що р», а вираз Gr – «завжди буде так, що р». Завдяки взаємному визначенню модальні поняття «було» («буде») і «завжди було» («завжди буде») можуть передаватися одне через одного. Зокрема, «було р» («буде р») означає «невірно, що завжди

було не-р» («невірно, що завжди буде не-р»). Наприклад: «Поведінка була дисциплінованою» означає те саме, що й «Невірно, що поведінка завжди була недисциплінованою». Аналогічно «Буде об'єктивний розгляд» рівнозначне «Невірно, що завжди буде необ'єктивний розгляд».

Іноді до операторів минулого і майбутнього часу додаються ще два оператори – У і Т. Форма У_р змістовно інтерпретується як «у попередній момент часу було так, що р», а форма Т_р – як «у наступний момент часу буде так, що р». Подібний підхід дозволяє побудувати логічну концепцію змін, оскільки наведені вирази можна витлумачити як перехід від одного стану речей до другого. Проте під цим оглядом більш доцільною є логічна концепція лінійно-дискретного часу, запропонована фінським логіком Г. фон Врігтом [1, с.520-538]. У лінійно-дискретному часі кожен момент має тільки один наступний, який настає безпосередньо за ним. Тому розроблена Г. фон Врігтом логіка часу формулюється з використанням модальних виразів «... і наступне ...», «... і потім ...», «... і в наступній ситуації ...» тощо [1, с.513-539]. Для фіксації цих виразів застосовується двомісна логічна зв'язка, яка позначається за допомогою символу Т (англ. time – час). З лівого і правого боку від оператора Т розміщуються аргументи, якими закарбовують певний стан справ. Аргумент з лівого боку від Т відтворює стан справ, наявний у цей момент, а аргумент з правого боку від Т – стан справ, який існує в наступний момент часу. Вираз «w_iTw_j» означає, що певний стан справ зараз w_i, а в наступний момент W_j. Можна розкласти повний стан справ «w_iTw_j» в термінах елементарних станів. Їх порівняння дозволяє визначити, в яких рисах повний стан справ змінюватиметься, а в яких залишиться незмінним, коли «час пройдёт» із даного моменту в наступний.

Стосовно окремого стану «р» можна одержати чотири можливості, які взаємно несумісні та вичерпують одна одну: «pT_p» (має місце стан «р» і він продовжує існувати), «pT~p» («р» є, але зникає, тобто припиняє існувати), «~pT_p» («р» не має місця, але виникає, тобто стає наявним) і «~pT~p» («р» немає і воно продовжує бути відсутнім, тобто продовжує неіснувати). Другий і третій випадки реконструюють зміну стану «р», а перший і четвертий – їх відсутність.

Оператор Т іноді ще називається темпоральною кон'юнкцією. Крім зазначеної вище, він може також утворювати форми на зразок T_wpq, в якій р і q є пропозиційними змінними, котрі можна проінтерпретувати як «зараз р і потім q». Формула pTq читається як «має місце р і в безпосередньо наступний момент q».

Описану вище логічну систему можна сформулювати також в термінах

одномісного (унарного) оператора. Зокрема, op означає: «в безпосередньо наступний момент p ». Своєю чергою цю логічну систему можна збагатити операторами теперішнього і майбутнього часу $\wedge$ («і завжди буде») і $\vee$ («або коли-небудь буде»). Ці оператори трактуються як часові, а не як модальні, а утворена за їх допомогою логічна система нагадує систему S4 К. Льюїса.

Другий часовий ланцюг атестується судженнями з модальностями «раніше», «одночасно», «пізніше» тощо. Для цього часового ланцюга також можна застосовувати підхожу символіку, яка полегшує логічний аналіз суджень. Запровадження операторів B (англ. before – раніше), S (англ. simultaneously – одночасно) і L (англ. later – пізніше) дозволяє уточнити і чітко виразити за допомогою логічних засобів судження з модальностями «раніше», «одночасно», «пізніше». Зокрема, Bp означає «раніше p », Lp – «пізніше p », Sp – «одночасно p ». Вираз $BpLq$ можна інтерпретувати як «раніше p і пізніше q », а вираз Spq – як «одночасно p і q » та ін.

Оператори B і L є взаємно замінними, оскільки поняття «раніше» і «пізніше» обопільно визначаються одне через одного. Тому форма Bpq є рівнозначною формі Lqr , тобто « p раніше q » означає « q пізніше p ». Щодо одночасних подій, то вони можуть бути визначені як такі, з яких жодна не відбувається раніше (або пізніше) другої.

Слід зазначити, що спроби створити єдину часову логіку виявилися невдалими, оскільки поняття часового ланцюга «раніше – одночасно – пізніше» не можна сформулювати через поняття часового ланцюга «минуле – теперішнє – майбутнє». Адже раніше одна від одної можуть відбуватися не тільки декілька минулих, але й декількох майбутніх подій. Крім того, часові оцінки з модальністю «теперішнє» не можна відтворити за допомогою суджень з модальністю «раніше». Отже, виокремлені часові ланцюги утворюють дві самостійні логіки часу, які не зводяться одна до одної. Існування незалежних часових логік пояснюється необхідністю враховувати наявність двох аспектів часового буття об'єктів – діахронного та структурного. Перший з них пов'язаний з описом об'єктів під оглядом послідовності процесів, які точаться в них. Другий передбачає опис об'єктів з погляду організації різних моментів їхнього руху в часі в певну одноцілість. Можна вважати, що діахронний аспект часового існування об'єктів дозволяє описувати різні стани світу, а структурний – його буття.

Апарат сучасної логіки дає можливість істотно вдосконалити формалізовані мови, якими описуються моделі часу, допомагаючи чіткіше виразити його основні атестації. Часові логічні теорії дозволяють детально

порівнювати різні, навіть протилежні, атестації часу. Наприклад, вони дають можливість спочатку розмежувати, а потім об'єднати такі аспекти часу, як тривалість і змінність. Здійснюється це за допомогою аксіоми $Fp \rightarrow F\sim Fp$ (1), що означає: «Якщо деякий стан справ коли-небудь матиме місце, то він матиме місце не більше, ніж один раз». З наведеної формули завдяки численню часової логіки виводиться теза $Fp \rightarrow (F \rightarrow q \sim F \sim q)$ (2), яка інтерпретується так: «Якщо щось є фактом, то рано чи пізно буде фактом те, що все, що є істинним, залишатиметься істинним завжди після цього». Хоча формула (1) і відтворює той факт, що істина є нескінченно змінною, вона була названа Г. фон Врігтом аксіомою «мертвого часу», оскільки передбачає відмінність понять «кінець часу» і «остаточний незмінний стан справ». Мертвий час може не мати кінця: хоча змін у ньому й немає, проте йому притаманна тривалість. Відповідним чином, формула (1) не походить з формули (2). Але якщо час має кінець, то після його кінця немає ні протяжності, ні будь-яких змін. Так само формула (1) спричинює формулу (2). Отже, час є і тривалістю, і змінністю, які атестують порядок і чергування станів наявних предметів та явищ світу. Формальнологічне осмислення цих аспектів часу засобами часових логічних теорій дозволяє краще врахувати наявні уявлення про нескінченність часу за необхідності формулювання більш загальних філософських і наукових положень про сутність часу та його нескінченність.

Отож, новітній розвиток не тільки модальної, але й усієї сучасної логіки важко уявити поза зв'язком з часовою логікою і без врахування в доцільному логічному огляді часової кваліфікації: діахронний та структурний аспекти притаманні будь-якому явищу дійсності, а отже, кожному логічному взаємозв'язку. Під цим оглядом логіка часу повинна мати особливий статус у системі сучасної логіки. Адже час так само, як і простір, є найбільш загальною формою існування матерії. Тому логічна теорія, яка виявляє й описує часові атестації різних логічних зв'язків, може бути основою і невід'ємною частиною будь-якої логічної теорії. Зокрема, успіхи в розвитку часових логік сприяли розгортанню досліджень модальності дії в судженнях.

1.8. Модальності дії

Основним типом модальності дії в судженнях вважається висловлювання, в якому йдеться про суб'єкта *a*, який у випадку *o* здійснює дещо *p*. Зміст такого судження можна розглядати як своєрідну альтернативу в двох аспектах –

завершеності та процесуальності. В природній мові подібна двоаспектність тісно узалежнена з розрізненням між дією і діяльністю й увиразнюється дієсловами «зробити» та «робити».

Розглянемо конкретний приклад. Нехай *a* у випадку *o* відкриває венчурне підприємство, яке деякий, хоч би навіть релятивно короткий, час функціонує. Те, що він виконує, є наслідком (результатом) його дії під час відкриття зазначеного підприємства. Завдяки власній діяльності *a* робить цей результат таким, що має місце, тобто отриманий результат «стався», «відбувся». В такому випадку наявний тісний зв'язок між дією і її результатом: якби не виникло венчурне підприємство, суб'єкт дії його не відкрив би. Такий зв'язок у логіці інтерпретується як логічно істинний. Водночас треба мати на увазі наслідки дії як своєрідні ефекти результату дії. Відкриття венчурного підприємства пов'язане, наприклад, із серйозним ризиком, оскільки у випадку отримання недосконалих або безрезультатних науково-технічних розробок воно втрачає використані ресурси. Зв'язок між дією і її наслідками вважається неістотним та до уваги не береться.

Кожна дія може розглядатися не тільки під оглядом завершеності, але й в аспекті процесуальності. Процес дії необхідно аналізувати насамперед як фізичну діяльність, яка міститься у виконанні дії. Адже певні дії є лише фізичною діяльністю. Прикладом подібних дій є відкривання дверей, стругання дошки, біг тощо. Ці фізичні рухи і м'язова діяльність суб'єкта не призводять до жодних наслідків, які можна було би зафіксувати після припинення фізичної активності. Проте процесуальна сторона діяльності суб'єкта, тобто власне процес дії, одержує специфічне увиразнення в логіці дії.

Для схематичного зображення судження про те, що певний суб'єкт у належному випадку щось робить, використовується символічна форма $[p](a,o)$. Значення символу *p* залежить від того, що розглядається в судженні – завершеність чи процес дії. Зокрема, якщо судження аналізується під оглядом завершеності, то *p* є схематичним відтворенням висловлювання, яке описує або певний стан справ, або деяку подію, наприклад, що твір вже написаний, або що він ще пишеться. Проте, якщо судження аналізується в аспекті процесуальності, то *p* є схематичним зображенням дієслова чи дієслівної групи, які позначають доцільний тип дії або діяльності, наприклад, відкривання дверей, водіння автомобіля тощо. Схема $[p](a,o)$ під оглядом завершеності читається як «*a* у випадку *o* робить так, що *p*». З огляду на процесуальність дії її можна прочитати: «*a* у випадку *o* *p*» (де *p* означає «відкриває двері», «гуляє» та ін.).

Більше зрозумілим в аспекті не лише завершеності, але й процесуальності є заперечне значення символу судження дії $\sim[p](a,o)$. Зокрема, якщо $[p](a,o)$ означає, що a у випадку o оголошує мораторій, то $\sim[p](a,o)$ свідчить, що a у випадку o цього не робить. В аспекті завершеності це пояснюється тим, що суб'єкт не надає предмету якогось стану його існування (наприклад, не робить здібності виявленими, вільний час виміряним тощо), а під оглядом процесуальності, – що він не виконує фізичної діяльності (наприклад, конспектування, моделювання та ін.). Принагідно заперечення може належати не тільки до всієї схеми, але й до частини p у ній. Зокрема, коли p означає, що «теза спростована» (або «теза спростовується»), то $\sim p$ позначає «теза не спростована» («теза не спростовується»), тобто, що теза обґрунтована (залишається доведеною). Коли ж p означає «доведення тези», то $\sim p$, яке в буквальному значенні є «недоведенням тези», можна також трактувати як утримання суб'єкта від доведення тези. Інакше кажучи, суб'єкт залишає тезу обґрунтованою, дозволяє їй залишатися аргументованою. Отже, під оглядом виконання символічна форма $[\sim p](a,o)$ передає невиконання певної дії або її заборону у конкретному випадку, тоді як за інших обставин вона мала б місце. В аспекті процесуальності, форма $[\sim p](a,o)$ відтворює утримання від діяльності.

Поняття «утримання від діяльності» є не що інше, як «недія», проте його можна також тлумачити як певний образ дії або поведінки. Утримуючись від дії, суб'єкт тим не менше відповідає за власну поведінку, тобто «недію». Отже, утримання від дії є певним вчинком суб'єкта, тобто виявляється своєрідною дією, яку необхідно відрізнити від «нероблення», невиконання чого. Утримання від дії можна визначити також у термінах «нероблення» і у виразити в поняттях уміння («могти зробити») та можливості. Саме в цьому аспекті можна стверджувати, що a утримався від того, щоб зробити щось у випадку o , якщо він міг зробити це, але не зробив. Застосувавши модальний оператор M , усе це можна записати в символічній формі. Зокрема, якщо $M[p](a,o)$ означає, що a може зробити p у випадку o , то $M[p](a,o) \& \sim[p](a,o)$ вказує на те, що a у випадку o втрачає нагоду зробити це.

Існує безмежна кількість можливостей для виконання певної дії суб'єктом. Але він не виконує її, оскільки для цього не трапляється відповідної нагоди, тобто збігу обставин у випадку o . Отож, у такому разі не можна вважати, що суб'єкт утримався від дії. Проте якщо для неї була належна причина, але суб'єкт сподівався виконати певну дію, наприклад, тому, що визнавав це своїм обов'язком, або тому, що обіцяв виконати її, можна вважати, що він утратив нагоду (згаяв можливість) зробити те, що не зробив. Таке утримання від дії

часто називається зневажанням. Якщо після обговорення подібного випадку було внесено ухвалу не виконувати певної дії, то таке утримання називається витримкою або стриманістю [1, с.259].

Із суджень на зразок $[p](a,o)$ будується логіка дії як один з розділів модальної логіки. Звичайно, вона аналізує на підставі розробленого в ній модального числення не тільки прості, але й складні судження з притаманними їм модальностями дії. Скажімо, поняття диз'юнктивної діяльності можна визначити, як: $[p \vee q](a,o) =_{\text{df}} [\sim(\sim p \& \sim q)](a,o)$.

Це означає, що суб'єкт займається диз'юнктивною діяльністю, наприклад, вивченням документальних джерел і спостереженням об'єктивної реальності, якщо, і тільки якщо він утримується від кон'юнктивного втримування і від одного, і від другого [1, с.260]. У модальній логіці це є рівнозначним тому, щоб висловити думку, що суб'єкт виконує й одну, й другу дію, або практикує щось одне, втрачаючи можливість робити друге.

Модальні судження дії розглядаються в логіці дії не лише в аспекті утримання, але й з огляду на здійснення, виконання. Проте логіка здійснення дії має набагато складнішу структуру, ніж розглянута вище логіка дії як процесу. В сучасній динамічній логіці змінні p, q, r увиразнюють не тільки висловлювання, які описують наслідки (результати) дії, але й судження, котрі фіксують стани, що перетворюються або не перетворюються завдяки подібній дії. Лише завдяки цьому в формальній системі можна відтворити різницю між продуктивною і превентивною (запобіжною) діями.

Успіхи в розробці динамічної та часової дискретної логік призвели до виникнення так званої BS-логіки і розробки логіки дії як основи деонтичної логіки. Започаткована Г. фон Врігтом BS-логіка формалізує продукуючі дії, сутність яких полягає у запровадженні нового або збереженні наявного стану справ [1, с.245-289]. Зокрема, якщо в наявному стані справ не відбувається p , то суб'єкт може перетворити його в світ, у якому p здійснюється. Наприклад, продукуючою дією є запровадження ринкової ціни товару, в той час як спрямована на встановлення фіксованої фактичної ціни товару дія належить до зберігаючої.

Протилежною до продуктивної дії є деструктивна дія, а ось зворотна до підтримуючої дія вважається такою, що придушує. Суб'єкт, який змінює стан справ на протилежний, руйнує цей стан справ. А суб'єкт, який зберігає протилежний щодо наявного стан справ, придушує цей стан справ шляхом запобігання його встановленню.

Для відтворення зазначених станів у BS-логіці впроваджуються логічні

оператори дії: B – оператор для позначення продукування (або руйнування), S – оператор для карбування збереження (або придушення). Відповідним чином вираз $B_{a,o}p$ читається так: «Суб'єкт a за обставин o провадить стан справ p » (або робить так, що p , викликає p тощо). Вираз $S_{a,o}p$ читається: «Суб'єкт a за обставин o зберігає стан справ p », тобто запобігає зникненню цього стану справ. Скорочено наведені вирази записуються: Bp (читається як «стан справ p зроблений») та Sp (читається як «стан справ p збережений»).

Поряд з різновидами дії в BS -логіці запроваджуються види утримання від дії. Принагідно утримання від дії загалом визначається як невиконання дії суб'єктом за обставин, коли є можливість для виконання такої дії. Це можна увиразнити таким чином, що суб'єкт a за обставин o утримується від того, щоб зробити стан справ p , якщо обставини o надають можливість одержати цей стан справ p , але суб'єкт a не робить цього. Тобто утримання можна кваліфікувати як навмисне невиконання дії («нероблення чогось»). Аналогічно визначається утримання від дії для збереження, руйнування або придушення певного стану справ.

Чотири види дії – продукування (Bp), руйнування ($B\sim p$), зберігання (Sp) і придушення ($S\sim p$) – доповнюються чотирма видами утримання. Спільно вони утворюють елементарну основу різновидів виконання дії:

- Bp – дія, яка продукує певний стан справ;
- $\sim Bp$ – дія, яка зберігає відсутність стану справ;
- Sp – дія, яка зберігає стан справ;
- $\sim Sp$ – дія, яка дозволяє стану справ зникнути;
- $B\sim p$ – дія, яка руйнує певний стан справ;
- $\sim B\sim p$ – дія, яка дозволяє стану справ продовжувати мати місце;
- $S\sim p$ – дія, яка придушує певний стан справ;
- $\sim S\sim p$ – дія, яка дозволяє стану справ виникнути.

Оскільки стани справ бувають не тільки елементарними, але й складними, замість p підставляються молекулярні з'єднання змінних. Наприклад, продукуюча дія $B(p \vee q) \leftrightarrow (Bp \vee Bq)$ означає, що якщо суб'єкт здійснює один стан справ або обидва відразу, то він провадить їхній розподіл (диз'юнкцію). Утримання від дії $\sim S(p \vee q) \leftrightarrow \sim Sp \wedge \sim Sq$ означає відповідність певній можливості ($\sim Sp \wedge \sim Sq$) щодо її здійснення тощо.

Впровадження в BS -логіку символів O («обов'язково») і P («дозволено») дає можливість перейти до деонтичної логіки. Попри все зазначене мається на увазі, що «зміст» BS -речень може бути обов'язковим, дозвільним або заборонним. Приписуючи BS -реченням оператори O або P , можна одержувати

атомарні OPBS-речення з модальностями обов'язковості, дозволеності або заборони. З них за допомогою пропозиційних зв'язок можна скласти молекулярні OPBS-речення. Наприклад, вираз $O(E_a) \sim \sim V_{a,op}$ означає, що повинен мати місце випадок, в якому суб'єкт не утримується від того, щоб провадити стан справ p , якщо має місце подія o .

Як правило, накази і норми дії висловлюються як судження: «Ось це й ось це повинне мати місце». Мається на увазі, що суб'єкт, до якого звертаються з подібним судженням, розуміє, що має опікуватися тим, щоб зазначений нормою стан справ був одержаний або збережений. На підставі такого розуміння в нормованості розробляються доцільні правила поведінки суб'єкта в певних обставинах і програмуються його дії стосовно деяких подій та явищ. Наприклад, судження «Конфлікт має бути справедливо розв'язаним» означає, що якщо конфлікт дійсно є справедливо розв'язаним, то ним не потрібно опікуватися, а якщо він не розв'язаний, то його треба справедливо вирішити. Проте необхідно пам'ятати, що деонтичні судження можуть одночасно інтерпретуватися і як описові, і як наказові.

1.9. Модальність переваги

З середини XX століття в логіці розпочалося своєрідне відродження формальнологічних методів дослідження модальності переваги. Новим поштовхом до її аналізу стали праці С. Холлдена і Г. фон Врігта. Зокрема, в 1957 році С. Холлденом була опублікована праця «Логіка кращого», а в 1963 році вийшла з друку робота Г. фон Врігта «Логіка переваги», в яких аналізувалася модальність переваги в судженнях. На відміну від деонтичної логіки, логіка переваги не мала належного безпосереднього зв'язку з основною логічною теорією, тому довгий час її засадничі положення розвивалися в межах деонтичної логіки. Однак завдяки дослідженням Р. Чізхолма, Е. Соса, Н. Решера, Б. Хансона та інших логіків виникли різні логічні теорії порівняльних оцінок, і логіка переваги остаточно сформувалася як самостійний розділ сучасної модальної логіки.

Логіка переваги розподіляє клас переваг на зовнішні та внутрішні. Зовнішньою є перевага x над y , якщо можна продемонструвати чинник, згідно з яким віддається перевага x перед y . Якщо ж підставу переваги x над y зазначити не можна, то така перевага є внутрішньою. Зокрема, твердження про те, що ми віддаємо перевагу незалежності власної держави перед її існуванням у межах

федеративного об'єднання країн, увиразнює зовнішню перевагу. У цьому випадку основу успіхів народу ми пов'язуємо з незалежністю, самостійністю внутрішньої і зовнішньої політики держави тощо. Коли ж ми стверджуємо, що віддаємо перевагу детективному жанрові над фантастикою, то висловлюємо внутрішню перевагу. Зрештою, в логіці переваг узвичаєно вважати, що зовнішні переваги ґрунтуються на внутрішніх, тому саме останні є предметом пильної уваги дослідників логічної сфери переваг.

Іноді, щоб відрізнити внутрішню перевагу від спроможності або здатності, її увиразнюють за допомогою висловлювання «х «для самого себе» віддає перевагу над у». Тому вважається, що судження внутрішньої переваги відтворюють нахили людини. Зокрема, висловлювання «Ми внутрішньо віддаємо перевагу х над у» є рівнозначним висловлюванню «Ми схильні до х більше, ніж до у». Проте останнє формулювання переваги х не є цілком очевидним і потребує подальшого уточнення. Таке уточнення пов'язане із ситуативним трактуванням переваги, коли людина віддає її одному станові справ порівняно з другим. Наприклад, можна сказати, що людина віддає перевагу країні А над країною В, і цим висловити думку про наявність переваги певного стану справ щодо А над станом справ стосовно В. У символічній формі таке судження переваги можна записати як «s в tА віддає перевагу над В», де s позначає суб'єкта, а t – момент часу. Оскільки перевага реалізується щодо конкретного суб'єкта і наявного випадку, то вона трактується як позачасова і позаособова.

Отже, подібні стани справ можна витлумачити як сутності на зразок пропозицій, що дозволяє здійснити їх логічний аналіз. Проте слід пам'ятати, що в основі взаємозв'язку переваги між сутностями взірця пропозицій перебувають зв'язки між сутностями речей. Водночас зазначені взаємозв'язки в логіці розглядаються як різні типи переваг.

Необхідно також розрізняти судження переваги-першості і судження переваги-кращості. Символічним виразом судження кращості є «х краще у» або «х краще, ніж у». У співзалежності з людиною і часом судження кращості записується: «Для sx краще у в t». У логіці переваги ця співзалежність може бути витлумачена як внутрішня перевага між станами s і t. Мається на увазі, що s має перевагу над t за певних специфічних обставин. Перевага між станами у специфічних обставинах або за інших рівних умов вважається холістичною. Зокрема, стан справ s вважається добрим тоді, й тільки тоді, коли він має перевагу над своєю протилежністю ~s. І навпаки, стан є поганим тоді, й тільки тоді, коли його протилежність визнається доброю. Потрапляючи в царину між

добрим та поганим, і повні, і неповні стани справ не є з необхідністю рівновартісними. Серед них одні можуть бути кращими, другі – гіршими.

Належним чином у логіці переваги здійснюються пошуки визначень абсолютних оцінок «добре» і «погано» в термінах порівняльних оцінок «краще» і «гірше». Такі оцінки ґрунтуються на припущенні, що множина речей, цінність яких можна порівнювати, охоплює всі уявлювані речі. Тоді порівнянні предмети можна атестувати стосовно один одного як кращі, гірші або рівноцінні. Під цим оглядом один об'єкт визначається за кращий від другого в тому і лише в тому випадку, якщо другий є гіршим від першого. Наприклад: «Конвертована валюта краща від неконвертованої» або «Неконвертована валюта гірша за конвертовану». Вважається, що подібні судження є рівнозначними, тому оцінки переваг «краще» й «гірше» є взаємозамінними. На відміну від взаємозамінності, рівнозначність переваг визначається як така оцінка предметів, яка є ні кращою, ні гіршою. Наприклад, «Купон є рівноцінним купюрі, тільки якщо купюра не краща за купон і не гірша за нього». Отже, рівноцінними можуть бути і хороші (добрі), і погані об'єкти.

Цілком очевидним є також і те, що порівнюватися між собою під оглядом переваг можуть не всі об'єкти, які потрапляють у поле зору суб'єкта. Наприклад, натуральні числа, геометричні фігури тощо перебувають за межами людських переваг. Адже не можна вважати, що одиниця краща за двійку або квадрат гірший за трапецію. Проте в тісно пов'язаних з ціннісними аспектами існування людини соціогуманітарних науках оцінки переваг одержують цілком адекватне обґрунтування і застосування.

Висновки

Дотепер модальності переважно формалізуються за допомогою спеціальних модальних операторів, зокрема, за допомогою оператора необхідності «□», оператора можливості «◇», оператора випадковості «∇» тощо. Подібні модальні оператори можуть використовуватися не тільки щодо судження загалом, але й стосовно предиката судження зокрема. Відповідним чином розрізняють модальність *de dicto* і *de re* як атестації модальних операторів щодо їх розташування в структурі суджень. Зокрема, *de dicto* є модальним оператором, який застосовується до судження загалом, а *de re* – модальним оператором, який вживається тільки до предиката судження. Наприклад, в судженнях «Доведено, що вікові кризи є особливими періодами онтогенезу»; «Добре, що існує плюралізм думок» використовується модальний оператор *de dicto*. А в судженнях «Відповідність фактам обов'язково є істотною

умовою побудови наукової теорії»; «Невирішеність суспільних проблем тільки іноді не призводить до соціальних колізій» застосовується модальний оператор *de ge*.

Замінюючи модальні оператори один одним під час розгляду модальних контекстів, цю різницю між модальностями *de dicto* і *de ge* потрібно обов'язково враховувати. В подібних випадках контекст набуває першочергового значення. Крім того, в природній мові в модальних судженнях модальні атестації загалом можуть передаватися без допомоги модальних слів. Прикладами таких суджень є формулювання теорем, висування гіпотез, фіксація результатів експериментів тощо. З огляду на це й виникає необхідність дослідження різних видів модальностей і виявлення специфічних властивостей кожного з них. Тому, спираючись на числення висловлювань класичної логіки і певні схеми аксіом та правила виведення формул, сучасна модальна логіка вибудовує власні модальні теорії.

KAPITEL 2 / CHAPTER 2.
TRANSFORMATIONS OF THE COLLECTIVE IDENTITY OF UKRAINIAN
CITIZENS IN 1991 – 2020

ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРАЖДАН
УКРАЇНИ В 1991 – 2020 ГГ.

ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН
УКРАЇНИ У 1991 – 2020 РР.

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-081

Introduction

In the modern world, there is a growing interest in the problem of forming a person's identity. The category of «identity», despite the diversity of theoretical and empirical research, is still one of the most complicated. As a rule, identification issues emerge full blown in time of crisis, transitional periods of society's development, when there is a need for a new self-determination of society, as well as the choice of new political-legal, socio-economic and socio-cultural models of development. In this regard, transitional and crisis periods can be viewed as a special turning point in the development of society and the individual, when not only cardinal transformations occur in many areas, but also the search for a new identity begins for large social groups – ethnic groups, nations and countries, which stipulates identity changes also at the individual level. The immediacy of transdisciplinary research on the issue of identities is due to the tremendous importance they have in the lives of new independent countries which emerged in the post-colonial and post-Soviet era.

Today, many European countries face with serious challenges that are associated with collective security challenges, information wars, the intensification of migration, terrorist acts, dramatic socio-economic and socio-political transformations, as well as threats of the gradual erosion of national cultures and the European civilizational identity. These problems are closely related to the interaction between civilizations, in fact, in the process of development of the modern world can be traced the growing influence of civilization factors determining a sufficiently large part of the changes occurring in the world. Many countries have entered into a new stage of their information civilizational development, where knowledge economy is fully functioning, resource saving and high-end technologies are implemented, and civil society successfully controls government structures.

At the same time, in many countries of the former USSR radical changes were carried out, which led to huge changes in all spheres of society (economic, political, legal, socio-cultural). Moreover, many of these controversial changes have put most of the citizens of these countries on the brink of survival. Uncritical borrowing

someone else's experience and market innovations will undermine stability in any society, if these borrowings are not balanced with the cultural identity of the society, its mentality and civilizational identity.

Globalization carries a radical impact on the spiritual sphere of any society, distorting the traditional values and transforming collective identities. Under such conditions, particularly acute is the problem of the formation of a positive collective identity of the citizens of post-Soviet states. In this regard, the relevance of the transdisciplinary study of the shaping of collective identity (the main forms of which are ethnic, national, religious, regional and European Civilization identity) citizens of Ukraine in the post-colonial period is not in doubt. Further civilizational development of Ukraine requires not only protection of national independence and state sovereignty, restoration of the state's territorial integrity, but also realization of national interests, achievement of political stability and national unity based on the positive collective identity of Ukrainian citizens.

2.1. What is a Collective Identity

In philosophy, the problem of identity has been developed, starting with separate reflections of Aristotle, and continuing in the works of John Locke, David Hume, Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, Georg Wilhelm Friedrich Hegel and other thinkers. Their successors explored the relationship between the concepts of «identity», «similarity», «I», «selfness», «identity», structure and criteria of different forms of identity, the nature of the interaction I – Another. For the first time, the term «identity» was used by William James, an American psychologist and philosopher, who emphasized such characteristics of the individual as the struggle of one's own and another's, identity and conformity to oneself and society [13, p. 105]. The first concepts of identity were presented in the works of Sigmund Freud, Erik Homburger Erikson, Henri Tajfel, John Turner, and others. In particular, Sigmund Freud's arguments about the identification of people in the mass, as well as the first use of the term «identification» were recorded in his book «Mass psychology and analysis of the human Self» (1925), which was written in 1921 [25, p. 24–36].

The French philosopher Paul Ricoeur and one of the founders of interactionism, George Herbert Mead, explain the concept of identity in their research through the category of «selfness» [17; 19]. American psychologist Erik Homburger Erikson introduced the concept of «identity» in a broad scientific context and significantly popularized it. As early as the 1940s and 1950s, he began to study ethnic identity,

drawing attention to the historical conditionality of the formation and evolution of any identity [29, p. 52]. The scientist identified three main types of identity: positive, negative and mixed.

British researcher of identity, Nations and nationalism Anthony David Smith proved in his works the existence of continuity between modern nations and ethnic communities that existed since ancient times. The author emphasized that modern nations arose when fully formed ethnic groups accepted the idea of political sovereignty [37, p. 175; 36, p. 55–76]. French researcher Serzh Moskovichi (Serge Moscovici) introduced the concept of «identification matrix». He states that a certain set of identities of an individual is placed in the «cells» of his identity matrix. This matrix has basic and peripheral identities [18, p. 3]. Today, belonging to a particular ethnic community is studied, as a rule, from the positions of two concepts: the theory of social identity of Henri Tajfel, John Turner and the model of two dimensions of identity of John Widdup Berry [39, p. 7–24; 27, p. 139–140].

The identification problem was actualized in the XX century. Different aspects of this problem were studied within the framework of psychology, sociology, philosophy, history, political science, anthropology, ethnology, pedagogy, etc. New approaches to the study of identity from various theoretical and methodological positions were represented by Jan Assman [3], Martyin Barrett [4], Marco Cinnirella [28, p. 227–248], Anthony Smith [23], Samuel Huntington [26], etc. Well-known Russian and Ukrainian scientists (Stefanyia Andrusiv [2], Petr Hnatenko and Valentyna Pavlenko [10], Ola Hnatiuk [11], Jaroslav Hrytsak [12, p. 188–197], Kostiantyn Kysliuk [14, p. 48–65], Mykola Kozlovets [16, p. 3–11], Taras Kuzio [32], Mykola Riabchuk [21], Svetlana Ryzhakova [20, p. 76–88], Tatiana Riazanova [4], Mykhailo Stepyko [24], Margarita Volovikova [4] and others) studied ethnic, religious, regional, civic and national identity, ethnic and national self-consciousness.

The phenomenon of **collective identity** was one of the first to be studied by Italian scientists Alberto Melucci [33; 34, p. 329–348] and Alessandro Pizzorno [35, p. 355–373], later – Peter Berger, Thomas Lukman [6], Jan Assman [3] and other scientists. The concept of «collective identity» covers a certain collective «We» of a specific community or a specific group (regional, religious, ethnic, national, civilizational etc.), on this basis, formed different forms of collective identity (regional, religious, ethnic, national, civilization etc.) are identified. Since most modern researchers believe that identity is a result of the identification process (which is considered a process of assimilation, self-identification or own reference to the group with someone or something), this phenomenon must be considered a dynamic structure that develops throughout human life, its development being

nonlinear and uneven, can unfold in both progressive and regressive directions, passing stages of overcoming identity crises. The main function of identity consists of providing adaptation to a new social setting, preserving determinacy and integrity of personality.

2.2. Research Methodology

In a globalized world, identity becomes a dominant discourse of science and everyday life, because identity, according to Bauman, is as a kind of «a prism», which many important features of modern life are evaluated and studied through [5, p. 185].

The most scientists believe that identification is a fundamental process of individual self-determination, and identity is the result of this process. The concept of «identity» is integrative; it integrates individual and social principles. Identity is a phenomenon that is based on the dialectical interconnection of society and the individual and characterizes the quality of that interconnection. After all, the individual becomes involved in many social bonds and performs many social roles that are reflected in individual and collective identity. All forms of social identity are related to the individual's ability to answer the question «Who Am I?» in relation to various groups and communities. Since an individual is simultaneously a member of many groups, a system of identities is formed, that correspond to various spheres of his experience and activity (age, gender, family, territorial, ethnic, national, religious, professional, subcultural, continental etc.). All these identities are arranged in a certain system hierarchy. Identity is not a static, but a dynamic entity. The identity system of an individual is formed when its various components begin to function as a single mechanism.

Each form of identity must be studied separately, then you can compare the levels of development of various forms of identity, as well as the identities that are dominant within the system hierarchy. Collective identity is associated with the processes of individual acceptance of certain group ideas, norms and values, with his readiness to such a way of thinking as an expression of common feelings, to collective actions for the sake of realizing common interests.

As a methodological basis, most researchers use Henri Tajfel's social identity theory [38, p. 1–39] and John Turner's theory of self-categorization [40, p. 6–34], and also refer to the ideas of these theories about the key role of in-group support of positive self-esteem and level of objective well-being (Catherine Haslam et al. [30, p.

671–691]; Aarti Iyer and Jolanda Jetten [31, p. 94–108]).

To research identity (as a systemic, multi-component and multi-level education) integrative approach is most appropriate allowing to study various types of identity in their systematic integrity. The integrative approach helps to find methods that are adequate to the phenomenon under study, taking into account all the features and levels of its development. Integration is considered not as a mechanical connection of parts or components of the system, but as their organic interaction and interpenetration, which contributes to the formation of a qualitatively new integral formation.

Modern American philosopher and writer Ken Wilber, by developing the ideas of Immanuel Kant, Franz Brentano, Wilhelm Dilthey and Carl Jung, was the founder of the integral meta-theory, designed to combine into one dialectical whole the science of the world and of a human, the traditions of Eastern mysticism and Western rationalism, external experience and internal mental states. The integral approach (integral theory) is an approach to a person, society, and science that affects all areas of human activity. The concept of «integral» means combining methods and theories into a single complex model that have proven to be correct in certain contexts, rejecting reductionism [43, p. 71–92; 44, p. 2–38].

Ken Wilber's ideas are being developed by scientists from many countries. In particular, Lariya Kiiashchenko and Viacheslav Moiseiev justify the philosophy of transdisciplinarity, based on the Wilber's integral approach [15].

It is necessary to clearly distinguish **different levels of integrity**: 1) **complex** (represents the integrative processes of the lower level); 2) **synthesis** (represents the integrative processes of the middle level); 3) **integration** (represents integrative processes of a higher level, involving the close interaction of several sciences (or scientific branches), which comprehensively and simultaneously study the same subject or object), which **corelate with polydisciplinary, interdisciplinary and transdisciplinary** methodological strategies). For example, research is considered **polydisciplinary** when a given object is versatily studied by several scientific disciplines at the same time; while each of these disciplines can use their own methodological principles, contributing to the «general treasure» of knowledge about the object studied (Elena Knyazeva). The research is considered **interdisciplinary** if it is conducted using not only common categories, but also by cooperation of various scientific disciplines. For **transdisciplinary** research, a scientific search is directed «through» and «across» the boundaries of several scientific disciplines beyond their boundaries to a higher, metadisciplinary, level. Exactly these studies are characterized by **a holistic vision** of the research subject. Transdisciplinary research

can not only cross disciplinary boundaries, but also «transfer» scientific schemes, categories, strategies and practices from one disciplinary area to another (Elena Knyazeva).

So, transdisciplinary research strategies can integrate new facts, knowledge and results of theoretical and empirical research into a coherent system that contributes to a deeper study of various objects and phenomena.

The conceptual methodological core of the research is the integrative analysis of the collective identity as **complex, multi-level and multi-component system**. The study is based on a conceptual position: any form of collective identity is a system, which consists of separate parts, linked by certain relations; this system is in the process of continuous development and interaction with the environment. Identification processes are inextricably linked with cognitive, emotional, value-semantic and conative spheres of a personality, due to its needs, motives, goals and attitudes, induced by normative, landmark, symbolic, figurative, axiological systems of culture. For example, national identity is a dynamic structure that develops non-linearly and unevenly in the process of human socialization, and resides in identifying oneself with a specific national community. For a full-fledged formation of national identity, **semantic connections** are needed (specific dynamic formations) that not only «sew» together the personality and its national community, combining the value-semantic sphere of the personality and the value-semantic universe of the national culture, but also act as a bridge between the social and cultural and fundamental spiritual and ideological basis for the formation of any collective identity. So, for the formation of national identity, the **semantic links** between the individual and his national community, as well as a clearly structured **semantic field** of Ukrainian identity, are extremely necessary [8, p. 12–17; 1, p. 47–51; 41, p. 23–26].

2.3. Theoretical and empirical research of the Transformations of the Collective Identity of Ukrainian Citizens in 1991 – 2020

The purpose of this study is a theoretical and empirical analysis of the transformations of the collective identity of the citizens of Ukraine in 1991 – 2020 based on an integrative approach.

Based on the theory of social identity of Henri Tajfel and John Turner (who were among the first to study a group identity), taking into account the concept of the identification matrix of Serge Moscovici (who, in justifying the theory of social

representations, proposed the idea of an identification matrix based on various group identities), as well as the studies of John W. Berry (who distinguished four types of ethnic identity: monoethnic identity, biethnic identity, altered and marginal identity), we distinguished ***different levels of the collective identity development: high, medium and low***. Our theoretical and empirical studies have shown that using the adapted questionnaire of collective identity (developed by Riia Luhtanen and Jennifer Crocker) high, medium and low levels of various forms of collective identity of citizens of Ukraine can be distinguished.

The process of formation of the collective identity of Ukrainian citizens was investigated by us in 1991 – 2019 years in several international research projects of the Center for Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv («Ukrainian national idea: theoretical and empirical aspects», «Socio-psychological and regional aspects of formation of national consciousness of Ukrainian citizens as a factor of state-building»; «The transformation of national identity: historiosophic, culturological and socio-psychological aspects», etc.), which were supported by the «Renaissance» Foundation, the Friedrich Ebert Foundation, the State Foundation for Basic Research, as well as the Association of Ukrainian Banks. In these projects were studied religious, ethnic, meta-ethnic, local, regional, national, European, planetary, post-Soviet and other types of identity of Ukrainian citizens, living in different regions of the country. A total of 58100 respondents were studied from 18 to 89 years (of whom 48,5% were men, and 51,5% – women).

In order to study different types of identity transformation, we used the «Who am I?» method of Manfred Kuhn and Thomas McPartland, an adapted technique of «Identity Measurement Scale» by Marco Cinnirella, an adapted questionnaire of collective identity (developed by Riia Luhtanen and Jennifer Crocker) and other methods. To study axiological peculiarities of formation the collective identity of Ukrainian citizens, we used the theoretical and empirical approach by Shalom H. Schwartz, who in the 80s – 90s of twentieth century conducted a cross-cultural study of basic values in 46 countries [9, p. 96–144] (Bulgaria, Czech Republic, Poland, Estonia, Hungary, Slovakia, Slovenia, Russia, Georgia, and others).

Surveys were conducted in all regions of Ukraine (in the period from 2014 to 2020 in the occupied territories of Ukraine no research was conducted) by the method of personal interviews (face-to-face) at the place of residence. The sample is represented by the main social and demographic indicators. The reliability of the results of the research was based on the methodological substantiation of its initial positions; using a set of diagnostic techniques that are adequate to the purpose and objectives of the study; combining quantitative and qualitative analysis of empirical

data; using methods of mathematical statistics with the use of modern data processing programs, representativeness of the sample. The margin of error does not exceed 2.0%. Data processing was carried out with the help of IBM SPSS Statistics 21.0 application. The method of factor analysis, correlation analysis, scales congruence calculation, indicators of descriptive statistics were used for the analysis.

The dynamics of the formation and development of European Civilizational identity of respondents is reflected in Table No.1.

Table 1

Dynamics of Transformation of European Civilizational Identity of respondents in 1991 – 2020

Levels of identity development	The year of the survey									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
High level	24%	21%	19%	19%	21%	24%	26%	24%	27%	29%
Average	49%	46%	47%	49%	48%	47%	49%	50%	49%	47%
Low level	27%	33%	34%	32%	31%	29%	25%	26%	24%	24%

Levels of identity development	The year of the survey									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
High level	30%	26%	29%	33%	37%	31%	29%	27%	29%	28%
Average	47%	49%	47%	45%	45%	46%	48%	46%	42%	39%
Low level	23%	25%	24%	22%	18%	23%	23%	27%	29%	33%

Levels of identity development	The year of the survey									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
High level	27%	32%	28%	38%	37%	37%	34%	36%	32%	36%
Average	38%	39%	38%	36%	39%	42%	44%	39%	38%	37%
Low level	35%	29%	34%	26%	24%	21%	22%	25%	30%	27%

The dynamics of the formation and development of the national (civic-political) identity of respondents is reflected in Table No.2.

The conducted research showed that: a) the transformation of collective identity is influenced by many factors (one of the most important factors is the mass media, which can, with the help of an information war, to destroy any form of collective identity); b) Ukrainian national-cultural identity gradually extends to the East and South (2014 – 2020); c) the dynamics of civic-political identity growth relative to the regional one was higher in 2014 – 2018; d) respondents are sincerely proud of the achievements of Ukrainian citizens in sports and art, considering this as the

affirmation of Ukraine; e) the value (and not instrumental) attitude of respondents towards Ukraine and self esteem of Ukrainian citizens to themselves are gradually increasing.

Table 2

Dynamics of transformation of national (civic-political) identity of respondents in 1991 – 2020

Levels of identity development	The year of the survey									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
High level	26%	24%	20%	21%	23%	24%	24%	22%	25%	26%
Average	56%	47%	42%	44%	38%	45%	49%	41%	46%	49%
Low level	18%	29%	38%	35%	39%	31%	27%	37%	29%	25%

Levels of identity development	The year of the survey									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
High level	25%	23%	20%	23%	28%	22%	26%	24%	24%	23%
Average	48%	43%	42%	45%	50%	47%	49%	49%	46%	41%
Low level	27%	34%	38%	32%	22%	31%	25%	27%	30%	36%

Levels of identity development	The year of the survey									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
High level	21%	26%	28%	36%	44%	48%	46%	49%	44%	48%
Average	40%	46%	49%	52%	42%	39%	38%	34%	35%	32%
Low level	39%	28%	23%	12%	14%	13%	16%	17%	21%	20%

Main results:

1) in 1991 – 1994, the post-Soviet identity was at the first place (from 1st to 5th), but its gap from other forms of collective identity has been steadily decreasing;

2) during 1994 – 2004, the significance of the post-Soviet identity was rapidly decreasing (although in the group of ethnic Russians and Russian-speaking Ukrainians living in the South and East of Ukraine, the post-Soviet identity still holds rather high positions, although it does not predominate);

3) ethnic identity was gradually increasing in all groups (its most active growth was observed in groups of Russians, Ukrainians, Crimean Tatars, Jews);

4) religious identity began to grow rapidly in the second half of 2001 (after the visit of Pope John Paul II to Ukraine), as well as at the end of 2018 – early 2019 in connection with the formation of the Orthodox Church of Ukraine, and starting from 2004 to 2005, respondents began to use the «Christian» and «Christian» as

identification;

5) planetary (common human) identity for these years practically did not change;

6) European Continental identity originally occupied a almost the last place in the ratings of identities, but, from 1998 to 1999, its significance began to increase (especially in a group of ethnic Ukrainians, Poles, Hungarians, Slovaks, Romanians, Crimean Tatars);

7) European civilizational identity is the most rapidly growing one among the inhabitants of large cities;

8) national (or civic-political) identity was retained during 1991 – 1993 in all groups, but in 1994 – 1995 it began to fall in a group of ethnic Russians, Belarusians, Jews; the gradual growth of this form of identity in the group of ethnic Ukrainians and in some groups of national minorities (especially in the group of ethnic Poles, Georgians and Crimean Tatars) is traced in 1997 – 1999 and in 2004 – 2005;

9) the prestige of the national (or civic-political) identity is growing more slowly in the East and South of Ukraine, as opposed to the North, Center and West of Ukraine;

10) the most notable transformations are typical for ethnic and national (or civil-political) identity, but the gap between these forms of identity in the East and South is much greater than in the North, West and Center of Ukraine;

11) by 2010, ethnic Ukrainians in the South and East of Ukraine experienced a tendency to increase European and national identity (in 2010 – 2013 this process was stopped);

12) ethnic Ukrainians, Armenians and Moldovans living in the East and South of Ukraine have a more pronounced nostalgic mood towards the USSR, but the same ethnic groups living in the North, Center and West Ukraine, want to feel as they are Europeans;

13) in 2004 – 2008, the empirical indicators of ethnic identity (both in the group of ethnic Ukrainians and in the group of national minorities) stabilized;

14) in 2006 – 2007 in the group of national minorities the importance of regional identity increased (in case of competent regional policy, this type of identity could be the basis for strengthening the national identity, since in developed countries the regional identity is considered to be subnational);

15) there was a tendency to increase the indicators of European civilizational identity (both in the group of ethnic Ukrainians and in the group of national minorities); European identity until 2020 did not lose its significance to Ukrainian citizens because the demand for Europeanism is very strong in Ukrainian society.

Our previous research has revealed anti-colonial and anti-imperialist mobilization of Ukrainian citizens, which was observed during three revolutions in Ukraine (the Student revolution on granite, the Orange revolution and the Revolution of Dignity) [7, p. 86–90; 9, p. 96–144; 22, p. 24–53; 41, p. 23–26]. In 2010 – 2012, our research recorded a «drift» of European and Ukrainian national identity from the West to the East [42, p. 207–214], but this process accelerated significantly after 2014. In 2002–2014, the regional identity of residents of the South and East of Ukraine was formed not as Ukrainian, but as non-Ukrainian, as a result of the negative information and psychological impact of local media and local authorities, the regional identity of residents of these regions became not subnational, but supranational.

In 2014–2019, under the influence of Russian aggression, there was a rethinking and reformatting of certain forms of collective identity of Ukrainian citizens. The voluntary and volunteer movements also significantly influenced the process of transformation of the collective identity.

It is known that ***at the beginning of the 21st century the most important collective identities are regional, ethnic, national and civilizational***. For Ukraine, the formation of the European (both continental and civilizational) identity of citizens is particularly important. European identity is the result of subjects' self-identification (both individual and collective) with Europe and European civilization, the representatives of which these subjects consider themselves to be. Of course, continental as well as civilizational identity is practically not recognized by people in their daily lives. It is actualized mainly when the subject meets with representatives of other continents and other civilizations, or in those cases when it becomes necessary to understand the civilizational role and mission of its own country.

Self-Identification «I am a European», «I am a representative of European civilization», «we are Europeans» and others like them have a great consolidation potential, since they combine not only the aspirations, dreams and ideals of respondents, but also become value-semantic the basis of joint activities of both ethnic and political Ukrainians and representatives of the Ukrainian diaspora. European civilization identity, which unites not only Ukrainian citizens but all of Ukrainianness, is able to accelerate the consolidation processes in the modern Ukrainian society, which has been living for more than 6 years in the conditions of the Russian-Ukrainian war. This is manifested in the activities of volunteers, community activists and organizations. But to consolidate the overwhelming majority of Ukrainian society in order to identify the urgent challenges facing Ukraine today, it is necessary to intensify the processes of de-oligarchization, demonopolization and

decolonization of Ukraine.

So, the establishment of a national and European civilization identity in Ukrainian society is one of the most important axiological and ideological tasks necessary for the further survival and development of Ukraine as an independent state. Among the factors that impede the leveling of the European civilization identity of the Ukrainian people, the most important are the national culture and collective memory. After all, a globalized world not only does not push collective memory to the margins of the historical process, but, on the contrary, revives, as Anthony David Smith emphasizes, ethno-national myths, historical memory and old traditions [36; 37]. In many ways, the explosion of interest in the past, as well as the revival of ethnonational myths and traditions can be viewed as a kind of response of national communities to the unifying and leveling challenges posed by the globalized world.

Conclusions

Activation of globalization processes in the world leads to an acceleration of internal transformations in the post-colonial states and actualizing the problem of formation of different forms of collective identity in the new socio-cultural coordinates. In this regard, the relevance of the integrative study of the shaping of the collective identity of citizens of Ukraine is not in doubt. It is known that the phenomenon of collective identity has long attracted the attention of many researchers and actively discussed in the diverse social and humanitarian discourses. The foreign science studies this phenomenon mainly in line with the socio-cultural anthropology, sociology and psychology from different theoretical and methodological positions.

In connection with this, in the state policy of identity in Ukraine, an interest in the development of various projects for the formation of a common identity as a basis for strengthening the unity of the Ukrainian people is actualized. The data of the sociological research prove that the identity issues are still among the key problems of the post-colonial Ukrainian society.

The integrative approach allows us to consider various forms of collective identity (religious, regional, ethnic, national, civilizational, etc.) in their systemic unity as ***an integral configuration***. Identity is not an innate characteristic of an individual, it is formed and maintained throughout a person's life and depends on many factors.

The conducted theoretical and empirical study has shown that in the identification matrix of Ukrainian citizens for many years various forms of collective identity have been formed. The factors that had the greatest influence on the

activation of these forms of collective identity were: the Orange Revolution of 2004, the Eurovision final held in Ukraine in 2005, the European Football Championship final held in Ukraine in 2012, the government's rejection of the scheduled for the end of November 2013 signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU, the events of Euromaidan and the Revolution of Dignity, as well as the Russian-Ukrainian inter-state armed conflict.

Today, many modern theoretical and empirical studies (philosophical, historical, politological, cultural, sociological, psychological, anthropological, etc.) prove undoubted cultural and civilizational kinship Ukrainians with the Europeans. In particular, the majority of scientists are convinced that Ukraine has always belonged to the European civilization and attempts to tear her away from this «mother's womb» have never been successful.

Thus, today, the European orientation should become not only one of the directions of Ukraine's foreign policy, but also a strategic vector of the internal transformation of Ukrainian society. The European choice, the Europeanization of Ukraine, dedication to European values, introduction of European standards in real life should become important geopolitical, economic and socio-cultural strategies for our state. Consequently, a fundamental rethinking of the policy of identity in Ukraine is needed. Adoption of the national-cultural, civic-political and European civilizational identity of the citizens of Ukraine is one of the most important axiological and ideological tasks necessary for the further survival and development of Ukraine as an independent state.

KAPITEL 3 / CHAPTER 3.
PHILOSOPHY AND LITERATURE: ASPECTS OF RELATIONSHIPS
ФИЛОСОФИЯ И ЛИТЕРАТУРА: АСПЕКТЫ ОТНОШЕНИЙ
ФІЛОСОФІЯ І ЛІТЕРАТУРА: АСПЕКТИ ВІДНОСИН
DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-033

Введение

Отношения между философией и литературой имеют длительную историю, зародившись еще в античности, с тех пор как эти феномены культуры стали относительно самостоятельными. Очевидное различие философии и литературы заметно уже при рождении, как пол ребенка. Философия ориентируется на проблему-вопрос и аргументированный ответ, а литература – на интересное приключение. Однако, в ходе культурной эволюции оказалось, что строгое рациональное рассуждение философа является своеобразным приключением и мысли, и связанного с ней действия. В то же время, занимательный литературный сюжет нередко имеет глубокий смысл, выходящий за пределы сиюминутного развлечения. В отношениях философии и литературы было всякое, от гармонии до неприязни, от тесной связи до отсутствия таковой. Последнее обстоятельство является причиной того, что ряд исследователей не видят проблемы в отношении философия-литература [6, с.7]. Однако другие авторы успешно проблематизируют указанное отношение, фиксируя те обстоятельства, когда это актуально [6, с.9-12.]. Актуализирует проблему соотношения также и интересная, но не бесспорная декларация нераздельности философии и литературы в постмодернистской философии, имеющей значительное влияние в современной культурной жизни.

В силу бесконечной многогранности как философии, так и литературы, в отношении философия-литература можно выделить множество аспектов, некоторые из которых будут здесь предметом рассмотрения.

3.1. Два аспекта соотношения философии и литературы

Если рассматривать философию и литературу как некие целостные феномены безотносительно к их сложной структуре и многообразию функций, то соотношение философии и литературы потребует, преимущественно, двух аспектов рассмотрения. Первый – это их сравнение с точки зрения отношения к миру: миру природы, культуры, общества, человека. То есть, что и как они отражают в этом мире, если ставят такую цель, или, напротив, что навязывают

этому миру, что формулируют в качестве идеалов или норм, какой мир вырисовывают в качестве желаемого, что провозглашают, к чему зовут и т.п. Тут и философия, и литература выглядят как конкурирующие субъекты, осваивающие общий для них объект – мир человека.

Второй аспект соотношения философии и литературы – это философский анализ литературы. И тут скорее выясняется соотношение философии и литературоведения (или других дисциплин, изучающих литературу). А литература рассматривается как объект или исследовательское поле.

В первом случае весьма важно, поставлены или не поставлены философские проблемы литераторами. Если такой постановки нет, то и соотношение не прослеживается, каждый занят своим делом, используя несхожие подходы, методы, средства репрезентации и пр. В то же время, некоторые выдающиеся творцы художественного слова, как известно, выходили на философский уровень. Правда, ощутить, оценить и отметить это мог лишь хорошо образованный, подготовленный читатель, обычно профессионал. Для полного раскрытия философской проблематики литературных произведений требовался солидный философско-литературоведческий анализ. Только после него соответствующие произведения с определенными оценками включались в культуру. Иными словами, литература ставит скорее общечеловеческие проблемы, но не формулирует философских проблем в прямом смысле слова, их там нужно еще выявить, в частности, профессиональным исследованием. То есть, и в этом случае литература может выступать исследовательским полем философии.

Во втором случае существенно, что в литературных произведениях при их философском анализе обнаруживаются и даже привносятся философские проблемы, независимо от замысла, желания, намерения авторов-литераторов. Причем весьма часто литература полностью или частично рассматривается как некий единый, однородный, целостный объект безотносительно к тому, что состоит из отдельных независимых самостоятельных произведений с весьма разными авторами и неоднозначным восприятием читателей.

В конечном итоге и первый аспект в известном смысле может быть сведен ко второму, поскольку сравнение философского и литературного отношений к миру осуществляется на территории философии, хотя с очевидным использованием литературоведческих наработок. Кроме того, немаловажно, что литература формирует особый самостоятельный мир, существующий наравне с реальным миром, во всяком случае реально на него воздействующим. В этом плане философское осмысление литературного мира не менее важно, чем мира

реального.

Отношение философия-литература обязательно требует уточнения: что понимается под литературой и философией. Дело в том, что философия объединяет под своей крышей довольно много философских направлений и самостоятельных областей исследования, а их интересы часто весьма далеки друг от друга и от литературы. В качестве примера можно назвать структурную или динамическую онтологию, которые почти повсеместно связаны с природой и реализуются на материале естествознания. Зато те области философского знания, которые ставят проблемы собственно человеческого мира и бытия в нем, проблемы смысла жизни, сущности человека, великого или низменного в человеке и прочие философско-нравственные, философско-эстетические, философско-культурные, философско-гуманитарные вопросы, коррелируют с литературными произведениями, ставящими, по существу, такие же проблемы, но в ином виде и иными средствами. Тут как раз обычно и упоминают определенное философское направление, например, экзистенциализм, постмодернизм, или французских философов XVIII века, или немецких романтиков, но, к примеру, никак не позитивизм.

Соответственно, не вся литература наполнена философскими проблемами. Правда, в тех случаях, когда они обнаруживаются, скажем у Достоевского или Толстого, их философская постановка и трактовка, скорее предмет философской или философско-литературоведческой интерпретации, поскольку литература пользуется своими собственными способами выражения. Однако, аналогия тут явно прослеживается, что и составляет область возможного анализа соотношения философии и литературы, а также философии и литературоведения.

Следует принять во внимание, что предмет и средства литературы постоянно менялись в ходе общественно-культурной эволюции, а в последнее время изменились радикально. И дело даже не в том, что наряду с «великой литературой» существует приключенческая, детективная, развлекательная литература и прочее «легкое чтение», которые не просто имеют право на существование, но без которых литература была бы чрезвычайно бедна. О радикальных изменениях можно говорить, принимая во внимание бесконечное количество написанного, особенно с учетом массмедийных текстов, текстов во всемирной паутине, на всевозможных интернетканалах, сайтах и пр. Но и это еще не все. Традиционная литература в еще недавнем прошлом выдавала целостные тексты, причем немалого объема, включавшиеся в целостную литературную и культурную ткань, носителями которой были индивиды с

целостным мировоззрением. Сейчас традиционные целостности распались. Это касается и социально-культурных, и религиозных, и научных, и философских образований. Целостное мировоззрение отсутствует. Современный читатель как потребитель всевозможных текстов не нуждается в целостности. Клиповое мышление и клипово-хаотическое мировоззрение воспринимают короткие, часто несвязанные и противоречащие друг другу, тексты. Там почти нигде не упоминаются философские проблемы. Впрочем, некоторые области философии все это интересует. Можно назвать в этой связи философию науки, анализирующую, в частности, методы, нормы, смыслы, идеалы, научность литературоведения, которое, в свою очередь, изучает всевозможные литературные тексты. Причем философия науки может обращаться не только к литературоведческим, но и напрямую к самим литературным текстам. В этом отношении философ может анализировать литературные тексты безотносительно к тому, поставил ли там литератор философские проблемы, а исходя из особой философской проблематики. Характерным примером служит «Время и рассказ» Рикера [5].

В этой связи не лишена смысла точка зрения известного российского философа Владимира Кантора, согласно которой говорить о соотношении философии и литературы, можно лишь с учетом ряда оговорок, среди которых – «великая литература», а отнюдь не всякая [7]. Такая позиция весьма привлекательна, поскольку в великой литературе схвачена и эпоха, и человеческие типы, и образ мыслей и деяний, и идеалы желаемого будущего, и многое из того, что интересно философии.

Но тогда в бесконечном литературном море найдутся лишь несколько десятков произведений, достойных быть причисленными к выдающимся, с которыми только и может иметь дело философия. Мало того, что это будет слишком большое ограничение с очень неопределенными критериями, главное, что из анализа выпадет весьма обширная и интересная область «невеликой» литературы. Ситуация напоминает современные споры о том, что можно назвать произведением искусства. Похоже, что побеждает точка зрения, согласно которой произведение искусства – это то, что таковым назвали автор и, хотя бы, один зритель. Аналогично, литературным произведением может быть назван текст, который таковым назвал автор и, хотя бы, один читатель. Впрочем, философский и литературоведческий интерес может представлять и не литературный, а вообще любой текст. Просто литературный текст, особенно из великой или «околовеликой» литературы, существенно богаче любого иного, даже научного, философского, религиозного и пр., и в этом смысле до

недавнего времени был предпочтительнее в качестве исследовательского поля.

3.2. Эмоциональное и рациональное воздействие литературы

Как правило, сопоставляя философию и литературу, обращают внимание на рациональное воздействие первой и эмоциональное – второй. Указанное различие важно, в частности, чтобы показать недостаточность литературы как репрезентанта человеческого бытия. Верно подмечено, что культура постсоветского (как, впрочем, и советского и предсоветского) пространства литературоцентрична, и здесь влияние философии не так велико, как на Западе. В этом смысле, в нашей культуре философия проиграла борьбу литературе [6, с.14]. Однако, даже «выигрывшая» литература не может в одиночку справиться с функцией властительницы дум, с функцией репрезентации культуры и собственно антропологической репрезентации. Необходима философская рефлексия не только культурных ценностей и универсалий, но и литературных идеалов, норм, ценностей. Нужна философская (наряду с литературоведческой) интерпретация художественных образов, типологий, героики, этических и эстетических идеалов. Коротко говоря, метафоры мало, нужен аргумент. За последний отвечает философия, роль которой в нашей культуре необходимо всячески повышать.

В то же время, в эмоциональном воздействии литературы можно усмотреть не ограниченность, а, напротив, ее преимущество. Действительно, чтение литературы, как указывают некоторые авторы не только и даже не столько предполагает поиск в литературном произведении смыслов, идей, особых значений, авторских замыслов, а представляет собой переживание некоторого особого настроения, возникшего в ходе и в результате чтения. В этом смысле чтение скорее телесно-эмоционально, чем рационально [6, с.17]. Известно, что неподготовленные читатели, а их, похоже, большинство, испытывают именно эмоциональное воздействие и подпадают под соответствующее настроение, что в свою очередь определенным образом детерминирует их поступки. А у подготовленного читателя соответствующее настроение может обеспечить более адекватное переживание, скажем, некоторой прошлой эпохи, чем даже современниками. Хотя, разумеется, без рациональных процедур переживание не обходится. Выяснение того, как именно литература производит настроение читателя весьма перспективная задача философски ориентированных исследований литературы.

Фиксация преимущественно эмоционального воздействия литературы важно еще в одном смысле, а именно для различения исследовательских объектов и задач философии и литературоведения. Известный философ и литературовед Виталий Махлин иллюстрирует один из аспектов соотношения философии и литературоведения (филологии) примером из беседы 1973 года М. Бахтина и филолога В. Дувакина. Бахтин вспоминает строку В. Маяковского «лизать поэзии мозолистые руки» из неоконченного стихотворения поэта «Я знаю силу слов, я знаю слов набат...». «Что он имел в виду», – спрашивает Бахтин. А Дувакин в ответ: «Это Вам нравится или не нравится?» [7]. В этом вопросе-ответе Махлин видит фундамент различия в подходе литературоведения и философии к литературе. То есть, личностное, но вызванное воздействием определенного текста, эмоциональное отношение типа «нравится» может быть достаточным основанием для научной работы ученого, исследующего эмоционально-метафорические тексты, поставляемые литературой. Однако для рационально ориентированного философа этого явно недостаточно.

В этой связи может показаться, что литературоведение гораздо дальше от науки, чем философия. Однако это далеко не так. Характерно в этом плане отношение выдающегося ученого филолога-литературоведа академика М. Гаспарова к М. Бахтину. Он полагал, что труды Бахтина представляют своеобразную программу философского творчества, а не строгие научные методы литературоведческого исследования. Поэтому Бахтин как философ принадлежит к той области знания, где создаются новые картины мира, вносятся новые ценности, что и сделал Бахтин в работах о Достоевском и Рабле. Следовательно, Бахтина следует считать философом, а не ученым-филологом [3, с. 496]. Сам Гаспаров с помощью строгих сравнительно-статистических методов исследовал русский и европейский стих, описал эволюцию его форм и вообще занимался исследованием стиха не в рамках субъективного личностного эстетического переживания, а именно в «в терминах доказуемых и показуемых закономерностей» [1, с. 18].

Как известно, существуют и радикальная точка зрения, отрицающая научность литературоведения, как и вообще всех гуманитарных дисциплин (4; 8). Все это существенно не только само по себе, но и в связи с часто задаваемым вопросом: к чему тяготеет философия, как она себя должна позиционировать в отношении литературоведения и самой литературы: как наука или как литература? К чему она должна «прислониться»? [7] В силу неисчерпаемости философии ответов может быть несколько. Не ставя задачу их

анализа, отметим, лишь, что не потерял своего смысла традиционный ответ: философия не наука, не литература, не искусство, не религия, а ... философия со своим понятийным аппаратом, своими подходами, своим видением, то есть самостоятельная и самодостаточная форма освоения мира.

Противоречие в литературоведческих подходах обусловлено многогранностью исследуемого объекта – литературы. Возможно, поэтому прижилось слово «литературоведение», а не, скажем, «литературология». Указанное противоречие может быть диалектически «снято» идеей дополнительности трех областей знаний в литературоведении [2]. Действительно, в литературоведении, как и вообще в гуманитарном знании, можно различать три сферы. Первая соответствует строгим стандартам научности. Она практически не отличается от естествознания, если отвлечься от различия предметов исследования. Здесь применяются математические модели, строгие методы, создаются верифицируемые теории. Сюда можно отнести, среди прочего ту область литературоведения, в которой работал М.Гаспаров. Вторая сфера использует более размытые стандарты научности, мягкие критерии рациональности, нестрогие методы, нарративные объяснения, философские концепции. Но она стремится соблюдать многие принципы классической науки: доказательность, обоснованность, выводимость, подтверждаемость и др. Сюда можно отнести ту часть литературоведения, в которой работал М. Бахтин и его последователи и о которой выше говорил В. Махлин. Третья важная сфера является вненаучной, в том смысле, что сознательно отказывается от большинства требований науки, в частности, от объективности, как, к примеру, литературная критика. Это отнюдь не уменьшает ее достоинств, напротив, делает более свободной и позволяет преодолевать многие философские или научные ограничения. По-видимому, только в совокупности, дополняя друг друга, эти три сферы литературоведения могут адекватно репрезентировать литературу.

Таким образом, литература, как и произведение искусства, ассоциируется, в первую очередь, с художественным образом и/или особыми авторскими приемами, ориентированными на эмоциональное воздействие. Однако, уже обобщенность, типичность образа, характерные для выдающихся литературных произведений, репрезентирует именно рациональную составляющую художественного образа. Тем более указанная рациональность обнаруживает себя в нарративе, как определяющем элементе литературного произведения. Нарратив, при всех его разнообразных характеристиках, рационален и по замыслу автора, и по реализации, и по восприятию читателем. Даже в

фольклорных загадках или сюрралистической поэзии как игры словами, где отсутствует повествование в явном виде, нарратив все же присутствует либо в неявном, скрытом, либо в сокращенном виде. А в читательском восприятии он проявляется и разворачивается, возможно не совсем так, как в авторском замысле, но в своем явном нарративном виде. После Рикера стало уже общим местом констатация нарративности любого текста, философского, научного, литературного [5], но в литературе она проявляется наиболее ярко.

Рациональное воздействие литературы проявляется и в том, что текст всегда осмысливается, интерпретируется, понимается, объясняется. А это все рациональные процедуры. Поэтому представляется очевидным, что рациональное воздействие литературы не менее существенно, чем эмоциональное. Оно всегда опосредовано эмоциональным воздействием, но не нивелировано им.

Возможно это обстоятельство, среди прочих, обуславливает интерес современных философов к литературным формам выражения и доступному как в литературе способу изложения, поскольку рациональная составляющая не исчезает даже при тесном сближении философии с литературой.

Выводы

Среди множества аспектов отношения философия-литература особенно важными являются два. Первый состоит в их сравнении как целостных феноменов в плане отношения к миру человека, где и философия, и литература выступают как конкурирующие субъекты, осваивающие общий для них объект – мир человека. Второй аспект соотношения философии и литературы – это философский анализ литературы, где литература рассматривается как объект или исследовательское поле философии.

Отношение философия-литература требует уточнения, существенного в соответствующих аспектах. Под литературой подразумевается любой текст или выдающиеся произведения, целостный феномен или отдельные фрагменты литературного мира, а под философией понимается целостный абстрактный объект или различные направления и области философского знания, далекие от литературы, или сближающиеся с ней.

Вычленение эмоционального воздействия литературы выявляет с одной стороны недостаточность литературы как репрезентанта культуры и властителя дум по сравнению с философией, с другой – достоинство литературы, которое создает особое переживание прочитанного, что обеспечивает более адекватные оценки авторских замыслов и изложенных смыслов. Учет чувственно-

эмоционального и рационального восприятия литературы позволяет точнее различить исследовательские объекты и задачи философии и литературоведения и перспективы возможного сближения философии и литературы.

KAPITEL 4 / CHAPTER 4.
**PHRASEOLOGICAL UNITS WITH "HEART" COMPONENT IN THE
ENGLISH, GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES**

*ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С СЕРДЕЧНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В АНГЛИЙСКОМ,
НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ*
*ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ "СЕРЦЕ" В АНГЛІЙСЬКІЙ,
НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ*

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-082

Introduction

Researchers have dealt with the complex issue of a phraseological unit since the first attempts to systematize word combinations by degree of stability. Works by the founder of the phraseology theory Ch. Bally, as well as prominent scientists V.V. Vinogradov, A.V. Kunin, and N.M. Shansky are devoted to this issue. Some scholars, supporters of the equivalence theory, consider phraseological units to be formations identical to words (Alyokhina 1979). I. Zykova notes that the theories and approaches that form a traditional view of phraseological meaning have contributed much to the understanding of its essence and to the description of its specifics (Zykova 2016). Others support the theory of the relation between the word and the phraseological unit (Kunin 1996), which, in our view, reflects the essence of the problem more adequately.

As a more complicated unit, a phraseological unit is able to convey a concept more fully (and thus more accurately) than a word. While designating an object or a person, a feature, a mode of action, etc., a phraseological unit also gives additional information on them. Furthermore, a phraseological expression is much more expressive than lexical, because it is often figurative. To determine the content of a phraseological unit, it is necessary to establish its most characteristic differential features.

The constituent components of the phraseological unit, having lost their independent meaning, generally express the meaning of the phraseological unit, which is not derived from the meanings of its components. The first differential feature of a phraseological unit is that it has a special meaning which a free word combination does not possess.

In structural and semantic terms, phraseological units are more complex entities because the meaning of a phraseological unit is expressed not by one word, but by the obligatory combination of two or more components. The components of a phraseological unit are the prototype words with their own forms of word paradigm, capable of functioning outside the phraseological unit. Phraseological units are characterized by the phenomena of synonymy and antonymy, that is, they are capable

of forming independent synonymic sets and antonymic pairs. They are more pronounced in emotional and expressive terms. The presence of components is the second differential feature of a phraseological unit.

Components of a phraseological unit are constituent parts, and there are no formal semantic relations and connections between words which exist in ordinary word combinations. Acting as a unity of content and form, a phraseological unit is regarded as an independent unit of language, capable of interacting with other units of language in semantic and grammatical relations, and therefore has grammatical categories, i.e. perform a separate syntactic function. Thus, the presence of grammatical categories in a phraseological unit is also one of its distinct features.

The phraseological unit acts in each case as a ready-made form. It is contrasted in language and speech with those units that emerge by the familiar pattern and by certain rules. Reproducibility can be regarded as the most common property for phraseological units that differ in the degree of idiomatic nature, the nature of metaphoricity and grammatical structure.

The peculiarity of the phraseological unit is the complete or partial reinterpretation of the meaning formed as a result of the semantic shift of the literal meanings of the variable word groups or components of the phraseological unit. Phraseological units are not created during communication, but are reproduced as a ready-made unit, that is, they are characterized by stability of composition. However, the meaning of any derivative of a particular word is motivated by the meaning of the lexical unit from which it was derived while the meaning of a phraseological unit is not determined by the meaning of its individual components.

The semantic scope of the meaning of the phraseological unit does not coincide with the semantic meaning of the word. A small number of lexical and semantic variants limit the semantic structure of a word in three languages. Instead, the semantic structure of phraseological units is much wider and has a higher intensity of expression.

The lexical meaning is determined by morphemes, but the extent of their participation in its formation is not the same. Root morphemes carry the main semantic load. The semantic expression role of word-forming affixes is much smaller. Morphemes in word structure have more specialization than the components of the phraseological unit. One can distinguish a separate component in a phraseological unit, which acts as a semantic center and carries the main semantic load (Zhukov 1978s. l.), but its role in the structure of the phraseological unit is significantly different from the root morpheme in the structure of the word. The selection of the semantic center of the phraseological unit helps in compiling the

relevant dictionaries. This issue remains complex and phraseological dictionaries often contain references to other phraseological units, whereas in the case of lexical units, alphabetical ordering does not cause much difficulty.

Comparing phraseological units with their lexical synonyms, I.M. Vyslobodska rightly remarks that phraseological units and their lexical synonyms express the same meanings differently, that is, they are two different types of nomination (Vyslobodska 2002: 58). Only some phraseological units have one-word lexical correspondences. Sometimes it is impossible to convey the meaning of a phraseological unit in one word. This is usually a phrase, explanatory phrase, or whole sentence, especially when it comes to communicative phraseological units.

4.1. The material, methods and purpose of the analysis.

The purpose of this research is to show the lexical-semantic structure of the word heart and the features of the microsystem of those phraseological units in which the given unit serves as the main semantic component in three languages: English, German and Ukrainian. The research material were lexicological sources. After comparing the semantic structure of the lexeme "heart", the phraseological units of three languages with the word heart acting as a leading component are studied. The types of their correlation are then determined.

The issue of distant affinity languages phraseological units study remains debatable and requires advanced research. Linguists emphasize the practical application of the given investigations, their significant role for the methodology of foreign language teaching. The conclusion of L.A. Moyseyenko about the need to study the issues of phraseology in different languages for the translation theory and practice is of utmost importance (Moyseyenko 2003: 161).

The topicality of the given research is stipulated both by the necessity of describing of the separate languages phraseological fund and their subsequent contrasting. The analysis of closely related languages (for example, Slavonic) is as vital as distantly related ones (for example, Slavonic and German) for the elucidating of their characteristic features. Phraseologists use bilateral comparative analysis of phraseological units, as well as comparison of several languages that belong to different groups using componential analysis, comparative-typological study of phraseological micro - and macrosystems. Phraseological units are studied in the psychocognitive and ethnocultural aspects, national specificity of certain phraseological units are investigated. Somatism in particular, conceptual analysis is

carried out. Researches point to the necessity of comparative studies of different languages and observations of phraseological units functioning in the literary texts of different genres.

The descriptive method, the method of lexicological and component analysis, and the method of phraseological identification were used in this analysis. Using the method of component analysis, the structural organization of the semantic lexical unit "heart" is established. The method of phraseological description made it possible to distinguish different types of phraseological units. The descriptive method and its techniques (observation, generalization, interpretation, classification, opposition technique) were used for the procedure of gathering factual material from lexical and phraseological sources; analyzing the collected material; describing the properties, origin, and structure of language units; systematization and classification; conducting terms of the semantic structure of the word "heart" and the role of the subject, which is active in the process of phraseological units formation, words in the microsystem of the phraseological units with the component "heart", and an explanation of the functioning of phraseological units with the component "heart" at various stages of language development. The phraseological identification method, first proposed by A.V. Kunin, served to identify the phraseology of a certain combination of words and its affiliation with idioms. The comparative method has proven effective in comparing phraseological units with the component "heart" in the three aforementioned languages. To clarify the semantic structure of phraseological units and their origin, linguistic commentary is used.

The **purpose** of the investigation is to identify and substantiate the functioning of the lexeme "heart" in language and speech, to establish its role as a component of phraseological units in English, German and Ukrainian. The aim of this article is to show:

- The types of interlingual correspondence of the phraseological units under discussion;
- Structure-semantic types of phraseological units with the component "heart";
- Systemic relations in the microsystem of the given phraseological units;
- Synonymic and antonymic connections in the phraseological microsystem under study;
- Polysemy and homonymy in the language units under study;
- Stylistic differentiation of the given phraseological units;
- The origin of the phraseological units with the component "heart", their source in the language.

The study is based on three languages: English, German and Ukrainian, i. e. the

analysis of closely related languages (German group) and distantly related languages (English, German and Ukrainian, the latter being of Slavonic group), which can give the possibility to thoroughly understand different structural and semantic models of the phraseological units, systematize and describe these units, reveal the meaning of the "heart" component in the structure of the phraseological units.

4.2. Results and Discussion

4.2.1. Phraseological units in terms of interlingual semantic correlation

The term "phraseology" has no clear interpretation in linguistics. I.M. Miroshnychenko analyzes the scope of the term "phraseology" in correlation with a "set of linguistic units" based on the Ukrainian language and shows that in modern linguistics there are two contrary viewpoints on the scope of phraseology: broad and narrow (Miroshnychenko 2011: 120). Such scholars as O.O. Selivanova, S. Skorupka, L. G. Skrypnyk, O.I. Yefimov who support a broad interpretation argue that, besides compound terms and proverbs, phraseology also includes traditional forms of greetings, puns, catchphrases and the like. Representatives of a narrow viewpoint on the scope of the term "phraseology" L.G. Aksentiev, P. Müldner-Nieckowski, O.I. Smyrnytskyi, V.D. Uzhchenko refer to phraseology as a set of linguistic units in a narrow sense, metaphorical compounds of different structure and origin, metaphorized derivatives, etc. and consider word phrases that lack metaphorical or metonymic reinterpretation, proverbs, and catchphrases separately from the phraseological fund. Neutral position regarding the broad and narrow scope of phraseology can be found in works by A.V. Kunin, A. Nowakowska. According to A.V. Kunin 1970, phrases that have no phraseological stability are called fixed non-phraseological combinations. In our study, we adhere to the neutral position between a broad and narrow understanding of phraseology scope expressed by A.V. Kunin.

A certain linguistic community reproduces the lexeme "heart" and the phraseological units with this component. Representatives of each nation have their own characteristics of the concept, which is related to the peculiarities of the mentality, traditions, origin and uses. However, there is something in common, some separate conceptual apparatus that has analogues in different cultures, sometimes, undoubtedly, very approximate. This phenomenon can be explained in some cases by "the affinity of languages, their close cultural and historical heritage, or the common associative field of speakers of different languages" (Radionova 2015: 115).

Among the linguists there is no one single idea as to the status of comparative

investigations of phraseological units. Some scientists argue that comparative phraseology may be singled out into an independent discipline, a certain branch of linguistics, others consider it only an aspect of the general phraseology theory. We regard comparative phraseology as a separate and very significant part of the general theory of phraseology, which is also included into the comparative language study.

A number of authors pay attention to the fact that common nature of phraseological semantics is connected not only with the cognate languages common phraseological semantics but more often with the denoted phenomena, objects, notions. Ethnocultural component, national specificity of phraseological units also play a great role. Linguocultural approach lies in the striving to single out the linguistic country-study features in the units (Teliya1996). Alongside this linguists investigate phraseological internationalisms, phenomena common for different languages. Comparative approach aims at showing the differences in phraseology of closely related and distantly related languages. In the realm of linguistic country study and cognitive linguistics anthropology, anthropocentric approach prevails – orientation to a human being's inner world.

The problem of establishing the basic types of interlingual semantic correlation of lexico-phraseological relations is important for comparative linguistics. There is a significant difference between different languages and different linguistic units. Classification of types of interlingual correspondences of units of the semantic level includes 1) equivalence (full correspondence), 2) analogy (partial correspondence), and 3) non-equivalence (incompatibility) (Radionova 2015: 115).

Equivalence means equal meaning, the presence of an equivalent in three languages. Identity exists in terms of meaning, grammatical structure, figurative basis, functionally stylistic and expressive-emotional connotation. The main feature of phraseological interlinguistic equivalence is the correspondence of the substantive side of correlated phraseological units (semantic equivalence)(Solodukho 1982: 22).

In quantitative terms, this type of interlingual correspondence is a rare occurrence. Among the phraseological units with the component "heart", this group includes *golden heart (heart of gold)* in English, *goldenes Herz* in German, *золоте серце* in Ukrainian – very good nature, good character. This expression refers to a precious metal with the meaning "something worthy due to its kindness".

Analogy is characterized by the presence of such correspondences in different languages, which express the same meaning but differ in their internal form (Manakin 2004: 133). Some phraseological units may be complete equivalents in certain languages, but analogous in other languages. In English, there is an expression *cold hands, warm heart*. There is a similar saying in German: *kalte Hand, warmes Herz*.

The only difference is the grammatical form of the noun: singular (*hand* in German) and plural (*hands* in English). If there is an absolute discrepancy by some criteria, then the case is close phraseological analogues.

Phraseological units with the component "heart" can signify fear or fright, which is expressed in the following phrases: English: *one's heart sank into one's boots* (*shoes*); German: *Das Herz ist ihm in die Hosen gefallen* (*gerutscht*); Ukrainian: *Серце опинилося в п'ятах*.

In English the verb *sink* is used, in German – *fallen* (*fall*), in Ukrainian – *опинятися* (*end up*); nouns also differ: shoes, boots (English), pants (German), heels (Ukrainian). There used to be such phraseological units in English as *one's heart is in one's heels*, or *in one's hose*, or *in one's shoes* (*15th century*), but in modern English the version *one's heart sinks* is used (The American Heritage Dictionary of Idioms 2003: 458). Although semantically and structurally similar, these phraseological units have some differences in components and stylistic nuance. Non-equivalence is a type of interlingual semantic relations of the phraseological units, the content of which signifies the phenomenon unique to a particular culture. K.S. Radionova notes that it is not easy to establish a clear and transparent boundary between correspondents in different cultures, "the more distant languages are, the more difficult this process is" (Radionova 2015: 117). e.g., English: *a purple heart* 1) a drug, pink heart-shaped pills; 2) AmE "*Purple Heart*" – a military decoration awarded to those wounded while serving; German: *das rote Herz* (*a red heart*) – a classic symbol of love, passion and romance, in terms of non-romantic relationships it is a symbol of friendship and devotion; Ukrainian: *серце з перцем* (*a heart with pepper*) – a person's nature is somewhat quick-tempered and sharp. Such examples are rare. These isolated cases require special explanations. For example, the Ukrainian phraseological unit *серце з перцем* (*a heart with pepper*) is created based on an analogy with an alcoholic beverage into which pepper is added for spiciness.

Each language has its own peculiarities that sometimes cannot be reproduced by means of other languages. In English, there are no comparative phraseological units among those with the component *heart*; whereas in Ukrainian there are examples of this kind *в'ється як гадина коло серця* (*creeps like a viper near the heart*) – about heavy premonitions or thoughts; *as if leeches suck the heart* – a poor state of health.

Phraseological units with the component "heart" are regarded by scientists from different points of view. Emphasizing that somatic elements form one of the oldest groups in the world, Ju. Lapukhina carries out a typological investigation of the semantics and structure of the given phraseological unit in English and French. The study is based on a considerable number of examples: 416 English and 192 French

phraseological units with somatic components. The author refers the phraseological unit with the component heart to those which denote the inner parts of the body (Lapukhina2016).

L.O. Lysenko elucidates the issue in the frame of cognitive linguistics, contrasting with the help of comparative analysis the national peculiarities of the Ukrainian and English language worldimages. The author argues that the component "heart" is one of the most basic in the anthropocentric paradigm and suggests the classification of the characteristic features peculiar for such types of phraseological units. Important is the conclusion about the common mental processes and laws of thinking of different peoples, as well as the regularity of the functions of biological organisms (Lysenko 2016).

A. Havrychenko's work is devoted to the investigation of the "heart" component verbalization peculiarities in the Ukrainian language worldimage on the basis of the Ukrainian phraseological fund and literary texts. The author draws the conclusion of "heart" being one of the central notions among somatic elements (Havrychenko 2014).

A number of articles are devoted to the phraseological units with the component "heart" denoting feelings which reflect the augmenting interest of linguists towards the description of certain phraseological units of common-related and distantly common-related languages. On the basis of Ukrainian, Polish, English and German D. Markova(2017) regards the most productive phraseological units with the component "heart" denoting a person's positive and negative feelings, arguing that the units of the investigated phraseothematic group are characterized by the relations of equivalence and half-equivalence. Nevertheless phraseological units with "heart" component need further investigation.

4.2.2. Comparative analysis of phraseological units with the component "heart" in English, German and Ukrainian languages: semantic aspect

The issue of comparative analysis of somatic phraseological units with the component "heart" was addressed by I. S. Horbulich (Horbulich 2017).

This old and extensive layer of phraseological units in any language (scientists cite the figures of 15% and 30%) has a high frequency of use and considerable functional significance and is mainly based on metaphor or metonymy. The author concludes his article with a fair observation that, despite the numerous scientific papers on the subject, the phraseological units with the component "heart" need more detailed study (Horbulich 2017).

The lexeme "heart" appeared in English before the year 900, in Old English it

was *heorte*, in Middle English – *herte*, Old Saxon – *herta*, Old High German – *herza*, Gothic – *hairto*. The word is related to Latin *cor* (*cordial*), Greek *kardia* (*cardio*), Old Slavic *sreda* (*middle*). Most of the figurative meanings were present in the Old English period, including "intelligence" and "memory", which are now preserved only in the phraseological unit *by heart*. *Heart attack* has been known since 1875, *heart disease* – since 1864. *Hearts* as a suit in cards appeared in 1886 (Online Etymology Dictionary 2010). One should also note the iconographic use of the word "heart" as a symbol, a graphic representation of the concept of love e.g. I ♥ Math. Known since 1977, the I ♥ NY – (I Love New York) logo has proven to be very successful and has been the subject of much imitation that is not considered copyright infringement (www.math.lviv.ua/hearts). The symbol is also found in textbooks and guides, articles and advertising.

In English the word "heart" spans eleven lexico-semantic variants, whereas German and Ukrainian contain fewer of those: about seven. There are differences between the Ukrainian and English languages in the name of the objects: *серце* (*y dzvoni*), *the heart (in a bell)* – Ukrainian; in English there is a completely different word – *the striker of a bell*. The meanings of the word *das Herz* in modern German (Deutsches Universalwörterbuch (2003) are divided into: 1.a) an organ that, through regular contraction and stretching, circulates and maintains its active state: *ein gesundes, kräftiges, gutes, schwaches Herz* – healthy, strong, good (meaning healthy), weak (unhealthy) heart. b) a dish made from the organs of slaughtered animals: *ein Pfund Herz kaufen* (buy half a kilo of heart); *es gab [gedünstetes] Herz in Burgundersoße* (stewed heart in Burgundy sauce);

2. The center of feelings, spirit, courage, determination. In this sense, the word *Herz* is used in an elevated style. *j-m schlägt das Herz höher* (*someone's heart goes upwards*) – someone has a great spiritual uplift, experiences extremely pleasant moments in life. 3. the beloved person. The phrase *Mein Herz!* (My heart) is used mostly in appeals; 4. a) central part in the structure of plants: *das Herz des Salats hat die zartesten Blätter* (the central part of lettuce has the most delicate leaves); b) the center of a location, the middle: *im Herzen des Landes* (in the heart of the country) in the center of the country; *die Cafeteria bildet das Herz der Grünanlage* (cafeteria creates the heart (center, base) of the green zone); 5. a heart-shaped figure or image: *schokoladene Herzen* (chocolate hearts); 6. playing card suit: *Dame mit Herz als Farbe* (*the queen of hearts*).

In Ukrainian there are 200 phraseological units that contain the "heart" lexeme: на серці важко (sick at heart), припасти до серця (catch someone's fancy), м'який серцем (tender-hearted), горнутися серцем (with all one's heart), туга на серці (a

heart loaded with sorrow), серце не камінь (one's heart is not a stone), серце радіє (it delights the heart), серцем чути (to feel with one's heart), брати до серця (take to heart), з доброго серця (kind-heartedly), давати волю серцю (give way to one's emotions), усім серцем (wholeheartedly), з відкритим серцем (openheartedly), мати Бога в серці (to have God in one's heart), весело на серці (the heart rejoices) etc.

In the proper meaning of the word, *heart* is the central organ of the circulatory system that exists in the form of a muscular sac, the rhythmic contractions of which provide blood circulation. This lexeme has the same meaning in English as well: *She puts her hand to her heart, and touches her wrists together.* (Harry Potter and the Cursed Child. Thorne J. P. II Act III Sc. 1)

In Ukrainian literature, this lexeme can be also found in the following meaning: Заплакана Фросина Поляруш, тримаючись рукою за серце, обернулась обличчям до села, але вже нікого не побачила на шляху (Frosyna Poliarush, in tears, her hand being pressed to her heart, turned her face towards the village, but there was no one to be seen on the way. Mykhaylo Stelmakh (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141).

In the German language, Martin Luther compares a heart with rapidly spreading mercury, and a person with such a heart changes his or her mind quickly, from good to bad: "*Des Menschen Herz ist gleich wie Quecksilber, das jetzt da, bald anderswo ist, heut also, morgens anders gerinnt*" (Das große Handbuch der Zitate 2004: 431)

In the Ukrainian language, the use of lexemes has a rich folklore and literary tradition in literary texts and in everyday speech, since the human heart is the source and concentration of all feelings, emotions and experiences. The heart is associated with psychic processes that are localized in the chest, so this organ is psychophysiological in nature and accompanies various manifestations of mood or condition: *серце стискається* (the heart is constricted), *серце тліє* (the heart is smoldering), *похолоділо на серці* (the heart got cold) and so on. In English: *He left her with a heavy heart.* In German: *beklommenen Herzens* – with a trembling heart.

This organ symbolizes manifestation of the moods, feelings, or experiences of a person: Ukrainian (Ukr).: *Знову невдоволення ворухнулось у серці, але на цей раз — не так на себе самого, як на Діденка. Андрій Головка.* He felt the grudge in his heart once again, but this time not towards himself, but towards Didenko. Andriy Holovko (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141). English (E).: She is still eating her heart out over being fired.

The usage of the lexeme "heart" reflects: the ability to feel and understand others; responsiveness, cordiality – feel with one's heart, have a heart.

English.: *Her plan to reconcile them didn't succeed, but she had her heart in the right place.* (The American Heritage Dictionary of Idioms 2003: 193) *She's had a terrible time of it; my heart goes out to her.* (The American Heritage Dictionary of Idioms 2003: 193). Ukr.: *Чим віддячить він їй? Чи вистачить в нього серця для неї, чи полишить матері на старість лише холод самотності?* Олесь Гончар

How will he thank her? Will he have a heart for her, or will he give his mother only the cold of loneliness in her old age? Oles Honchar (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141). Symbol of love, affection. E. g., English: catch someone's heart, lose one's heart to someone. German (G): *ein Herz haben* (*viel Herz haben, ein Herz im Leibe haben*) – to have a heart, to be kindhearted, sympathetic, considerate. English: *That puppy stole Brian's heart. He put heart and soul into his music.* (The American Heritage Dictionary of Idioms 2003: 193)

Ukr.: Та що ж поробиш, коли розум з серцем не завжди живе у згоді. Михайло Коцюбинський. But what can I do when my heart and my reason are at sixes and sevens. M. Kotsyubynskyi (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978: 141). In German the heart is compared to the items or substances to convey a person's moral qualities: *ein Herz wie Butter haben* – to be soft-hearted. Figuratively – the inner mentality of a person, their mood, emotions, feelings.

e. g., English: make the heart sad, be light of heart, in one's heart of hearts, the heart breaks. *In my heart of hearts I don't want to leave this area.*

Ukr.: *Поговорив [парубок] з дівчиною — вже й каже, що полюбив, а частісінько не зна, яке у дівчини серце, яка душа.* Квітка-Основ'яненко

It only takes the boy to talk with a girl for him to think that he loves her, but oftentimes he doesn't even know if this girl has a heart or a soul. Kvitka-Osnyvanyanenko (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141).

In German, a significant proportion of the analyzed phraseological units are phrases with a prepositional component (16%):

j-n im Herzen tragen (to carry someone in one's heart) – to remember about someone; aus tiefstem Herzen (from the bottom of one's heart) – with one's whole heart, soul, with best wishes; mit Herz und Hand (mit Herz und Sinn) – with one's whole heart, soulman's temper, a set of qualities, traits inherent in a certain person – golden, good, big, open, hot, callous, stone heart, heartless. E. a kind (soft, sympathetic or warm) heart, an open heart; G. *ein stolzes Herz, ein kaltes Herz, ein weiches Herz*; Ukr.: *Нема чоловікові щастя, в кого жінка буде гординя; нема й жінці добра, коли в чоловіка невгамовне гордеє серце.* П. Куліш. *There is no happiness for a man with whom a woman will be proud; there is no good for a*

woman when her man's heart is impregnable with pride. Panteleymon Kulish (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141). E. *You'll get no sympathy from her; she has a heart of stone.*

In parallel with positive emotions, feelings of love and sadness, the lexeme "heart" is also used to express anger and irritation – strain one's heart, with all heart, boiling blood in the heart. In German and English, there are also analogous phraseological units: E. *pull the heartstrings, make smb's heart bleed*; G. *Das Herz blutet, etwas bricht j-m das Herz*;

— *А як тато не прийме мене? — То нехай собі робить з тобою, що хоче! — з серцем промовила Василюха. Іван Франко — What if father will not accept me? — Then he can do whatever he wants with you!* Vasylykha said, with rage in his heart. Ivan Franko (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978: 141). The heart is also identified with the middle, the center, the main part of something, because anatomically, it is the most important organ in the human body.

— Сила їх [монголів] велика, а нещасні порядки на наших долах дозволили їм зайти аж у серце нашого краю. Іван Франко— Their [Mongols'] power is great, and the poor way things are done here let them get to the heart of our country. Ivan Franko (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141). In the city of Zhovkva, founded in 1597, the ancient cultural and religious center of Galicia, located 25km from Lviv, the main buildings are located according to the place of the human body parts. The castle is the head of the city, the market is the lungs, the town hall is the stomach, the city gates are the limbs. The Catholic Church and the Orthodox Church (since the late 17th century – Greek Catholic Church) form two halves of the heart. (Briukhovetska 2012: 10)

To create a certain image, the lexemes *heart* and *heartlet* are used as affectionate references, for example, in the works of Lesya Ukrainka: *Смій, серце, смій! Не бийся так шалено* (Ukrainka 1986: 113), *Мовчи, душе, стини свій стогін, серце, Так мусить бути...* (Ukrainka 1986: 231). *Halt, my heart, halt! Stoppoundingsowildly* (Ukrainka 1986: 113), *Go to sleep, my heart!* (Ukrainka 1986: 120), *Be quiet, my soul, stop wailing, my heart, it has to be this way...* (Ukrainka 1986: 231).

The semantics of the heart contain metaphorical and metonymic transpositions which, above all, are based on the idea of the heart as the center of the human body, the source of vitality, the main function of which is the perception of emotional experiences. In the linguistic picture of the world, the heart is interpreted as a symbol of love, moods, emotions. It is a place of concentration of feelings, excitements, and actions of a person, as one's capability of feeling and understanding other people,

sensitivity. In addition, the heart is a set of qualities or traits inherent in a certain person, or in a person's nature.

Analyzing phraseological units with the component "heart", we can distinguish the following semantic variants in the structure of this concept:

1. Expression of emotional state of joy, exaltation, happiness, fun, relief:

Ukr.: *розквітати серцем* (the heart blossoms), *серцем молоді* (the heart of youth), *заграло серце* (the heart sings).

E.: with a light heart; it is a poor heart that never rejoices; keep a good heart, move (touch) smb's heart; put heart in smb; put smb in good heart.

G.: *das Herz lacht j-m im Leibe* – the heart laughs

2. Phraseological units with the component "heart" convey the feeling of suffering: Ukr.: *серце рветься на шматки* (the heart is torn to pieces), *серце плаче, стогне, наболіло* (the heart is crying, groaning, aching), *кривавиться серце* (the heart is bleeding). E. heart smites – we were sick of heart when we learned of her predicament. G. *j-m tat das Herz im Leibe weh* – one's heart hurts, gets numb.

Both phrases "j-m tat das Herz im Leibe weh" and "das Herz lacht j-m im Leibe" convey emotions, but these emotions are different in nature: positive because "laughing" means joy and pleasure, and negative because the phrase "heart hurts, gets numb" conveys a negative atmosphere from unpleasant events or feelings in people's lives.

3. The heart is a symbol where anxious premonitions and excitement are concentrated:

Ukr.: *коту шкребуть на серці* (the cats are scratching the heart, be sick at heart).

E. lie (heavy) at smb's heart, weigh upon smb's heart, put smb. out of heart.

G. *schweren Herzens etwas tun* – to do something with a heavy heart (with pain in the heart)

4. Feelings of pity and sympathy are verbalized in the following way:

Ukr.: *серце болить* the heart aches, *із важким серцем* (with a heavy heart). E. heavy heart, broken heart. G. *es schneidet j-m ins Herz* – one's heart is bleeding.

5. Designation of mental pain are represented by the following units:

Ukr.: *мовніжгострийу серце* (stab to the heart). E.: wring smb's heart

6. The heart as a symbol of love, passion, affection. Ukr.: *запалити серце* (to light the heart), *знаходити дорогу до серця* (to find the way to one's heart), *кохати цілим серцем* (to love with all one's heart), *присутати до серця* (to cling to the heart). E.: after one's own heart; the heart that once truly loves never forgets; win smb's heart. G.: *j-n von (ganzem) Herzen lieben* – to love someone's wholeheartedly

7. The heart is a means of expressing such feelings as fear / dread:

Ukr.: *серце захололо* (the heart gets cold), *серце ледве не вискочить* (the heart almost popped out), *холодна жаба сидить під серцем* (a cold frog sits under the heart).

E. *have one's heart in one's mouth*

G. *das Herz fällt j-m in die Hose*

8. Death sensation:

Ukr.: *серце перестало битися* (the heart stops beating). E. *one's heart misses* (skips) a beat or stands still; *one's heart sinks*. G. *etw. bricht j-m das Herz*.

9. A set of personality traits inherent in a person, a person's nature:

Ukr.: *золоте серце, добре, відкрите, гаряче, кам'яне, без серця* (golden, good, open, hot, stone heart, heartless). E. *heart of gold, heart of stone, a heart of oak*. G. *ein hartes, ein steinernes Herz, ein kaltes Herz*.

The heart, as the main spiritual and emotional organ, can be filled with both positive and negative feelings. By characterizing a positive or negative person, object, action or phenomenon, phraseological units provide the text with a certain stylistic nuance. Phraseological units with a heart component express mostly positive traits: exaltation, joy, love, and peace, which are socially accepted for Ukrainians. The heart is an expression of a feeling of exaltation, it can express a sense of joy – *тішуму (веселити) серце* (the heart rejoices (cheers)); *загало серце* (the heart is singing). Through association with the heart, a sense of peace can be conveyed – *відлягло від серця, легко на серці* (the heart is at ease). E. *with light heart; young at heart* She loves carnivals and fairs; she is a grandmother but she's young at heart; G. *leichten Herzens (etw tun)* – to do something with light heart.

At the same time, as a secondary comprehension, the heart is the bearer of negative feelings (anxiety, suffering, fear) or negative attitudes towards someone/something. Such feelings arise when a person is informed of a significant life-threatening thing or loss, or when a person feels a physical or psychological obstacle on the way to the goal, that is, a subjective reaction to something very unpleasant. The semantics of sadness, pain, frustration, hatred, loss of meaning in life, and antipathy are frequent (Markova 2017). Ukr.: *плаче серце* (the heart is crying); *з важким (нелегким) серцем* (with a heavy heart). E. *to cry one's heart out, to make one's heart bleed*. G. *schweren (blutenden) Herzens tun* – with heavy heart, with pain; *j-m fällt etwas schwer aufs Herz* – one is depressed by the thought of someone/something.

The use of phraseological units with the component "heart" allows us to evaluate people around us and ourselves both positively and negatively. У нього велике,

добре, гаряче, вірне серце (He has abig, good, passionate, faithful heart) – such expressions can be used while characterizing a beautiful, kind, responsive, friendly person with a gentle nature. *Sincere heart* is used to emphasize such qualities of a person's character as truthfulness, honesty, heartiness, spirituality. And for the description of a cruel, indifferent, or soulless person the following phraseological units are suitable: *кам'яне серце, без серця, не мати серця, серце мохом обросло* (a heart of stone, heartless, without a heart, a heart overgrown with moss).

4.2.3. Distinctive grammatical structure features of phraseological units with the lexeme "heart"

Most researchers classify phraseological units by associating them with parts of speech of the constituent units: verb, substantive, adjective, comparative, interjective and adverbial (Korunets 2003).

Out of the 68 units selected from the A.V. Kunin dictionary (English-Russian Phraseological Dictionary 1984) with the component "heart", the largest group consists of verbal phraseological units (34) e.g., *break one's heart, eat one's heart out*. There are significantly fewer substantive phraseological units (14) e.g., *an open heart, heart to heart*. There are 5 adjectival phrases, e.g., *after one's (own) heart, in (good) heart*, adverbial – 7 e.g., *with all one's heart (and soul), by heart, from the heart*. There are 6 communicative phraseological units, e.g., *Every heart knows its own bitterness. A faint heart never won fair lady*; and exclamatory (interjective) make up the smallest group (2) e.g., *Have heart! Heart alive!*

In the German language most of the meanings of the word *Herz* are expressed in phraseological units (286 examples), taken in a broad sense of the term, which have a varied structure. (Deutsch-russisches phraseologisches Wörterbuch 1975).

As evidenced by the analysis of lexicographic sources, verbal phraseological units with component *Herz* became the most common (55%): *j-m sein Herz ausschütten* (shake your heart to someone) open your soul to someone.

Next position is occupied by nominative phraseological units in conjunction noun + adjective (30%): *ein weiches Herz* (soft heart) refers to a person with positive character traits – a person with a kind heart. *Ein stolzes Herz* (proud heart) – a person with a sense of dignity;

ein kaltes Herz (cold heart) – a negative characteristic, a soulless, indifferent person. A significant proportion of the analyzed phraseological units are phrases with the prepositional component (16%): *j-n im Herzen tragen* (carry someone in your heart) – remember someone; *mit Herz und Sinn* – with all my heart, with all my soul. A small number of examples account for the adverbial phraseological units (7%), whose

adverbial function is expressed in the context when designating the mode of action. These constructions usually express how characters act: *beklommenen Herzens* (*pinched heart*) – with a trembling heart.

Only 2% of the analyzed units belong to the comparative phraseological units, which include nouns and the preposition *wie*, in which moral qualities are expressed by similarity to objects or substances: *ein Herz wie Butter haben* – to be gentle, have a good heart, be compassionate, merciful.

Our research shows that most Ukrainian phraseological units with a "heart" component are verbal (about 200) (брати близько до серця; прикипіти до серця (take to heart; attach to heart); substantive (дама серця, крик серця (sweetheart, a cry from the heart) and adjectival (гаряче серце, простий серцем (hot heart, simple heart)) in equal numbers (about 20); 26 adverbial (від чистого серця, за велінням серця (with all one's heart, at the bidding of the heart); several interjective (моє серденько, сердечко (my heartlet) and comparative (на серце мов хто камінь навернув (as if someone lay a stone on one's heart) phraseological units.

Verbal phrases are the largest group within Ukrainian phraseology. Therefore, verbal phraseological units with a component "heart" also make up the largest group of all studied. Verbal phraseological units as a simple sentence with the verb (*серце крається* (*the heart is torn apart*) – to be very anxious, to feel a heartache; *розбивати серце* (*to break the heart*) – to cause someone's suffering) constitute the most productive group (Lapukhina 2016).

Verbal phraseological units, similarly to verbs, are characterized by the lexical and grammatical meaning of the process, for example: *вирвати з серця* (*to tear from the heart – to make oneself forget someone*); *ужалити в саме серце* (*to sting to the quick – to hurt someone, to cause mental pain*. E.: *break smb's heart, eat one's heart out, set one's heart on smb*. G.: *es zerreißt einem das Herz* – it tears someone's heart apart. Adverbial phraseological units within the studied material are inferior to verbal phraseological units in terms of quantity. Adverbial phraseological units include those of quantitative or qualitative-adverbial semantics, which are characterized by the complete absence of a morphological paradigm and serve in the function of adverbials.

Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці... П. Мирний.

Motrya's heart turned so heavy with bitterness... P. Myrnyi (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978: 141). Phraseological unit *heart turned so heavy with bitterness* means "woefully".

Phraseological unit *from the bottom of his heart* means "passionately".

The phraseological units used here have semantics (*heavy with bitterness* –

woefully, *from the bottom of his heart* – passionately), in the sentence they express another feature of the object's characteristics and refer to the predicate verb (turned, kissed) answering the question of the adverbial: how?

E.: *from the heart* e.g. *If a book comes from the heart, it will contrive to reach other hearts* (Th. Carlyle "On Heroes", ch.2).

Adverbial phraseologisms are diverse in their structural and grammatical organization. In the phraseological fund of the Ukrainian language, substantive and adjectival phrases, with the component "heart" in particular, are not numerous.

Substantive phraseological units have generalized subject semantics objectified in the grammatical categories of gender, number, and case. For example: Ukr.: *порожнеча в серці* (*emptiness in the heart*) – a state of mental devastation; *ножем у серці* (*a knife in the heart*) – something very striking, causing emotional pain. E.: *a hard heart, a heart of oak, an open heart*. G.: *ein offenes Herz*.

Notable for substantive phraseological units are those constructed using the model "adjective (pronoun, numeral) + noun". Grammatically, the noun is principal, while the adjective (pronoun, numeral) is subordinate, and is usually in the preposition (*золоте серце* (*a golden heart*) – a person with a good, gentle character); E.: *a broken heart*. G.: *ein gebrochenes Herz*.

Adjectival phraseological units are characterized by the categorical meaning of attributiveness, the ability to express a static feature of objects, which performs in a sentence the function of an uncoordinated definition or a nominal part of a compound predicate. For example: *М'який серцем* (*soft-hearted*) – kind, trusting

Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше – то довгі сиві вуса завжди вводили в обман м'якого серцем любителя української старовини. Г. Хоткевич. A typically Ukrainian face, high forehead, but most of all – long gray moustache always deceived the soft-hearted lover of Ukrainian antiquity. Hnat Khotkevych (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141). *Без серця* (*heartless*) – cruel, ruthless. *Ще треба буде одну ніч ночувати у того чоловіка без серця*. І. Франко

I'll have to spend another night at that heartless man's home. Ivan Franko (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141).

According to M. Demskyi, one of the main features of adjectival phraseological units is that they denote not a general feature that is inherent in adjectives, but refer to, for the most part, "such a feature that describes only a person, an object itself or an abstract object" (1994: 15 s. 1.). For example: *серце з каменю* (*heart of stone*) – cruel, soulless.

Comparative phraseological units are similar to adjectival ones, as one of their

feature is constructive meaning given to the comparative conjunction, which indicates the unreality of an action or a state by analogy, for example: *наче ножем полоснуло по серцю* (as if a knife went through the heart) – to be extremely struck, hurt by something; *в'ється як гадина коло серця* (to snake around the heart) – heavy anticipation, thoughts; *мов п'явки за серце ссуть* (as if leeches stuck to the heart) – poor health.

Among phraseological units with the component "heart" there are several interjectional (exclamatory) ones, which express positive emotions when addressing a certain person. *Сонце низенько, вечір близьенько, вийди до мене, моє серденько!* I. Котляревський. *The sun is low, the evening is close, come to me, my heart!* I. Kotliarevskyi (Dictionary of Ukrainian in 11 volumes 1978:141). With the small exception the structural types of phraseological units with the component "heart" are the same in all three languages.

4.3. Synonymous peculiarities of phraseological units with the component "heart"

Phraseological synonyms and their variants, like the whole phraseological fund, thoroughly reveal the distinctive character of language. All the structural substitutions of phraseological expressions, the appearance of different numerous synonymous variants give expression to the language, a certain emotional color and stylistic expressiveness.

E.: e.g., *heart of flint, heart of stone; kind heart, gold heart; one's heart leaped into one's mouth, one's heart sank (into one's boots or shoes), one's heart stood still; harden one's heart, steel one's heart against.*

With regard to the paradigmatic characteristics of German phraseological units, a considerable number of synonymous constructions in nominative models are recorded within the analyzed sample. These constructions play a special role in expressing the moral aspect of the individual in the model "noun + adjective":

Ein gutes, großes, weiches (mildes), edles Herz – good, big, soft, noble heart as a positive evaluation of human qualities, worthy deeds, desirable values of society.

Phraseological units with a verbal component have far fewer synonymous constructions. The meaning of such a model is revealed based on the meaning of the verb. For the most part, verbs that are part of phraseological units may be synonymous, so both constructions with the component "Herz" are synonymous: *sich (D) ein Herz fassen* – to gain courage, to gather spirit; *sich (D) ein Herz nehmen* – to

gain courage, to dare.

The phrase with the prepositional component has the least number of synonymous constructions.

j-m schwer ums Herz sein – someone's heart is heavy, meaning to be upset.

etw. nagt j-m am Herzen – something gnaws at the heart, worry about the problem.

The synonymic richness of the Ukrainian language phraseology consists of a large number of phraseological units of common or very close meaning. Synonymous phraseological units may have some common components, but if phraseological units are based on different images, we have the right to call them synonyms. There are several synonymous phraseological units about bothering: *діймати до серця*, *вціляти в саме серце* (strike at the heart); *гнітими серце* (ride the heart); *заганяти гострі спички у серце* (fire at the heart); *пекти до живого серця* (burn the heart), *кусати за серце* (bite the heart). Phraseological units such as *жити в серці* (live in one's heart), *бути серцем з кимось* (to be with someone in the heart), *пронести в серці* (to bear something in one's heart), *зберігати в серці* (to keep something in one's heart) are also synonymous with the meaning to keep in memory, to not forget. The origin of certain feelings can be conveyed by other synonymous phraseological units: *ворухнутися в серці* (to move in the heart), *серце горнеться* (the heart is clinging), *серце заговорило* (the heart started speaking), *серце серцю стало вість подавати* (one heart sent a message to another), *прилягти до серця* (to lie at heart), *покоряти серце* (to conquer the heart). Phraseological units can be formed into synonymic sets and antonymic pairs.

4.4. Antonymous peculiarities of phraseological units with the component "heart"

Phraseological antonyms play an important role in the system of phraseology. With their help, the opposite lexical meaning is revealed – a semantic antithesis, they convey opposite meanings and evaluations:

Ukr.: *з добрим серцем* (with a good heart) (sensitive, sincere) – *без серця* (without a heart) (cruel, ruthless), *камінь ліг на серце* (a stone lay on the heart) (to feel disturbed) – *камінь з серця скотився* (a stone rolled off one's heart, weight off one's chest) (to feel relieved). E.: *heart of flint* – soft heart, *heart of gold* – heart of stone, *hard heart* – soft heart, *one's heart is in the right place* – *one's heart is in the wrong place*, *have heart* – *lose heart*. In the antonymic pair (with) a heavy heart –

(with) *a light heart* the adjective *heavy* has been used in the sense of "suppressed because of grief or sorrow" since about 1300. Its antonym *light* comes from the same period. The meaning of this adjective remains only in the expression *light heart*, meaning "freedom from the burden of sadness".

In German, phraseological units with opposite meanings are predominantly between nominative models "noun + adjective" and are based on the antonyms of the adjectives with which the noun "Herz" is combined: *j-d hat ein warmes Herz* (a person with a hot heart, inflammatory); *j-d hat ein kaltes Herz* (cold-hearted). The expression *j-d hat ein hartes (ein steinernes) Herz* (heart of stone) characterizes an extremely cruel, indifferent person, unable to sympathize.

The opposition is created by negation *have (put) one's heart in it; one's heart is not in it; have no heart for it*. E.g. *Nancy puts her heart in her teaching / She decided to quit, her heart just wasn't in this kind of work* (The American Heritage Dictionary of Idioms 2003: 93). The intensity of desire changes to its polar opposite – the complete absence of such desire. When a person does get down to business, but without much enthusiasm, the phraseological unit *with half a heart* is used. E.g., *After his transfer he worked with half a heart*. The opposite of this phraseological unit can be considered *with all one's heart (and soul)* – wholeheartedly (The American Heritage Dictionary of Idioms 2003:193).

In German, there are isolated instances of the use of antonymy in constructions with the negative pronoun "kein" as an expression of love, compassion, sensitivity on the one hand and lack of love, indifferent attitude on the other: *ein Herz haben (viel Herz haben, ein Herz im Liebe haben)* – to have a heart, to be kind, compassionate and responsive; the use of this designation of high-style sympathy is often found in literature – *ein Herz im Busen tragen*; *kein Herz haben* – to have no heart, be heartless and *kein Herz (im Leibe) haben für j-n* – to love no one, to be insensitive.

4.5. Polysemy in phraseological units with the component "heart"

In addition to the above-mentioned systemic relations, polysemy is observed in the given microsystem– the polysemy of the individual units, e.g., *at heart* has two meanings 1) in one's soul: *I have in my heart of hearts a favorite child* (Ch. Dickens) 2) in fact, in essence, in reality: *My father was for all his talk at heart a man of silence* (J. Updike). This phraseological unit in its primary meaning has a number of variants: in heart, in one's heart of hearts – according to one's own beliefs, the innermost feelings.

In German, among phraseological units with the component "Herz" there are also polysemic ones. For example, the phrase *etw. greift einem ans Herz* has two meanings: 1) something grasps one's heart; 2) something hurts the heart (or soul), causes pain.

Homonymy is very rare and is created by the absence of the component "heart". The word may be omitted in some expressions: *do one (one's heart) good*. This phraseological unit means to give pleasure, to please, to thank: *It does my heart good to see a young couple so happy*. In English, there is also another phraseological unit that has the following meaning: to help someone: *I'm sure fresh air will do her good*.

Phraseological units with the component "heart" may have variants: *Bless me (my or your) heart, my heart and soul!* Exclamatory phraseological units can be used in shortened form. Thus, *Bless my heart!* is a short form of *May God bless me, my heart, my heart and soul or your heart!* Polysemy is not a characteristic feature for the phraseological units under discussion in all three analysed languages. The number of polysemantic units is small, as well as the number of the lexico-semantic variants of their meanings.

4.6. Stylistic peculiar qualities of phraseological units with the component "heart"

From the point of view of stylistic differentiation of phraseological units with the component "heart" in English, one can find colloquial phraseological units *dear heart; hearts and flowers (slang)*; neutral – *by heart*; literary, bookish – *with all one's heart (and soul), one's heart goes out (warms towards)*.

Phraseological units of the German language used in everyday life include familiar expressions. The expression *das Herz fällt j-m in die Hose* (someone's heart sank) signifies a sudden uncontrollable fear. This statement, however, is peculiar to literary sources, where it becomes synonymous with "very scared":

"Das Herz fiel mir in die Hosen. Angst und bange wurde mir. Das schlechte Gewissen schlug mir" – my heart sank, I was scared, and my unclean conscience was stirring (Deutsch-russisches phraseologisches Wörterbuch 1975)

It is a common fact that some phraseological units have different stylistic nuance. In German, the majority are expressions that are well established, their etymology goes back to ancient times, and these expressions are used both in literary works and in everyday life. Many figurative meanings appeared in Biblical times. So,

in particular, the famous saying "*Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über*" has more than one meaning: 1. whoever has a certain intention, expresses it – *Wer ein Anliegen hat, spricht auch darüber*; 2. the mouth says what is on the heart – *Der Mund redet, wovon das Herz voll ist*; 3. the one who feels strong emotions, wants to share them with others – *Wer starke Emotionen verspürt, möchte sie auch gerne anderen mitteilen*.

Of all the meanings, the most quoted is the second, "the mouth says what is on the heart". This saying is repeated many times in the Bible, and the heart symbolizes here the center of human motives: *Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über* (Bibel: Matthäus 12, 34).

In the mouth of Jesus Christ, the heart represents the treasury of the soul. The man in whose soul the good reigns does good. A person whose heart is full of malice and hatred is inclined to do bad, unworthy. Here, the heart is compared to the vessel from which flows the content filling it. Therefore, Christian values are based on the need to take care of your soul (your heart) and fill them with good.

In Ukrainian the majority of phraseological units with the component "heart" are used in everydaylife speech.

4.7. Etymology of phraseological units with the component "heart"

For a comprehensive description of the comparison of the three languages of the specified phraseological microsystem, it is important to analyze the etymology of phraseological units with the component "heart".

All phraseological units that have arisen in the Ukrainian language differ in source and time of origin. A large number of phraseological units, with the component "heart" in particular, come from folklore. Most of the phrases are related to the realities of life, the actions of people, family relationships. For example, *кусати за серце, загаяти гострі снічки у серце* (to bite the heart, to fire at the heart) – to bother, to hurt someone; *серценалає* (heart is burning) – to worry about something. People's observations on the environment, natural phenomena, flora and fauna have also been reflected in phraseological units: *каменем лягти на серце* (a stone lay on the heart) – to have heavy feelings about something; *коти шкребуть на серці* (cats are scratching the heart) – to be in a state of anxiety; *холодна жаба сидить під серцем* (a cold frog sits under one's heart) – to have a premonition of something bad. Many phraseological units have a religious background, but among the units studied, there is only one expression that is associated with religion – *мати*

Богъ в сърцѣ(to have God in the heart) (to be conscientious, compassionate), *жѣти з Богомъ в сърцѣ*(to live with God in the heart).

Among English phraseological units, there are those of Biblical origin: with all one's heart (and soul). This phraseological unit has two meanings 1) wholeheartedly 2) persistently, putting one's heart into something (Deutoronomy IV, 29). The idiom *after one's own heart* appears in the King James Bible in 1611 (I Samuel 13:14) [Late 1500]. E.g., *He is very patient with the slower pupils, he's a teacher after my own heart*. The concept *heart of stone* dates back to ancient times and appeared in the Bible in English (Job. 41:24) (Early 1600s). The bookish phraseological unit *search one's heart* with meaning *to look into the soul* is of Biblical origin (Romans VIII, 27) (Kunin 1984: 376).

Phraseological units can be of religious origin without being taken from the Bible. The expression "cross my heart and hope to die" is used when people, and especially children, solemnly assure the truth of their words. E.g., *I love secrets. I won't tell a soul. Cross my heart and hope to die* (J. Thorne Harry Potter and the Cursed Child. P.1. Act. II. Sc. 19). This phrase probably comes from a religious oath based on how a person is baptized, on the sign of the cross, calling to the Lord as a witness. The expression is usually accompanied by a hand gesture, which means a cross on the chest (which is where the heart is located), then with the right hand facing heaven. This phraseological unit has been used relatively recently, since 1908.

Phraseological units may be related to historical events: the heart of Mid-Lothian – the name of the Edinburgh prison, which was demolished in 1817 (Kunin 1984: 374). They may also come from literary sources: wear (pin) one's heart on one's sleeve – openly show one's feelings, especially amorous ones. This expression alludes to the former custom of tying a woman's favor to her lover's sleeve, announcing their attachment. W. Shakespeare used it in Othello [I, 1]. "*But I will wear my heart upon my sleeve for daws to peck at.*" According to Marvin Spevak's calculations, the word "heart" was used 1066 times in Shakespeare's works, 878 in poetry, 188 in prose (Spevak 1973: 559). In addition to Othello, a particularly striking example is found in the historical drama *King Richard the Third: cursed the heart that had the heart to do it* [I, 2].

The communicative phraseological unit *Absence makes the heart grow fonder* (a proverb) means "separation enhances love". The expression is also used ironically. Although dating back to the Roman period, the phrase became popular only after Thomas Haynes Bayly used it in the last line of *The Isle of Beauty*, 1850. E.g., *After a year in another country, she accepted his proposal, so I guess absence makes the heart grow fonder* (The American Heritage Dictionary of Idioms, 2003: 1).

The proverb *it is a poor heart that never rejoices* is first seen in the work by Fr. Marryat "Peter Simple", ch. V, in 1833. *Kind hearts are more than coronets* – in A. Tennyson's poem "Lady Clara Vere de Vere" (English-Russian Phraseological Dictionary 1984: 375). The expression *from the bottom of one's heart* dates back to Virgil. In English, this phrase with the meaning "sincerely" appeared in the The Anglican Book of Common Prayer's Communion service (1545): "*If one... be content to forgive from the bottom of his heart*". In modern English, this phrase is used to express gratitude. Latin may also be the source of some phraseological units. The phrase *the heart (crux) of the matter* means *fundamental, basic part of the case*, an important concept in a particular issue. Although *crux* is a Latin word for cross, in English it has the meaning "difficulty" or "puzzle".

The term *warm the cockles of one's heart* is used with the meaning of satisfying someone, letting someone feel good. This phrase appeared in English in the second half of the 1600s. The component "cockles" comes from the modified Latin term *cochleae cordis*, which means the ventricle of the heart.

The trite imagery in phraseological units with the component "heart" is based on the metaphorical transfer of meaning, metonymy and hyperbole. As we can see, many factors interact with the formation of phraseological units. The German word *das Herz (heart)* has, as the lexicographic sources attest, an ancient etymology. Deutsches Universalwörterbuch states that the word "heart" refers to ancient Indo-German words. In Old German, this word had the form *ahd herza*, in Middle German – *mhd herz(e)* (Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch 1992). The meaning of the word has undergone a transformation.

During the Middle Ages of the 12th century the word *herz(e)*, the common noun, has become favorite epithet for literary heroes, especially after the epic "The Song of the Nibelungs". However, most authors use the word first to refer only to noble-born actors and their affiliation with a particular social status. The same applies to the typical expression of this period, *daz edele herze*, which does not demonstrate the moral qualities of the character, but, as evidenced by the works of Gottfried von Strassbourg, reflects in its entirety the beauty of the world, nature, or feminine beauty (Vogt 1908: 11).

In "Tristan" by Gottfried von Strassbourg at the beginning of the 13th century the singular use of synonymous phrases *edeler muot* and "*daz edele herze*" (including the description of feelings, in particular inner love (*innige Liebe*), which have also been used as a generic feature of the internal sensibilia of a person in contrasting their behavior (Vogt 1908). In our analysis of words, the altruistic motivation of the expressions *daz edele herze* and *edeler muot* remained beyond the attention of

medieval authors.

German Enlightenment philosophy in the 18th century significantly influenced the bourgeois (burgher) value system (*das bürgerliche Tugendsystem*). Its main principle is common sense, which characterizes all human feelings and actions. The highest moral desire of the time is to have common sense and to be noble: "*Ich hoffe, vernünftig und edelmütig zu sein*" (Mauer & Rupp1974: 43).

However, under the influence of pietism, German poetry of moralistic orientation (Hagedorn, C.F. Gellert), aimed at freeing the feelings from the unilateral influence of the mind, represents a number of virtues, among which the following can be distinguished:

Menschenliebe, Edelmüt due to the noble heart ("das edele Herz"). They, along with other moral values, can make people happy: "... *Mitleiden, Großmut, Dankbarkeit, Und Menschenlieb 'und Edelmüt wirkt Freud', und Freude nur ist Glück. Fühl Tugenden, so fühlst du Glück*"(Mauer & Rupp1974: 44).

The noun "Herz" is often used with the adjective *edelmütig* in the works of C.F. Gellert (1715 – 1769), who admired the work of Lafontaine, the teacher of J.W. Goethe (Fiskowa 2003: 127), as an objection to the expression *der eigene Vorteil* (self-interest), which had a selfish basis. *Philemon, der bei großen Schätzen / Ein edelmütig Herzbesaß. Und, andrer Mangel zu ersetzen, / Den eignen Vorteil gern vergaß* (Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka 2002: 59).

Linguistic studies of this period confirm the popularity of vocabulary for the designation of moral and ethical values (Delbrück 1796: 15), among which the following nouns are synonyms: the nouns *Edelmuth* and *Großmuth* for love of neighbor (*Menschenliebe*), self-denial (*Selbstverleugnung*), "noble heart" (*das edle Herz*). The word "Herz" in the works of J.W. Goethe became an expression of the feelings and inner world of the characters. According to the outstanding poet, all good and evil thoughts come from the heart: "*Doch werdet ihr nie Herz zu Herzen schaffen, wenn es euch nicht vom Herzen geht*" (Das große Handbuch der Zitate von A bis Z 2004: 431). The noun "Herz" on the pages of the works of F. Schiller (1759 – 1805) symbolizes the center of feelings and virtues of the person, opposed to the mind, and the heart itself should be the leader of positive actions: "*Das Herz und nicht die Meinung ehrt den Mann*" Schiller, Wallensteins Tod, 4 Act, 8. Auftritt, Gordon (Schiller F. Aphorismen). Particularly important are the phrases with the component "Herz" in the poetic works of Karl May, in particular in the poem "Ich liebe", symbolizing the soul as the center of feelings, among which one of the most important is love: "*Ich liebe*" ist ein Gotteswort / "*Ich liebe*" dringt ins Herz hinein / "*Ich liebe*" will an jedem Ort / gegeben, nun gegeben sein (May K. Aphorismen).

As we see from the abovementioned example the lexeme "heart" has undergone different transformations throughout the centuries.

Conclusions

Phraseological units with the component "heart" meanings analysis shows that most of them are related to feelings and emotions, compassion, and desires. Much fewer meanings relate to intentions, characteristics of human qualities, mental activity, or the central part of a certain object. Love and sympathy, or lack thereof, prevail among feelings.

Indirect nomination occurs in the complex and multifaceted interaction of primary and secondary spheres. The meaning of a phraseological unit is formed not due to the simple addition of the meanings of its components. There is a distant relationship between the semantics of a phrase and its constituent parts. The study reveals the sources and ways of the formation of a phraseological unit, indicating the phraseological transitivity, that is, the real or potential ability of a phrase to preserve or restore the content and formal properties of the text.

The semantic scope of the phraseological unit meaning does not match the semantic meaning of the word. The frequency of the use of the word "heart" is significantly higher than the frequency of use of the phraseological unit with the component "heart". The semantic scope of phrases is much wider and has a higher degree of intensity due to the transfer of meaning (metaphor, metonymy, hyperbole). The microsystem of phraseological units with the component "heart" has the following features:

- in terms of semantic structure, these phrases express emotional state, feelings of both love and compassion, emotional pain, fear, anxiety, dread, the totality of traits of a person, both positive and negative;
- in terms of grammatical structure, verbal, substantive, adjectival, comparative (absent in English), interjected and adverbial phrases are found among the units studied;
- in terms of systemic relations, they are characterized by synonymy, polysemy and antonymy;
- in terms of stylistic differentiation of phraseological units with the heart component they can be neutral, colloquial and literary;
- in terms of origin, their sources are the Bible and religion, historical facts, fiction, Latin, folklore.

When comparing phraseological units with the component "heart" in English, German and Ukrainian, the following types of interlingual correspondences were

identified: 1) equivalence 2) analogy 3) non-equivalence. In all three languages "heart" denotes emotions but in the process of development some changes took place. Thus, in old English it included intellect and memory which is now preserved only in one unit. Lexeme "heart" has 11 meanings in English and 7 in German and Ukrainian respectively. There is some difference in the naming of the objects. Only in German the word Herz names the dish made of animal organs. In German and English heart denotes not only emotions but also courage and determination. All three languages have phraseological units based on the component "heart" as a symbol of love and friendship. Alongside this the given units reveal the negative emotions: suffering, losses, death. Phraseological units with "heart" component denote person's character features. In English there are no comparative phraseological units with this component. The sources of the given units in English and German mostly are the Bible, historical facts, fiction. In Ukrainian the majority of them comes from folklore and are connected with nature and everyday life activity of people.

Consideration of individual somatic elements for the purpose of their further thorough analysis can be considered as a perspective of the study.

KAPITEL 5 / CHAPTER 5.
INDIVIDUAL AUTHOR'S EPITATES AND TRANSLATED
TRANSFORMATIONS (when translating M. Stelmakh's novel "Four fords"
into Russian)

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ЭПИТЕТЫ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ
ТРАНСФОРМАЦИИ (при переводе романа М. Стельмаха «Четыре брода»
на русский язык)

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ЕПІТЕТИ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ (за
перекладом роману М. Стельмаха «Чотири броди» російською мовою)

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-031

Вступ

5.1. Мова творів М. Стельмаха

Говорячи про мову творів та ідіостилю М. Стельмаха, схарактеризуємо її основні складові, а точніше, те підґрунтя, з якого вона жила. Це, передусім, мова фольклору – народної пісні й народної приказки, які можемо спостерігати чи у первозданному вигляді, чи у трансформованому у висловах героїв твору. Часто-густо зустрічаємо подільську говірку, яка відбиває колорит його власної мови, і розмовні, просторічні слова. Іншою особливістю мови твору можна назвати індивідуальну трохеїчну систему, що, власне, і моделює художню дійсність у художніх творах письменника.

Роман М. Стельмаха «Чотири броди» своєю композиційною побудовою та назвою завдячує однойменній народній пісні. Пісенні чотири броди у творі автором філософськи переосмислено і представлено як символ життя людини. Це актуалізується двічі у тексті – на початку та наприкінці твору, а саме:

«А от є і інші в людині броди: блакитний, як досвіт, - дитинства, потім, наче сон, - хмільний брід кохання, далі – безмірної роботи і турботи, а зрештою – онуків і прощання. Мій дід бувало казав: чотирма бродами стікають води життя, а назад не повертаються...» [1, с. 107].

Одразу зазначу, що текстоутворювальна функція пісні у М. Стельмаха завжди дуже показова. Взагалі мова М. Стельмаха являє собою також доволі цікавий матеріал для аналізу та опису з позиції фразеологічної, дієслівної та прикметникової синонімії, адже автор часто поширює загальномовні синонімічні ряди за рахунок власних новотворів, пор., наприклад, відтворення синього (блакитного) кольору очей: *очі рідкуватої синьки; очі кольору перестиглого бузку; очі-волошки; блакитні, аж сині, очі; сині, з степовим підсмутом очі; блакитнавий полиск очей; чорнильно-сині очі; вечерові очі;*

фіалкові очі; нордичні очі; зелено-блакитні очі. Отак письменник звертається до порівняння з побутовими реаліями, з квітами, з вечором; використовує найрізноманітніші за формою означення – категоризовані й некатегоризовані. Тож у творі автор варіює не лише семантику, але й форму вираження.

Серед рис портретів персонажів М. Стельмаха чи не найяскравіше проглядають анімалістичні ознаки. Вони окреслюють подібність портретних деталей або постаті в цілому до представників царини звірів чи пернатих, відтворюють рухи людини, манеру поведінки, мовлення тощо. Наприклад: *птиче обличчя, птахом забився, кінчастий ніс, чижикуватий погляд, довгий, мов чапля, чорною квочкою вмощується; баранячі пачіски, овечі очі, поросячі вії, кабанувата постать, лисячий ніс, їжакувата голова, повільною і широкою, як у вола, ходюю, по-котячому підійшов.*

Денотатами, що продукують ознаки людині шляхом метафоричного моделювання, є також риби, гади, земноводні, комахи: *щупачий ніс, коропчені губи, вужина голова, жаб'ячий рот, пуголовки очей, луговими жабенятами стрибали зелені очиці, клешняво учепився, каракатий бандит, скойки вуст, скойко подібні повіки, павуком учепився* та ін.

Моделюється портрет і з ознак злакових (*два колоски брів, житній чуб*), ягід та плодів (*паленіє калиною, горіхово-карі очі*).

Походження переважної більшості наведених порівнянь, епітетів, метафор мають розмовний відтінок, а не літературний. Семантика багатьох тропів у творах письменника є оригінальною, але за формою, переважають індивідуальні утворення.

5.2. Трансформації на лексичному рівні

Термін «трансформація» у перекладознавстві використовують для того, щоб показати відношення між вихідними й кінцевими мовними виразами, про заміну під час перекладу однієї форми вираження іншою, заміні, що інакше називають *перетворенням* або *трансформацією*. Отож, описувані нижче операції (перекладацькі трансформації) є міжмовними операціями, за допомогою яких відбувається «перевираження» змісту. Тобто, йдеться про те, що значення перекладеного слова має бути синонімічним до значення слова, яке перекладається, а форма слова у перекладі може бути тотожною, як у близькоспоріднених мовах.

До лексичної трансформації уналежнюємо **калькування** та **описовий**

переклад. Є ще один різновид трансформації мовного знака у мовний знак – це **апроксимація**. Під *апроксимацією* в перекладознавстві розуміють такий спосіб, за якого здійснюється наближене відтворення одиниці мови оригіналу (МО) знаками мови перекладу (МП). Вона існує на трьох рівнях: лексичному, синтаксичному та морфологічному. Розглянемо її докладніше.

До лексичної апроксимації належать:

- наближений переклад;
- генералізація;
- конкретизація;
- логізація;
- експресивація;
- модернізація;
- архаїзація.

Наближений переклад. Суть цього прийому полягає в тому, що відшукують найближчу за значенням до одиниці мови оригіналу словесну одиницю мови перекладу, але в той самий час вона повинна мати багато спільного з реалією мови оригіналу. Наприклад:

Укр.: *кружляє-пливе в березневі світи, в оте фіалкове марево веснування, що тремтить над деревами й завжди тримає в собі незбагненну принаду* – рос.: *кружит-плывет в мартовские весенние миры, в это фиалковое трепещущее марево, что манит и безудержно притягивает*. Укр.: *у нас криги розбиває блакитний березень* – рос.: *у нас лед вскрывается в дни голубого марта*. Укр.: *підкошує своєю вузлотою тінню її ноги* – рос.: *подкашивает своей узловатой тенью ее ноги*. Укр.: *згаслі очі* – рос.: *погасшие глаза*; укр.: *золотий кущ багаття* – рос.: *золотой куст костра*; укр.: *калиновий хміль її кіс* – рос.: *калиновый хмель ее волос*; укр.: *грушкою ніс* – рос.: *нос-груша*; укр.: *ласкава година* – рос.: *ласковая пора*; укр.: *мила зверхність* – рос.: *милое превосходство*; укр.: *місячна дрімота* – рос.: *лунная дремота*; укр.: *могутні ясени* – рос.: *кряжистые ясени*; укр.: *осінні коси* – рос.: *осенние косы*; укр.: *осіння вода* – рос.: *осенняя вода*; укр.: *перед вечоровий туман* – рос.: *предвечерний туман*; укр.: *полинева печаль* – рос.: *попынная печаль*; укр.: *розімлілий мерех* – рос.: *разомлевший трепет*; укр.: *розкустраний чуб* – рос.: *взъерошенный чуб*; укр.: *росяне зітхання* – рос.: *росистое дыхание*; укр.: *самотній вогник* – рос.: *одинокий огонек*; укр.: *святі соняшники* – рос.: *святые подсолнухи*; укр.: *святошна далечинь* – рос.: *праздничная даль*; укр.: *селянська стихія* – рос.: *крестьянская стихия*; укр.: *скрипливі східці* – рос.: *скрипучие ступени*; укр.: *сміливі очі* – рос.: *смелые глаза*; укр.: *сполохані*

пелюстки – рос.: *встрепанные лепестки*; укр.: *срібний голос* – рос.: *серебристый голос*; укр.: *тихий сумовитий голос* – рос.: *печальный голос*; укр.: *удовина печаль* – рос.: *вдовья печаль*; укр.: *чіпкий острах* – рос.: *цепкий страх*; укр.: *чорні сльози* – рос.: *черные слезы*; укр.: *шипить, гуркоче, шаленіє крига* – рос.: *бьется, грохочет, беснует льдина*. Укр.: *я хотів із цього подвір'я викрасти вдовині нестатки, а ти в крик* – рос.: *я пришел вдовью нужду убрать, а ты в крик*. Укр.: *... журно посміхається вишневими устами* – рос.: *... грустно улыбается вишневыми устами*. Укр.: *він довгим поглядом прощання оглянув мальовані в сине, і срібне, і сиве світи...* – рос.: *он долгим взглядом прощания обвел сине-серебряную даль...*

Перекладач використовує наближений переклад, оскільки такий вид перекладу є найдоцільнішим. Під час перекладу індивідуально-авторських епітетів, скажімо, Н. Андрієвська, як правило, зберігає первинну структуру стилістичного прийому, вдаючись до трансформацій тільки там, де цього вимагає специфіка мови. Так, збережено у тексті перекладу частиномовну приналежність низки епітетів, наведених вище [2].

Перевагою наближеного перекладу є його зрозумілість для читача, бо як перекладацький еквівалент йому пропонується «рідне» поняття. Проте користуватися цим методом слід обережно і пам'ятати, що в самій його основі є певна неточність. Наближений переклад, передусім, може призвести до неприпустимої національно-культурної асиміляції.

Генералізація. У процесі перекладу лексичних елементів перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення слів, але й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що використовується, і що протилежна за напрямом трансформації конкретизації, є генералізація, внаслідок якої слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється на слово із ширшим значенням, часто на гіпонім. Трансформація генералізації зазвичай використовується під час перекладу загальнонародного та загальнонаукового (загальнотехнічного) шару лексичного складу наукових-технічних текстів. Оскільки її застосування може призвести до певної втрати точності інформації, уживати її слід обачно у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу.

Взагалі, під час перекладу з української мови російською явище заміни конкретного видового поняття більш абстрактним родовим спостерігається набагато рідше за конкретизацію значення. Деколи цього вимагає логіка

побудови думки. Наприклад:

Укр.: *бродив долиний туманець* – рос.: *бродил низом туман*.

У тексті першотвору означення «*долиний*» має вагоме значення, воно позначає саме який туман, а в друготворі це випущено, бо туман стелиться низом, тому і перекладено «*бродил низом туман*».

Укр.: *ворухнув мискуватими плечима* – рос.: *повел тот округлыми плечами*. Тут перекладач використовує генералізацію, хоча в оригіналі плечі схожі саме на миски, а не є округлими, тобто розширюється значення, що одночасно і знижує експресивність висловлювання.

Укр.: *очі з відблиском осінніх зірок* – рос.: *глаза с отблеском осеннего неба*.

У друготворі застосовано ширше поняття – небо, а не його складники.

Конкретизація. Лексичний елемент, як відомо, перекладається не окремо, сам по собі, в ізоляції від речення та тексту, де він вживається, а в сукупності його контекстуальних зв'язків та функційних характеристик. Тільки так дістається точність та адекватність перекладу слів (в тому числі термінів). Чим більше враховуються перекладачем усі характеристики слова, що перекладається, тим адекватнішим є його переклад.

Однією з таких важливих характеристик є норми та традиції вживання слів у тій чи тій сфері мовлення. Знання словникових відповідників є необхідною, але недостатньою умовою адекватного перекладу лексики. Переклад лексичних елементів не обов'язково передбачає тільки вибір словникових відповідників. Водночас важливим виявляється вміння підібрати контекстуальні відповідники, що не завжди фіксуються у перекладних словниках.

Важливим прийомом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення, що зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та традиціях мовлення.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вужчої семантики. Проте варто пам'ятати, що вживання конкретизації під час перекладу лексики потребує творчого підходу з боку перекладача.

У романі «Чотири броди» не знайдено жодного випадку конкретизації, що свідчить про еквівалентність перекладу.

Логізація. Під цим різновидом лексичної трансформації розуміється заміна емоційно-експресивної одиниці мови оригіналу такою одиницею мови перекладу, що передає лише логіко-понятійний зміст.

Логізацію найчастіше використовують під час перекладу текстів

художньої літератури, в яких, окрім логіко-понятійної основи – актуальної інформації, є також емоційно-експресивний компонент – художньо-естетична інформація. До неї уналежнюємо випадки, коли просторічні вислови передають загальновживаними, коли фразеологізми витлумачують описовим способом. Логізація усуває чи послаблює естетичну функцію друготвору. Наприклад:

Укр.: *загнана батогами думок і забобонів, Оксана увійшла в село* – рос.: *одолеваемая тяжелыми думами и боязнью пересудов, Оксана вошла в село*.

Укр.: *береза блисне щасною сльозою...* – рос.: *береза блеснет счастливой слезой...*

спостерігаємо логізацію, тому що в українській мові слово «*щасно*» має експресивний характер, а в тексті друготвору цю експресію загублено і передано найближчим значенням цього слова.

Укр.: *кружляє-пливе в березневі світи, в оте фіалкове марево веснування, що тремтить над деревами й завжди тримає в собі незбагненну принаду* – рос.: *кружит-плывет в мартовские весенние миры, в это фиалковое трепещущее марево, что манит и безудержно притягивает* – «веснування» – це дія за значенням «веснути», тобто зустрічати весну, «*фіалкове марево веснування*» – марево кольору фіалок на початку весни. У російському варіанті перекладено звичайним прикметником «*весенний*».

Укр.: *довкола на лузі грудочками неба блакитнавилися проворні трясогузки...* – рос.: *вокруг на лугу голубели проворные трясогузки...*; укр.: *волошковий засніжений світ* – рос.: *синий заснеженный мир*. Слова «*блакитнавитись*» та «*волошковий*» є індивідуально-авторськими епітетами, тому в російському варіанті немає такого відповідника, а є відповідно до наближеного перекладу прикметник «*голубой*», тому такі епітети у друготворі мають знижене емоційно-експресивне забарвлення. У такий саме спосіб перекладено також епітет укр.: *блакитнаво-срібний сон* – рос.: *голубовато-серебристый сон*. До речі, епітет спостерігаємо також в іншому творі М. Стельмаха, а саме у повісті «Гусі-лебеді летять» (...*За вікнами іще тремтить блакитनावий сон...*).

Укр.: *Миколка одразу насторожується, непевне блискає синім цвітом з-під заячої шапки* – рос.: *Миколка сразу настораживается, из-под заячьей шапки растерянно блестят синевой глаза*. Укр.: *стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці...* – рос.: *стояла тихая, ласковая пора. Приветливый июль скопнил сено...*

У тексті оригіналу слово «*віястий*», тобто з довгими віями, має експресивний характер, а у друготворі переклад передає лише логіко-

понятійний зміст речення.

Укр.: *от і зник він за вербами, за хатами, от і стихла його пісня, а вдова має якусь полегкість і вже картає себе за дурні думки* – рос.: *вот уже пропал за вербами, за хатами, вот и стихла его песня, и вдове полегчало, и она уже казнит себя за глупые мысли*. Укр.: *духмяний липець* – рос.: *духмяный мед*.

У цьому випадку вжито логізацію, оскільки «*липець*» – це липовий мед, і цей епітет завдяки цьому, набуває більш експресивного значення, а в російському варіанті перекладено «*мед*», що передає тільки логіко-понятійний зміст, лише понятійне значення передається і в наступних варіантах: укр.: *...оминаючи крижини з украденим одсвітом...* – рос.: *...огибая льдины с отраженными в них лунными всплесками...*; укр.: *... на м'який з червонолозом берег* – рос.: *на влажный, поросший красноталом берег*. Хоча і так зрозуміло, якщо берег м'який, то він вологий, але прикметник «м'який» щодо означення берега є експресивнішим, а у перекладі знижено цю експресивність повідомлення.

Укр.: *з вербовою палицею в руках уже заходить у нашумовану воду* – рос.: *с ивовой палкой в руках уже входит во вспененную воду*; укр.: *сива давнина* – рос.: *незапамятная старина*; укр.: *сивілі доохресні хутори* – рос.: *окрестные хутора*. – У перекладі взагалі вилучено означення «*сивілі*», що позначає «старі», «убогі» хутори і тим самим знижено експресивне значення.

Укр.: *широка книга* (про поле) – рос.: *большая книга*. В українській літературі, якщо автор описує поле, то воно, обов'язково, широке. У цьому випадку до прикметника «*широкий*» перекладачем ужитий досить незвичний для цієї словосполуки іменник «*книга*», тому це утворення є індивідуально-авторським, а у тексті друготвору перекладено «*большая книга*», що не несе ніякої експресивності та привносить нерозуміння, що ця словосполучка стосується саме поля.

Експресивація. Протилежним до логізації є явище експресивація, за якої загальноновживане слово мови оригіналу відтворюють словом із емоційно-експресивним забарвленням. Цей різновид виникає в залежності від позиції, якої дотримується перекладач. Наприклад:

укр.: *над берегами й за берегами здиблюється бентежний передзвін* – рос.: *над берегами и в заберегах вздыбливается будоражащий перезвон*.

У російському варіанті слово «*будоражащий*» має більш експресивний характер, ніж «*бентежний*», бо у перекладі російською мовою *бентежний* – *волнующий* щодо слова *передзвін* не властиве, тому перекладач обирає саме цю позицію під час перекладу.

Укр.: *вітер підіймає віхтик золотистого чубика* – рос.: *ветер поднимает пшеничный вихор*. В оригіналі та у друготворі на позначення кольору волосся вжито слово *жовтий*, але «пшеничний» має експресивніший, емоційніший характер, ніж «золотий».

Укр.: *при вечорові очі* – рос.: *глаза-васильки*. Темний колір очей у перекладі передано назвою квітки, яка має синій колір, що значно насичує переклад.

Модернізація. Цей різновид відтворення полягає у тому, що лексема на позначення предмета чи явища минулого передається сучасною назвою. Наприклад: укр.: *погойдування землі на срібних вервечках місяця* – рос.: *покачивание земли на серебряных лунных нитях*. В українській мові «вервечка» – це одна з чотирьох мотузків, на яких підвішено дитячу колиску. Перекладач передає це слово більш сучасною назвою – «нитка».

Архаїзація. Під цим різновидом розуміють уживання слова-архаїзму замість загальноновживаного слова. Але перекладачеві не слід часто використовувати цей прийом, тому що спроба надати патетичності опису події за допомогою архаїзмів не завжди досягає мети і сприймається швидше за пародійне зображення. Аналізуючи переклад роману, ми не знайшли словосполук, які б перекладали у такий спосіб.

Калькування. Під калькуванням розуміють передавання мовного знаку мови оригіналу через відтворення морфемної будови слова або послівного порядку в словосполученні. Наприклад:

укр.: *у вас, дядьку, вже на голові гуляє білий цвіт, а ви з жениханням!* – рос.: *у вас на голове уже белый цвет гуляет, а вы – жениться!* Укр.: *знов перед нею в таємницю побігли вибілені місяцем дороги...* – рос.: *опять перед ней потянулись в неизведанное выбеленные месяцем дороги...* Укр.: *в її очах заплуталась крихітка татарського зілля* – рос.: *а в ее ячеях запуталась крохотка татарского зелья*. Укр.: *місяць-білогривець* – рос.: *месяц-белогривець*; укр.: *срібний смичок* – рос.: *серебряный смычок*; укр.: *химерна сорочка* – рос.: *чудная сорочка*; укр.: *хмільна вода* – рос.: *хмельная вода*; укр.: *шельмуваті очі* – рос.: *шельмоватые глаза*.

Калькування не завжди розкриває читачеві незнайоме з тексту оригіналу значення перекладеного слова чи словосполучення. Причина цього в тому, що складні й складені слова або сталі словосполучення під час перекладу яких найчастіше використовують калькування, часто мають значення, не рівне сумі значень їх компонентів, а оскільки під час калькування вживають еквіваленти саме цих компонентів, значення всього лексичного утворення в цілому може

бути нерозкритим. У художньому перекладі цей прийом притаманний не для передавання значень слів-реалій, тобто загальновживаних слів певної національної спільноти, а для відтворення індивідуально-авторських неологізмів, коли перекладач вигадує настільки виразні, як в оригіналі, оказіональні слова. Таких кальок багато серед загальних і власних назв.

Наведемо діаграму частотності вживання перекладних методів.

Див. Рис. 1.

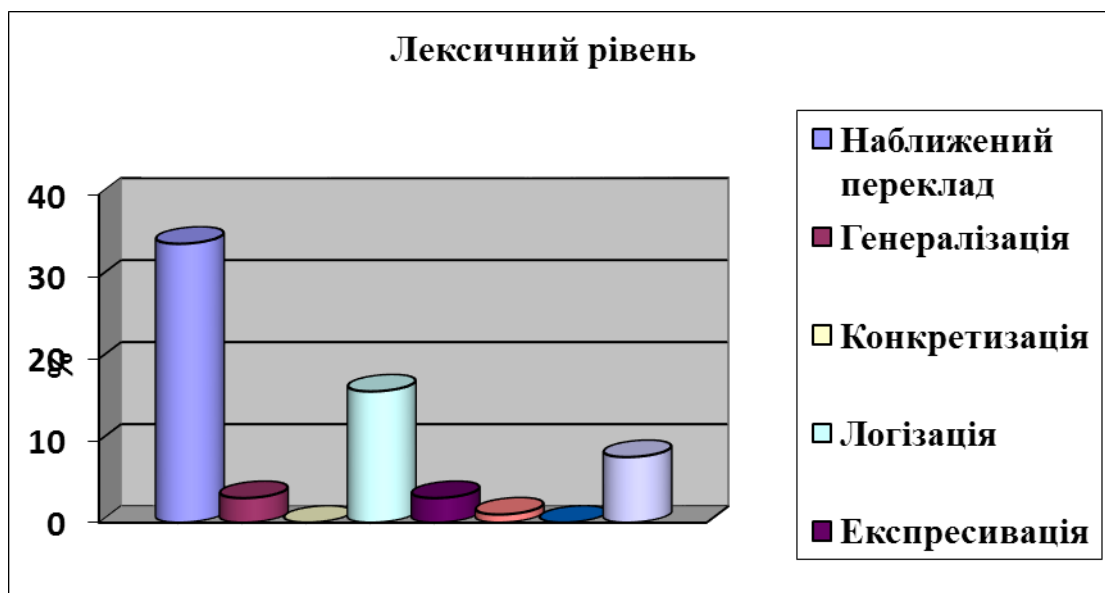

Рис. 1. Діаграма частотності вживання перекладних методів на лексичному рівні

5.3. Трансформації на синтаксичному рівні

Крім лексичної трансформації існує синтаксична, яка полягає у трансформації синтаксичної структури МО в синтаксичну структуру МП. Тут розрізняють:

- компресію;
- декомпресію;
- компенсацію;
- антонімічний переклад;
- інверсію.

Компресія. Під компресією у перекладознавстві розуміють зменшення кількості мовних знаків у вислові друготвору порівняно з кількістю мовних знаків вислову першотвору, перетворення вихідного тексту з наміром придати йому більш стислу форму, що досягається через опущення надлишкових елементів висловлювання, елементів, які можна відновити із контексту та

позамовної ситуації, а також через використання більш компактних конструкцій.

Існує чимало причин виникнення компресії, серед яких найбільш помітними є особливості граматичної будови мов, стилістичні та прагматичні чинники, а також відмінності норм і традицій мовлення різними мовами. Розмежовують компресію в мові та компресію в мовленні, оскільки шляхи її реалізації різні. Так, мовну компресію виявляють у сталих мовних явищах (конструкціях, зворотах, сталих словосполученнях тощо), які характерні для певної мовної системи та її рівнів – граматичного, лексичного, лексико-граматичного, стилістичного тощо. Мовленнєва компресія також підпорядковується законам певної мовної системи, але представлена тими мовними явищами, які не несуть закономірного характеру. Натомість, вони зумовлені контекстом або окремими екстралінгвістичними ситуаціями. Наприклад: укр.: *розводить волохатими руками* – рос.: *разводит руками*; укр.: *це все насмішечки зеленого маю* – рос.: *молодо-зелено*; укр.: *кручена мова* – рос.: *разглагольствования*; укр.: *перелякане дерево осика* – рос.: *дерево, как осина*; укр.: *душа в гендлярській калітці* – рос.: *душа начинена жадностью*; укр.: *вербова нога* – рос.: *нога*; укр.: *голова, що бралася першою памороззю* – рос.: *поседевшая голова*.

Декомпресія. Цей різновид апроксимації є протилежним до компресії. Синонімом до цього прийому є **ампліфікація** (лат. *Amplification* – «поширення, збільшення»).

Під *компресією* розуміють збільшення кількості мовних знаків у висловлюванні МП порівняно з кількістю мовних знаків у висловлюванні першотвору. Відповідно до стилістичної настанови нагромаджується певна кількість таких одиниць з дотриманням міри, тобто «норми», яка забезпечує належний художній ефект. Нагромадження ампліфікованих елементів без відчуття міри може нести зворотний ефект, порушити стилістичну фігуру. Негативного ефекту надає також ампліфікація, позбавлена цілеспрямованості та належного осмислення. Нагромадження засобів, що утворюють фігуру, повинно бути підпорядковане конкретному стилістичному завданню. У майстрів українського слова ця стилістична фігура моделюється та використовується з певним художнім тактом. Наприклад: укр.: *ми всі ще не обтовчені житейською ступою* – рос.: *жизнь-то еще не обтесала, в железных тисках не обмяла*; укр.: *гризота серця* – рос.: *люди научились хитрить*.

Компенсація. Під компенсацією розуміють вилучення інформації

в одному місці тексту першотвору і заміну її в іншому місці друготвору. Це переміщення. Пор.:

Укр.: *кружляє-пливе в березневі світи, в оте фіалкове марево веснування, що тремтить над деревами й завжди тримає в собі незбагненну принаду* – рос.: *кружит-плывет в мартовские весенние миры, в это фиалковое трепещущее марево, что манит и безудержно притягивает*.

В українському варіанті «веснування» відноситься до «фіалкового марева», а в російському – до «березневих світів».

Антонімічний переклад. У такому випадку стверджувальний вислів перекладають заперечним і, навпаки, заперечний перекладають стверджувальним за умови, щоб зміст висловленої ситуації був незмінним. Пор.: Укр.: *мертва копійка* – рос.: *живая копейка*; укр.: *небезінтересна стаття* – рос.: *любопытная статья*; укр.: *сестра молодша за брата* – рос.: *брат старше сестры*.

Інверсія. Інверсія (лат. *inversio* — перевертання, переміщення) – стилістична фігура, що побудована на порушенні того порядку слів у реченні, який здається нормованим, звичайним. Українська, як і інші східнослов'янські мови, належить до мов із вільним порядком слів у реченнях, проте певна їхня синтаксична послідовність, унаслідок своєї узвичаєності, а також через її підпорядкованість логіці розгортання висловлюваної думки, є більш природною, тоді як зміна такої послідовності психологічно сприймається як відступ від певної усталеної норми. Логічна послідовність розгортання думки регулює, зокрема, порядок головних членів речення, які складають синтаксичний кістяк висловлюваної думки. Нормальна логічна послідовність розгортання думки передбачає її рух від уже відомого (тобто того, про що вже говорилося, або такого, що подається як наперед відоме) до невідомого, того, що, власне, повідомляється про це «вже відоме» і фіксує в ньому якісь зміни. Оскільки «вже відоме» в реченні звичайно виражається через підмет (суб'єкт думки), а «невідоме», нове – через присудок (предикат думки), то природним або прямим буде порядок слів, за яким присудок розмішуватиметься за підметом, а інверсованим буде їхній зворотний порядок: присудок перед підметом.

Оскільки нами досліджується переклад індивідуально-авторських епітетів, то випадків інверсії під час перекладу не було виявлено.

Нижче наведемо діаграму частотності вживання перекладацьких методів. Див. Рис. 2.

Рис. 2. Діаграма частотності вживання перекладних методів на синтаксичному рівні

5.4. Трансформації на морфологічному рівні

У результаті деяких розбіжностей морфологічного складу української та російської мов перед перекладачем постають об'єктивні труднощі, подолання яких часом здійснюють шляхом морфологічних трансформацій. Морфологічні трансформації несуть заміну частин мови, мають особливості передавання під час перекладу значення морфологічних категорій числа і роду. Найчастіше труднощі викликає переклад дієприкметників, які розглянемо більш докладно.

Спочатку схарактеризуємо дієприкметники російської мови у зіставленні з українською.

У російській мові є чотири різновиди дієприкметників:

1. Дієприкметники пасивні минулого часу, утворені за допомогою суфіксів **-н-** і **-т-**, наприклад, *рисованный, разбитый*. Цим дієприкметникам відповідають аналогічні в українській мові *мальований, розбитий*.

2. Дієприкметники, що мають суфікси **-ущ-**, **-ющ-**, **-ащ-**, **-ящ-**. Вони дійсного способу, активного стану, теперішнього часу, наприклад, *несущий, читающий, дрожащий, красящий*. Відповідників цим російським формам в українській мові немає. А деякі слова, що мають ці суфікси, перейшли або у прикметники, або в іменники. Наприклад, *тямущий, завидующий* чоловік, *загребущі* руки, *пропада* сила – прикметники; *трудящийся* – іменник.

3. Дієприкметниками активного стану минулого часу із суфіксами **-ш-**, **-вш-** — *несший, писавший*.

Деякі російські дієприкметники цього розряду можуть перекладатися так

званими «еловими» формами, тобто із суфіксом **-л-**, наприклад, *замерзший* – *замерзлий*, *умерший* – *умерлий*, *застывший* – *застиглий*.

4. Дієприкметники пасивні теперішнього часу із суфіксом **-ом-, -ем-, -им-**, наприклад, *ведомый* самолет, *изучаемая* наука, *любимое* матерью дитя. Таких дієприкметників українська мова не знає. Деякі слова із такими суфіксами в українській мові перейшли в прикметники чи іменники, наприклад, *знайомий*, *відомий*, *невгасимий*, *любимий*.

Як же перекладати українською останні три розряди російських дієприкметників?

Загальновживаним способом перекладу є підрядні з'ясувальні речення із сполучними словами *що* та *який*. Наприклад, *рисующий* мальчик – хлопчик, *що/який* малює; *вошедший* человек – людина, *що* увійшла; *ведомый* самолет – літак, *якого* ведуть. Але оці *що* і *який*, немов би «пеньки» на рівній дорозі. Як же позбутись цих «пеньків»?

Почнемо із форм на **-ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ-**.

Ці дієприкметники були запозичені із старослов'янської мови, яка певний час була в російській культурі літературною мовою. Східнослов'янськими відповідниками до морфем **-ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ-** були суфікси **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-**. Після того, як утворилися **щ-**форми, їхні відповідники, **ч-**форми перейшли у розряд прикметників. Так виникло зіставлення: *висящая* лампа (дієприкметник) і *висяча* лампа (прикметник).

В українській мові в ролі дієприкметників теперішнього часу певний час вживали **ч-**форми, як-от *благающими* очима сіяла страх; *танцюючи* тіні; *умирающий* командир; *торжествующа* молодість.

Зараз спостерігаємо тенденцію вважати такі форми ненормативними, більшість науковців свідчать про обмеженість вживання їх, а то й говорять про повне усунення. У науково-технічних текстах подекуди трапляються словосполучення «*кипляча вода*», «*циркулююча кров*» і под. Але у художньому стилі **ч-**форми як дієприкметники заперечуються.

Способи перекладу **щ-**форм

1. Підрядні з'ясувальні речення. Використовують обмежено, особливо у художньому стилі.

2. Прикметник: *вьющийся* хмель – *виткий* хміль; *вьющиеся* волосы – *кучеряве* волосся; *вьющаяся* дорога – *звивиста* дорога.

Укр.: *все небо обсыпане весело мигтучими зірками* – рос.: *все небо усыпано весело мигающими звездами*.

3. Дієслово.

Укр.: *серце* у Оксани *сильно забилося*, вона побачила – це Ярослав – рос.: *и с бьющимся сердцем* Оксана увидела, что это Ярослав.

4. Пасивний дієприкметник минулого часу: укр.: *будована* купальня – рос.: *строящаяся* купальня.

Способи перекладу дієприкметників із *-ш-*, *-вш-* суфіксами

1. Дієприкметники активні минулого часу із суфіксом *-л-*.

Укр.: *згнилі* яблука – рос.: *сгнившие* яблоки; укр.: *зітліла* одежа – рос.: *истлевшие* одежды.

2. Дієприкметник пасивний минулого часу.

Укр.: вона мстила олією *болючі* місця *обвареної* окропом руки – рос.: *обварившая* руку кипятком, она натирала маслом *пострадавшие* места.

3. Дієслово.

Укр.: *каструля буркотіла* – рос.: *бурлившая* кастрюля.

Способи перекладу пасивних дієприкметників із суфіксами *-ом-*, *-ем-*, *-им-*

1. Дієприкметник пасивний минулого часу.

Укр.: *площа, займана* знаком – рос.: *площадь, занимаемая* знаком; укр.: *непізнаваної істини нема* – рос.: *непознаваемой* истины нет.

2. Прикметник: укр.: *відчутний* звук – рос.: *слышимый* звук.

3. Дієслово.

Укр.: *крізь нічну імлу проглянули* схили *гірського хребта* – рос.: *склоны хребта* стали *видимы* сквозь мглу ночи.

Слід зауважити, що російські художники слова по-різному ставляться до вживання вказаних дієприкметників. Отже, переклад розглянутих морфологічних одиниць можливий із застосуванням різних способів. При цьому потрібно неухильно дбати про гармонійне дотримання норм милозвучності.

Висновки

Розглянувши різні способи перекладу індивідуально-авторських епітетів, можна зробити висновок, що вони різноманітні, а вибір засобів передавання інформації з однієї мови іншою залежить від перекладача. Так, за допомогою наближеного перекладу можна зберегти в перекладі національний колорит оригіналу, за допомогою калькування можна передати індивідуальний стиль автора.

Робота перекладача складна, оскільки він повинен передати засобами перекладу ту атмосферу й емоційність, той інформаційний потенціал, який

закладений в оригіналі. Переклад не може дорівнювати оригіналу, але має дорівнювати йому за дією на читача.

Найчастотнішим засобом перекладу на лексичному рівні виступає наближений переклад, що свідчить про його адекватність, а на синтаксичному рівні – компресія, що свідчить про зменшення одиниць перекладу в мові друготвору.

Під час трансформації на морфологічному рівні труднощі виникають з відтворенням дієприкметникових форм.

Є епітети, які в мові друготвору не мають перекладу, найчастіше вони взагалі вилучаються з тексту. Такі випадки з вилученням індивідуально-авторських епітетів складають 3% від усіх проаналізованих епітетів.

Переклад має бути завжди еквівалентним оригіналу. Перекладачеві варто бути уважним, адже гонитва за синтаксичною та словниковою точністю не призводить до адекватності, через бажання використати в перекладі всі слова оригіналу порушуються основні синтаксичні зв'язки. У такому разі має місце буквализм, якого слід уникати при перекладі художніх творів.

KAPITEL 6 / CHAPTER 6. CREOLIZED TEXTS ON THE INTERNET

КРЕОЛИЗОВАННЫЕ ТЕКСТЫ В ИНТЕРНЕТЕ
КРЕОЛІЗОВАНІ ТЕКСТИ В ІНТЕРНЕТІ

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-029

Introduction

Living in the information-oriented society is characterized by some authors as a new stage in the development of civilization, while others do not consider it as a fundamentally new phenomenon, changing the essence of the modern world. Yet it is indisputable that electronic means of communication have their own influence on humanity, and the degree of impact on human civilization development is quite comparable with the occurrence of writing and the invention of the printing press. The Internet as an information and communication platform has become essential in our normal daily life. It is very convenient for using creolized texts. Many different icons and logos can be found in the Internet. They usually present general idea of the following information, that is why its effectiveness directly depends not only on the text, but also on the image presented in the message.

The term "creolized" was suggested by the Russian psycholinguists and philologists Sorokin and Tarasov [23] at the end of the 20th century. Creolized text means a text characterized with two constituents, verbal (speech) one and non-verbal one. The specific nature of creolized text consists not so much in the visual and verbal information acting as a single information space, but rather in one component of the text being unable to keep its initial interpretation without the other. Unlike the conventional illustrated text, here the completeness of the information conveyed can only be achieved by perceiving all components of the text simultaneously. The relevance of the research is thus caused by growing interest of linguists to Internet-creative possibilities, their interaction with other verbal and non-verbal components within and outside the network. The aim is to identify and analyze various means of Internet creative patterns.

The idea of information perceiving through various channels, so verbal text and image "are integrated and processed by a person in one universal \cross objective thinking code [20]. In this regard, illustration is considered to be not only appropriate, but also desirable in the works with a specific content. The reasonability of creolized, or poly-code texts' usage is also confirmed by thesis of the information digestion by M. B. Voroshilova: "the information, directly contained in a text message, is digested by only 7%, voice characteristics contribute 38% to the information absorption, whereas the presence of a visual image significantly increases perception – up to

55%. It is important to note that if the verbally presented information affects the consciousness of the individual in a rational way, the usage of various paralinguistic means automatically transfers perception on a subliminal level" [16]. Thus the article presents the most common creative ways of creolizing on the Internet.

6.1. Google Doodle as one of the most typical creolized creations on the Internet

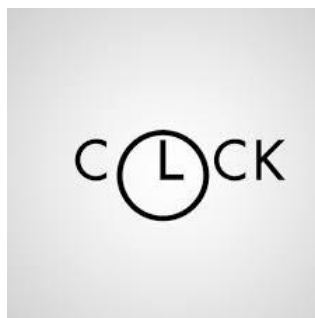
Google Search, commonly referred to as Google Web Search or simply Google, is a web search engine developed by Google. It is the most-used search engine on the World Wide Web, handling more than three billion searches each day [1], [13]. However, it is known not only as a search tool, but also as a very creative Internet-source. On certain occasions, the logo on Google's webpage changes to a special version, known as a "Google Doodle". This is a picture, drawing, or animation that includes the logo. It is usually done for a special event or day although not all of them are well known [4]. Clicking on the Doodle links to a string of Google search results about the topic. They can be dedicated to the birthdays of notable people like Albert Einstein, historical events like the interlocking Lego block's 50th anniversary and holidays etc.

That particular case of creolized text is dedicated to the International grandparents Day (July, 26, 2020).

6.2. Word as an image

Korean designer Ji Lee worked as a creative director at Google, Facebook and Instagram. His most outstanding and popular work is the project "Word as images." Lee draws words using characters that always convey the essence of the word [15].

Talking about people and their personality, their names also can be easily distinguished according to the most well-known appearance details or facts of their life.

Salvador Dali was a prominent Spanish surrealist painter with one characteristic appearance feature, so in letter “A” recipient can easily recognize Dali’s moustache.

6.3. Images, made out of words. Tag clouds

Creolized texts can constitute an image themselves. There are even various programs (e.g. Tegxedo) that give an opportunity for a not very skilled person to obtain, for example, creative advert. Such unusual presentation of the world map can attract recipient’s attention and become a highlight of the travel agency site.

On the next example, the main lines of Justin Timberlake’s face are recognizable. Looking closer, one can see the words from his the most famous songs (“*What goes around, comes around*”, “*Cry me a river*”, “*Sexy back*” etc.).

That style of the text presentation is often used in design of tag clouds.

A **tag cloud** (word cloud, or weighted list in visual design) is a visual representation of text data, typically used to depict keyword metadata (tags) on websites, or to visualize free form text. Tags are usually single words, and the importance of each tag is shown with font size or color [6]. This format is useful for quickly perceiving the most prominent terms and for locating a term alphabetically to determine its relative prominence. When used as website navigation aids, the terms are hyperlinked to items associated with the tag.

On this image you can see a tag cloud, constructed from Wikipedia's top 1000 vital articles sorted by number of views [11].

6.4. Comics

Comics is a medium used to express ideas by images, often combined with text or other visual information. Comics frequently takes the form of juxtaposed sequences of panels of images. Often textual devices such as speech balloons, captions, and onomatopoeia indicate dialogue, narration, sound effects, or other information. Size and arrangement of panels contribute to narrative pacing. Cartooning and similar forms of illustration are the most common image-making means in comics; fumetti (photonovels, photo comics) is a form, which uses photographic images. Common forms of comics include comic strips, editorial and gag cartoons, and comic books. Since the late 20th century, bound volumes such as graphic novels, comic albums, and tankōbon have become increasingly common, and online web comics have proliferated in the 21st century [1]. Colloquial language is generally used in the dialogues, they are laconic, and the information, presented in the comics, is emotionally colored that contributes much in efficient absorption.

Comics is also considered to be an example of creolized texts. A.G. Sonin gives the following definition of comics: "Comics - is a special form of narrative text, which represents a sequence of frames containing, besides drawing, verbal element, predominantly dialogue of characters, which is enclosed in a special box (speech balloon). This figure and verbal text enclosed in it form an organic semantic unity"

[22].

Comics is also characterized by a strict compositional structure that distinguishes it from other types of texts. This is reflected in the content-compositional level: image component associated with the whole message, image and the verbal parts are located in one visual field. The text of this type is closer than others to traditional creolized texts (such as illustrations for works of art), the only difference is minimalism in design and comic effect. The image in the comics performs an attraction function, its simplicity and accessibility of content is designed to solve communication problems. The iconic component of the comics carries information about the dialogue participants, about the situation and performs an informative function. To create a comic effect without an image is extremely difficult. Satirical image function is implemented in a comic effect: the specificity of man's work requires constantly reproducing the words vice versa. As a result, this creolized text has few functions:

- informative (to transfer the information about dialogue participants),
- illustrative (to picture and transfer their emotions, the situation)
- satirical (to create a satirical or humorous effect).

One of the defining features of the comics is an illustrative function. It gives an opportunity to present information, expressed verbally, with the help of visual images in whole or partially. This creolized text is characterized by full creolization, because verbal part has no meaning without its verbal implementation. The next comics is characterized by partial creolization, the joke itself is meaningful, but the image gives it extra emotional coloring.

Forums' communication produced also new characteristic type of comics. The content of the online comic diverse: from comical to absurd situations on the most burning issues of the day. The iconic component in these texts is intended to illustrate the verbal text. For example, in this online comics the iconic part of the relatively static (the same background), changes occur with a person character. It shows a normal situation for modern social networks user. This creolized text has partial creolization. The verbal part is the relatively autonomous and can produce a comic

effect without correlating with the visual component.

The most important task of comics lies in the necessity to express as much as possible information in a clear, visual way and to accompany it with the right quantities of replicas. The reader, while perceiving comics, processes organically both image and text, causing new level of generalization in perceiving. The next comics illustrates a normal situation on the Internet. Whatever the source or the author has the information, it can be reposted under another initial data.

The comics' structure can be simple and colorless, or it can obtain form that is more complicated. However, usually it has simple structure, sketchy drawing and often contains duplicate items.

6.5. Meme

A meme is "an idea, behaviour, or style that spreads from person to person within a culture" [10]. A meme acts as a unit for carrying cultural ideas, symbols, or practices that can be transmitted from one mind to another through writing, speech, gestures, rituals, or other imitable phenomena with a mimicked theme. Supporters of the concept regard memes as cultural analogues to genes in that they self-replicate, mutate, and respond to selective pressures [5].

The term "meme" was introduced by R. Dawkins, who first suggested the concept of the replicator in addition to the socio-cultural processes, "Examples of memes are tunes, ideas, buzzwords and expressions, ways of soup cooking or of arches building. Just as genes propagate in the genetic pool by leaping from one body

to another by means of sperm or ovicell, memes spread in the same way, moving from one brain to another by a process, which in a broad sense may be called "imitation" [19]. In a broad sense, the meme is considered as a mechanism for the transmission and storage of cultural information. The main feature of a meme – the ability to replicate, that is to copy itself.

The Internet is so important technology for the memes emergence, that those ones, that are actively distributed in the Internet, received an appropriate name – Internet-memes, although obviously, jokes, anecdotes and other popular "creative products" has successfully spread in other ways before the Internet popularity.

So, Internet meme (or Internet phenomenon) – unit of information, an object that has gained popularity – usually spontaneously – in the information technology environment. Spontaneous uncontrolled proliferation is not subject to any information among Internet users, but only that one, that somehow affects many people, makes them interested, or generates any associations.

Sources of memes are the variety of online communities (blogs, forums, chat rooms, social networking groups, etc). Internet memes are of varying locality, depending on what part of the Internet space they cover. At first met they usually remain incomprehensible for uninitiated person, if not accompanied with necessary explanations and, accordingly, do not cause the reaction of laughter. Primary sources of memes diversity: hot news in the media, art pieces (Mona Lisa), the film (this is Sparta!), an anime character, the Internet user's saying, etc.

As a kind of precedent phenomena, Internet memes retain the information about the text resource, a cultural phenomenon or a historical event, which served as the source for the meme emergence. Hence, meme has a cultural connotation, providing the addressee the ability to identify the case of precedent phenomenon. The effectiveness of communication in this case is directly related to the ability of Internet user to carry out an explication of hidden cultural meme connotations, and to restore those associative links, which provide comic effect [24, p. 77–84.].

This humor is "not for everyone", but only for those "who understands": the comic effect is intended for a specific audience. However, due to the openness of the Internet-meme space, it often becomes known to the general audience, breaking the limit that is of particular interest for the study.

Nowadays more complex structures are spread through the Internet, in which verbal and nonverbal elements form one visual, structural, semantic and functional unit, intended for the complex impact on the recipient – creolized formation. Opportunities to achieve some comic effect in this case is due to the organic interaction of verbal and imageparts.

In modern Internet the following types of Internet-memes are functioning:

- 1) text meme: a word or phrase;
- 2) image-meme;
- 3) video-meme;
- 4) creolized meme, consisting of text and visual parts.

Text memes are words or phrases, used in public culture. The sources of their appearance are often the expressions of "ordinary" users. Here can be listed such examples as: LOL – laughing out loud (eng.), X3 – хто зна (ua).

Image-memes are recognizable images. Here could be considered Cthulhu, Trollface etc.

Trollface

Image “trollface”, created in 2008 by user “Whyne” on DeviantArt site for web comics [9], is often used to refer to trolling in the modern Internet culture [14]. In Internet slang, a troll is a person who sows discord on the Internet by starting arguments or upsetting people, by posting inflammatory [2], extraneous, or off-topic messages in an online community (such as a newsgroup, forum, chat room, or blog) with the intent of provoking readers into an emotional response [12] or of otherwise disrupting normal, on-topic discussion [7] often for the troll's amusement.

Video-memero Video-memes is a comic videos that are placed on the personal pages of social network users and are sent to each other via e-mail etc. The specificity of their use is in repeated playing and viewing, including collective. Their popularity is estimated by number of views. It is noteworthy that some video-memes conceived and shot as a parody, and others, on the contrary, become a comic source unexpectedly.

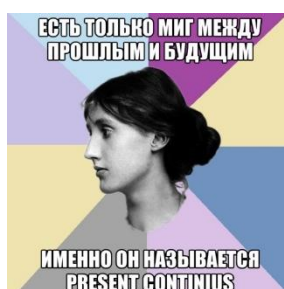
For example, a well-known meme "Mr. Trololo", emerged in 1967 from the video of the Soviet pop singer Eduard Khil. The singer has executed a vocalize, some parts of which sound like "ololo" or "Trololo" and nowadays is perceived as a reference to the modern Internet slang. In 2009 a video was posted on YouTube and has become an international Internet phenomenon.

Creolized meme is a variety of creolized texts. The main components are verbal part (label / signature) and image part (drawing, photography, and schedule). In various types of text they are found in various combinations [21].

To creolized Internet memes can be attributed "Philological Virgin" meme, which is popular among philologists. A meme consists of a picture of Virginia Woolf on a given background (always the same), followed by the inscriptions. Upper phrase is an introduction, the bottom - an unexpected climax. The contrast that occurs after reading two phrases is designed thanks to effect of undue expectations, which gives rise to comic effect. The content of these memes are usually associated with a linguistic or philological subjects (played upon common language or speech errors, verses, names of famous writers, the meaning of words, and so on.). For example:

To achieve comic effect, recognition conditions of the relevant precedent phenomena should be met, such as:

Here we can see well-known words from the famous song of Leonid Derbenyov "Есть только миг" (There is only a moment), and instead of the next phrase from the song, there is a joke, based on the grammar tense in English.

Like many other recognizable "faces" in the Internet (Treacherous Translator, etc.), – "Philological Virgin" became an independent meme-character, mention of which beyond the Internet environment, is normal, understandable and applied in everyday communication.

6.6. Demotivator

Demotivator (demotivating poster) is an image consisting of picture in a frame, and a comment, composed under a specific format. Demotivational posters appeared

as a parody of motivational posters, or motivators - popular in the US kind of visual propaganda, designed to create an appropriate mood in schools, universities and workshops [17, p. 124-130.]. As a parody of motivational posters, demotivators spread widely. Demotivators are drawings of the same standard, but are intended to cause the opposite emotions: despair, despondency and sadness. Subsequently demotivators' themes expanded to simply comic.

Genre of demotivational posters requires strict adherence to the format of an image build-up:

- poster is almost always in black;
- image in a frame;
- slogan, dialled in large fonts including serif;
- explanation or citation explaining the slogan's idea, typed in a smaller font (sometimes is absent) [18].

•

For the production and perception of demotivators it is necessary to have not only a sense of humor, but also the ability to see events from a different perspective. Verbal parts of that creolized text function well even without image part in everyday speech.

6.7. Creolized messages in social networks

Taking into account the popularity of social networks communication, the whole communication now becomes more and more creolized. To save time, network communicants use not only abbreviations and neologisms, but also emoticons, pictograms, various pictures, describing the words and emotions needed.

Here is a message within which there are various type of creolization. Some pictures just contribute some emotion colouring into the verbal wish.

6.8. QR code

The last researches have also a tendency to understand QR code as a type of creolized text. This square bar code is a development of subsidiary of Japanese concern Toyota and was originally used for logistical purposes. QR code (quick response) code is a matrix or, in other words, a two-dimensional bar code. To "read" the information thus provided, the recipient has to use a mobile phone with a camera and special software. After photographing this code, the recipient almost instantly receives all the necessary information - this could be the site of the advertiser, video, map, text information, etc. In Japan, QR codes are used even in cemeteries and contain information about the deceased [8]. Currently, QR codes are used not only in Japan and European countries, but also in Russia and Ukraine.

Thus, it is possible to talk about the expansion of the information space of creolized text in written communication. Now we deal with not just the combination and interaction of verbal and visual (iconic) information spaces, but also a kind of "window on the Internet" by iconic hyperlinks – QR code.

Using of the QR codes or "hypercode" began with a small, almost imperceptible square in the corner of the poster. Traditional creolized text with full verbal and iconic components is supplemented with small bar code. Now the recipient had a choice - to be content with this information he has on the poster, or if he is interested get more information about the special offer of the resort with his mobile phone. In the second case the recipient is automatically transferred to the page of the advertiser. In this case, the QR code is not involved in the interaction of verbal and visual components of creolized text, but simply complements its structure.

Sometimes QR code is a part of the iconic component of creolized text. This hypercode is used in the image of the Red Cross and, moreover, within the QR code, one can see the silhouette of Japan. This integration of hypercode in the image is

common in modern Internet discourse. The verbal component was unaffected by changes, introduced by QR code in this poster.

QR code can be used in the texts without any verbal or image component and even stand alone as creolized text, including a visual and verbal components.

Thus it can be said, that creolized texts are gaining their popularity. Due to quick information transmission and perception, and extraordinary appearance, such non-homogeneous type of information is easy to find almost everywhere within Internet.

Conclusions

The world Internet population has doubled in the last 5 years. Due to great audience of users and mass of new technologies, Internet requires many new means to provide its functioning.

Internet, as a source of various new communicative genres, is a great platform for creolized text development. They can be classified in various ways, but the most prominent criteria for their distinguishing is the level of verbal and non-verbal components meaning interdependence.

This text type is becoming more and more widely used, as it increases percentage of information content perceived, and shortens time for its supply. Due to its usage new patterns of communication emerge, that is also a thing of great interest for the researchers. Internet also provides such texts with various means of accentuation, to draw the recipients' attention. Among such creative ways of information providing are creative logos (e.g. Google Doodle), tag clouds, comics, memes, demotivators, QR codes and others.

Due to the constant Internet influence on all languages, the presence of its own laws and etiquette within it, it is important to study, monitor, and guide in the right direction the further development of this language evolution.

KAPITEL 7 / CHAPTER 7. DIALECT COMPONENT IN ORAL POETIC WORD AS A LINGUISTIC PROBLEM

*ДИАЛЕКТНЫЙ КОМПОНЕНТ В УСТНО-ПОЭТИЧЕСКОМ СЛОВЕ КАК
ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА
ДИАЛЕКТНИЙ КОМПОНЕНТ В УСНОПОЕТИЧНОМУ СЛОВІ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА
ПРОБЛЕМА*

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-011

Вступ

Розвиток наукових студій засвідчив, що фольклорні записи мають велике значення не тільки для фольклористики, а й для інших гуманітарних дисциплін, зокрема для діалектології. Цінність фольклорних наративів для цієї галузі мовознавства очевидна: вони можуть бути єдиним джерелом, яке репрезентує мовлення говірки певного періоду; є додатковою базою емпіричного матеріалу діалектологічних досліджень, адже, як слушно зауважив Й. Дзендзелівський, чим більше буде записів суцільних текстів живої розмовної мови і чим вони більш різноманітні за жанром, змістом, тим більш повним і детальним буде діалектологічний опис [10, с. 38]; мають великий евристичний потенціал для вивчення мовної динаміки, оскільки «... дослідження етнографічних записів, зіставлене з новими діалектологічними спостереженнями над тим же говором дало б змогу простежити до певної міри його історію за пізнішої хронологічної доби і виявити напрям мовної еволюції даного діалекту» [5, с. 39 – 40].

7.1. Актуальні проблеми вивчення фольклорних текстів

У сучасній науці фольклор розуміють як назву «неписаної народної літератури, мистецтва народного слова, сукупності різних видів і жанрів народної творчості: пісень, казок, легенд, переказів, приказок, загадок, прислів'їв, анекдотів, замовлянь, театральних сценок тощо» [27, с. 396].

Протягом тривалого часу мова фольклору ставала предметом наукового зацікавлення європейських (Є. Сероцьок, Є. Бартмінський, О. Зілінський, П. Брозович, Х. Щробак), російських (П. Богатирьова, І. Оссовецький, М. Толстой, Н. Стрельникова, С. Правединков) та українських (П. Гриценко, Б. Коваленко, Ю. Громик, І. Гороф'янюк та ін.) вчених. Одні науковці зверталися до неї з метою довести теорію прамови, інші в мові фольклорних творів знаходили матеріал для дослідження рідної мови; усно-поетичне слово сприяло вирішенню питань загального мовознавства [22, с. 42].

У 50-60-ті рр. XX ст. формується *лінгвофольклористика* – «міждисциплінарна галузь гуманітарної (філологічної) науки, що вивчає різноманітні особливості мовноструктурної, мовностилістичної, художньо-образної організації текстів усної народної творчості; закономірності фольклорного стилетворення; мовностильову структуру фольклорного різновиду художньої творчості як колективної естетичної інтелектуальної діяльності етномовців» [1, с. 109]. Її поява зумовлена потребою комплексного вивчення текстів фольклору. Основу цієї наукової дисципліни склали праці О. Потебні, О. Веселовського, І. Осовецького, С. Нікітіної та ін. У центрі уваги науковців-лінгвофольклористів «знаходяться питання виявлення специфіки мови фольклору і його відношення до народних говорів і до загальнонаціональної мови, аспекти синтаксичної і композиційної організації фольклорних текстів, особливості функціонування в них граматичних категорій, питання формування художніх засобів народно-поетичної мови, проблеми утворення народно-поетичної лексики, опису мовних (семантичних) констант усно-поетичного тексту та ін.» [22, с. 42]. Нині опис та лінгвістичний аналіз фольклору вийшли на якісно новий рівень, адже окремі сторони мови фольклору розглядають із різних позицій, розроблено низку напрямів, методів та підходів до вивчення цієї проблеми.

Як зауважує Н. Стекольников, «текст є основним, але не єдиним компонентом мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини. Важливими складниками її структури є автор тексту, його читач, зображувана дійсність, знання про яку передаються в тексті, і мовна система, з якої автор вибирає мовні засоби, які дозволяють йому втілити свій творчий задум» [25, с. 31].

В останні десятиліття, за спостереженнями наукині, сформовано кілька підходів до вивчення текстів фольклорних творів.

1. *Лінгвоцентричний підхід*. Він базується на вивченні функціонування мовних одиниць і категорій у тексті: фонетики, граматики, лексики, стилістики; спрямований на встановлення функційних властивостей тих чи інших одиниць, опису стилю [25, с. 31]. Мову фольклору розуміють як мову «усної народної творчості (пісень, казок, легенд, приказок і прислів'їв, замовлянь, заклинань та ін.), що своєю лексикою, фразеологією, граматиною, фонетикою засвідчує існування глибинного коріння національної мови» [11, с. 153].

У цьому підході означають *синергетичний напрям лінгвофольклористичних досліджень*. Учені зауважають, що «спостереження за особливостями видозміни / варіювання одиниць мовних рівнів у їх співвіднесенні з сучасними нормами дасть змогу виявити та проаналізувати

специфіку руху, зміни мовної системи, установити природу динаміки мовних процесів, засвідчити закономірності мовних змін тощо» [1, с. 116].

У сучасному мовознавстві фольклор розглядають не тільки як концептуальну чи художньо марковану систему, але як і *комунікаційний процес*. За такого підходу фольклорні жанри розглядають як змістовні категорії комунікації [22, с. 42 – 43]. М. Венгранович зауважує, що фольклорна комунікація «здійснюється за допомогою природних засобів (каналів інформації) – усного слова, міміки, жесту та ін. в умовах живого (безпосереднього) контакту виконавця та слухача» [3, с. 606].

Як вважає Т. Беценко, до перспективних напрямів дослідження фольклорних творів належать також:

- *фольклорна ономастика* (вже є спроби дослідити народнопісенну антропоніміку (Н. Колексни), антропонімікон і топонімікон великих пісенних жанрів (Т. Беценко));

- *когнітивна фольклорна ономазіологія*;

- *фольклорна лінгвосеміотика* (З. Василько, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко);

- *фольклорна діалектологія* (А. Поповський) [1, с. 113 – 116]. Б. Путілов писав: «Фольклорна традиційна культура в своєму конкретному наповненні завжди регіональна і локальна. Її природне, нормальне життя пов'язане з життям певного, обмеженого тими чи іншими рамками, колективу, включене в його діяльність, необхідне йому і реалізується характерними для нього соціально-побутовими нормами <...> Зумовленість фольклорної культури, її змісту, структури, функцій регіональними і локальними факторами соціоетнічного порядку безсумнівна» [20, с. 156 – 157]. В. Чистов у науковий обіг увів поняття «фольклорний діалект», адже на думку академіка, національний фольклорний репертуар не завжди можна вкласти в рамки традиційних діалектних зон, що послугувало умовою утворення специфічних фольклорних ареалів, які не вписуються в етнічні кордони чи не покривають етнічну територію [28, с. 41]. Водночас «саме індивідуальні особливості виконання часто закладали основу для наступної територіальної диференціації» [19].

2. Лінгвоцентричний підхід тісно пов'язаний із *текстоцентричним*, який для вивчення говорів української мови передбачає залучення уснопоетичних творів як джерела лінгвістичної інформації про елементи мовної структури говірки. За ним текст розглядають як результат і продукт творчої діяльності [25, с. 31], тобто як цілісний завершений об'єкт вивчення [4].

3. *Антропоцентричний підхід*. Він пов'язаний з інтерпретуванням тексту в аспекті його породження й сприйняття, впливу на читача і в дериваційному аспекті [25, с. 31]. Зокрема Т. Беценко стверджує, що в україністиці не дослідженою є проблема аперцепції народного слова в художньому тексті. «Аперцепція мислиться як досвід. Пізнавально-аперцепційний механізм знаходить свій вияв через текст на власне сприйняттявому рівні. Декодування художнього тексту здійснюється з урахуванням різноманітного досвіду реципієнта. Фольклорний код міститься у генетичній пам'яті мовців і витлумачується автоматично» [1, с. 114] – підсумовує наукиня.

У рамках цього підходу в залежності від фокусу дослідження науковці, зокрема Н. Стекольникова, виділяють такі напрями вивчення тексту:

1) *Психолінгвістичний напрям*. У ньому текст розглядають як «двоєдиний процес породження / сприйняття, який лежить в основі комунікативної діяльності. <...> Дослідження тексту з боку мовця (автора) й слухача (читача) є динамічним, оскільки має на меті розкрити психологічні механізми текстотворення» [25, с. 31]. Науковці зосереджують увагу на процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, кодування й декодування текстів, розуміння метафор, фразеологічних одиниць у фольклорному тексті, вербальних асоціацій різних типів у проєкції на структуру етно- та індивідуальної свідомості, культури тощо [21, с. 613 – 614].

2) *Прагматичний напрям*, який виходить із положення про те, що «мовотворчість за своєю природою є соціально дієвою» [12, с. 109]. Текст розглядають як «складний мовленнєвий акт, який здійснюється з визначеними намірами й цілями»; у ньому використовують «комплекс мовних засобів і прийомів впливу на адресата» [25, с. 32].

3) *Дериваційний напрям*, за яким «в основі текстотворення знаходяться процеси мислення. Утворити текст – значить утворити думку, адже думка, укладена в тексті, складає його глибинний рівень, змістовну основу. Саме на цьому рівні закладається майбутній фундамент тексту і діють універсальні закони його побудови» [25, с. 32].

4) *Когнітивний напрям*, за яким мову розуміють як основний засіб вираження знань про світ [25, с. 32]. Ключовим поняттям у ньому є концепт як «інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості у взаємодії з позасвідомим» [21, с. 292].

Актуальним також є вивчення усно-поетичного слова «як складника

традиційної культури, при цьому мова фольклору розглядається як втілення народного світорозуміння і світосприймання, як засіб осягнення етнічної ментальності і традиційно-культурних сенсів» [22, с. 43].

7.2. Фольклорні тексти як джерело діалектологічних студій

Залучення різножанрових джерел (зокрема фольклорних творів) до діалектологічних студій допомогло О. Потебні вивести українську діалектологию на вищий етап її розвитку. Відтоді ведеться активна робота щодо виявлення особливостей мови фольклору та з'ясування її кореляції з народними говорами. З приводу цього М. Толстой зазначив, що народна культура є діалектною за своєю природою, і «усі її явища і форми функціонують у вигляді варіантів територіальних і внутрішньодіалектних варіантів у нерівній мірі відмінностей. Це знаходить своє єдине вираження у фольклорі, у якому реально побутують численні варіанти текстів» [26, с. 20].

За спостереженнями І. Гороф'янук, у славістиці сформувалися три погляди на співвідношення мови фольклору та діалектної мови: 1) мову фольклору розглядають як функціонально-стилістичний різновид діалекту (Л. Бараннікова, В. Виноградов, І. Матвіяс); 2) у мові фольклору відсутні вузькодіалектні елементи, тобто вона функціонує як наддіалектне утворення (А. Веселовський, Д. Десницька, С. Єрмоленко, І. Осовецький); 3) фольклор – функціонально-стилістичний різновид діалекту, генетично однорідний із діалектно-побутовим мовленням і відмінний від останнього своєю функційною та жанровою диференціацією (Г. Аркушин, О. Богословська, О. Блінова, О. Хроленко) [6, с. 68]. На думку С. Праведникова, «в дискусії про діалектний і наддіалектний характер мови фольклору багато що стало б зрозумілим, якщо б була вивчена локальна диференціація фольклорних творів» [19].

Мова фольклору – поняття дуже широке, утім «...неможливо виявити специфіку мови фольклорного твору того чи іншого жанру, не знавши діалекту, на якому виконується цей твір, діалекту в його комунікативній функції» [2, с. 106]. Водночас, за спостереженнями науковців, між мовою фольклору і діалекту є розбіжності на різних рівнях – фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному [2, с. 108]. Причому частина розбіжностей може додаватися в друкований варіант тексту через неточність записів. Як наголошує Ю. Громик, фольклорні збірники можуть бути надійними джерелами дослідження говірок «за умови, що фіксація такого фактажу передбачала

збереження діалектних рис на всіх мовних рівнях» [9, с. 163]. А тому важливо критично ставитися до відбору фольклорних текстів, які беруться до аналізу, «оскільки самі тексти можуть бути різноякісними з погляду відтворення структурних рис діалектної мови. Не завжди фіксація фольклорних зразків проходить сумлінно, з максимальною точністю, збереженням фонетичних, морфологічних та лексичних особливостей» [7, с. 73 – 74].

На нашу думку, перевірити якість фіксації діалектних рис фольклорних текстів, зібраних сучасниками, можна двома шляхами: за доданими аудіозаписами до збірників фольклорних текстів та, за умови відсутності таких, повторивши збір матеріалу в тій самій говірці й, за можливості, у того самого виконавця.

Зіставимо текст пісні «Раз казак у паход сабірався», опублікований в збірнику «Народні пісні у виконанні фольклорного ансамблю «Червона калина» с. Малинівка Ріпкинського району Чернігівської області» [16, с. 17], із текстом цієї ж пісні, записаним від цього самого колективу влітку 2015 року.

Збірник	Власний запис
Раз казак у паход сабірався, Варанога каня аседлав.	<i>раз ка зак у па ход саб'і раўс'а / во^ара ного кан'а ас'ед лаў //</i> <i>раз ка зак у па ход саб'і раўс'а / вара ного кан'а ас'ед лаў //</i>
Біля його дівчина стояла, Він дівчину славами вгаварав:	<i> кала й ого д'іу чина сто^а(а) йала / йон д'еу чину сла вам'і ў гава раў//</i> <i> кала й ого^а д'іу чина сто(а) йала / йон д'еу чину сла вам'і ў гава раў //</i>
- Ти не плач, не журись, дарагая, Я с кривавого бою вернусь,	<i>ти н'е плач / н'е жу р'іс' / дара гайа / йа с кр'і вавага бойа в'ер нус' /</i> <i>ти н'е плач / н'е жу р'іс' / дара гайа / йа с кр'і вавага бойа в'ер нус' /</i>
Як не прийме сирая земелька – Я й на векі тваім астаюсь!	<i>йак н'е п р'ім'е с'і райа з'ем'ел'ка / йа й в'ек'і тва йім аста йус'//</i> <i>йак н'е п р'ім'е с'і райа з'ем'ел'ка / йа й на в'ек'і тва йім аста йус'//</i>

Незважаючи на намагання укладачів збірника докладно зберегти особливості говору, усе ж помічаємо деякі фонетичні та морфологічні розбіжності, сліди редагування. У збірнику не засвідчено: 1) розвиток

ненаголошеного *ě через [e]: д'еу^лчину; 2) збереження *i: жу^р'іс', п^р'ім'е; 3) [i] на місці */ы/: с'і^лрайа; 4) стягнення [ій] > [i]: п^р'ім'е; 5) [i] на місці [ъ] у сполучі після [р] у слабкій позиції: к^р'і^лвавага; 6) [a] < [o] в ненаголошеному закінченні -ого Р. в. одн. прикм. чол. роду: к^р'і^лвавага; 7) фонетичних структур займенників: його – йога, він – йон; 8) прийменника ^лкала.

Звісно, можна припустити, що ці відмінності можуть зумовлюватися імпровізацією, адже у фольклорних текстах елементи «варіюються за структурою і складом від виконання до виконання, від виконавця до виконавця, від традиції до традиції, а також в рамках леймотивних «спільних місць» всередині одного тексту. За повторного запису, навіть дуже близького в часі, може змінитися розмір тексту (інколи – досить значно), його лексичний та фразеологічний склад, послідовність конструктивних елементів» [17, с. 2]. Власне, варіювання мовних одиниць помічаємо в межах одного виконання: сто^лйала – сто^айала – ста^лйала; йога – його^а; во^ара^лнога – вара^лнога. Водночас низка рис, виявлена в тексті, який записано повторно, характерна для суміжних говірок чи для цієї діалектної зони в цілому (див. [15, к. 11, 71, 253], що підтверджує думку про те, що мова фольклорних творів вбирає у себе говіркові особливості регіону, у якому ці твори виконують [24, с. 150]. Тому, щоб оцінити якість фіксації матеріалу, за можливості треба самостійно зіставити транскрибований текст із аудіозаписом та перевіри типовість / нетиповість тих чи тих рис, засвідчених у фольклорному творі, для певного діалектного простору.

Спірним є питання щодо залучення уснопоетичного слова до діалектних лексикологічних студій.

Той чи інший фольклорний текст може стати цінним джерелом дослідження лексики через наявність у ньому слів зі значеннями, що досі не були презентовані (див. докладно [8, с. 150 – 153]). Укладачі «Словаря русских народных говоров» стверджують, що «неврахування народно-пісенної мови як одного з джерел свідчень діалектної лексики призвело б до вилучення зі Словника важливих ланок лексико-семантичної системи російських говорів, до викривленої картини територіального розподілу великої кількості лексем. Оскільки СРНГ ставить перед собою завдання узагальнення всього багатства лексики і фразеології діалектів російської мови, включення до його складу діалектної лексики із мови фольклору (в записах XIX – XX ст.) є обов'язковим» [13, с. VII].

Однак В. Орлова та І. Сологуб були проти такої практики: «Не заперечуючи положення про те, що лексика фольклору являє собою величезну

наукову цінність, ми вважаємо, однак, що вивчення цієї лексики – завдання особливого характеру. Твори фольклору не належать окремим групам говорів, і тому значення слів, відображені в них, можуть зовсім бути відсутні в тих говірках, від носіїв яких ці твори записані. Крім того, вживання слів у фольклорі нерідко зумовлено специфікою того чи іншого твору і визначається виконанням особливих функцій» [18, с. 21].

Незважаючи на переконливість першої точки зору (про необхідність залучення свідчень фольклорних джерел до словникових статей), раціональне зерно є також в іншій позиції. Наприклад, у східнополіських говірках на позначення птахів родини *Accipitridae* вживають низку назв на зразок *йаструб*, *коршун*, *кобец*, *шул'ак*; а в закличці-оберегу від хижого птаха фіксуємо номінацію *шугай*, відсутню в говірковому мовленні цього ареалу: «*шугай / шугай / поле! ти на гай / зап! л'ушч! оч'і на ча! тири! ноч'і / щоб не! бачи! не д'і! те! / не ку! ре! / не по! по! // іди!*» [15, с. 210]. У такому разі, на наш погляд, немає підстав картографувати чи включати слово до реєстру словника говірок цього діалектного континууму, бо воно уявлене тільки в окремому тексті, який міг спровокувати постання такої форми слова через контамінацію назв, які вживають в цій самій позиції схожих закличок-оберегів: «*Гай, гай, на чужий край, там по четверо хватай, а у мене не займай*» [14, с. 580 – 581] та «*Шуги на попові кури! а на наші не лети, тобі очі засліпи*» [23, т. 11, с. 556]. При цьому вірогідним є зв'язок номена *шугай* із *шугати* 'літати, швидко пересуватися в повітрі' [23, т. 11, с. 555].

За спостереженнями П. Богатирьова: «Лінгвістичний запас, яким розпоряджається пісня, багато в чому значно більший, ніж лінгвістичний запас розмовної мови, і творці, і виконавці фольклору вільніше користуються лінгвістичним матеріалом, як порівняти з мовою розмовною. І дійсно, якщо рима або ритм пісні цього вимагають, то виконавець і автор пісні може ввести форму або слово з іншого діалекту, може ввести архаїзми і т. п.» [2, с. 108].

Висновки

Сучасними вченими сформовано кілька підходів до вивчення текстів фольклорних творів – антропоцентричний, текстоцентричний та лінгвоцентричний, кожен із яких має велику наукову цінність, оскільки дозволяє різнобічно виявляти специфіку фольклорної картини світу, що зрештою впливає на повноту наших уявлень про структуру фольклору.

Уснопоетичні твори можуть бути цінним джерелом вивчення діалектного мовлення, адже вони удокладнюють інформацію про елементи структури

говірок, часом специфічні і раніше не засвідчені іншими діалектологічними студіями. Водночас необхідно критично ставитися до відбору фольклорних текстів, які піддаватимуться аналізу, звертати увагу на типові та нетипові фонетичні, граматичні та лексичні особливості досліджуваних наративів.

KAPITEL 8 / CHAPTER 8.

**MONOLEX TERMS WITH THE -OSIS / -IASIS SUFFIX IN THE
INFECTOLOGY MICROTERMINOSYSTEM**

*МОНОЛЕКСЕМНИ СРОКИ С СУФФИКСОМ -OSIS / -IASIS В
МИКРОТЕРМИНОСИСТЕМИ "ИНФЕКТОЛОГИЯ"*

*МОНОЛЕКСЕМНІ ТЕРМІНИ З СУФІКСОМ -OSIS/-IASIS В МІКРОТЕРМІНОСИСТЕМІ
"ІНФЕКТОЛОГІЯ"*

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-012

Вступ

Стрімкі темпи розвитку медицини як науки , призводять до розширення її терміносистеми, появи нових термінів або уточнення вже функціонуючих термінологічних одиниць, зумовлюють. необхідність якомога точнішого й правильного використання термінологічного тезауруса в міжмовних комунікаціях. Хронологічний огляд історії вивчення медичної терміносистеми свідчить про неухильний інтерес науковців до питань формування галузевих термінологій: домінуючими залишаються питання структурних особливостей термінологічного фонду різних субмов медицини. Наприклад, українську кардіологічну термінологію вивчала Стецюк Р.І., 1998; термінологію медичної радіології – Корнейко І.В., 1996; українську судово-медичну термінологію – Лепеха Т.В., 2000; англійську кардіологічну термінологію – Запоточна Л.І., 2012; англійську термінологію пластичної хірургії – Маковська О.О.,2010; англійську травматологічну термінологію - Стоянова І.Ф.,2007 et cetera. Використанню латинських і грецьких словотворчих елементів як ядра інтернаціональної медичної лексики присвячена стаття Ємельянової Т.А., 2006, вплив елементів класичного походження, які виконують роль термінологічного коду і формують сучасні термінології європейських мов розглядає Вакулик І.І.,2016.Тому дослідження статусу суфіксальних утворень, зокрема з суфіксом –osis/-iasis, на позначення інфекційних хвороб засобами латинської та англійської мов видається нам цілком обґрунтованим, оскільки, як зазначає К.□□Ромашкевичус□«...подробный семантико-функциональный анализ суффиксальных образований является перспективным и актуальным для дальнейших разработок в области аффиксального словообразования»[1]. Вибір термінологічної підсистеми інфектології пояснюється, з одного боку, недостатньою кількістю детальних наукових розвідок як в латинській, так і англійській медичних термінологіях, а з іншого боку – неухильним, на жаль, зростанням інфекційних захворювань у всьому світі, появи нових форм та видів небезпечних в епідеміологічному відношенні хвороб, що вимагає, зокрема,

адекватної вербальної кодифікації в науковій літературі та словниках. Доречно зазначити, що лексико-семантичні та етимологічні аспекти ключових термінів галузі медицини «Інфектологія», а саме: *infectologia*, *morbus infectiosus*, *processus infectiosus*, *infectio*, *fons infectionis*, *bacillivectio*, *pathogenicitas*, *virulentia*, латинські номінативні утворення з пропріальним компонентом та продуктивність суфікса *-itis* в утворенні термінів - назв інфекційних хвороб були предметом попередніх наших досліджень [2, 3 4].

8.1. Об'єкт дослідження

Дериваційна продуктивність грецьких суфіксів *-osis/-iasis* в утворенні латинських та англійських термінів на позначення інфекційних хвороб, обумовлених патогенними бактеріями, вірусами, хламідіями, рикетсіями et cetera досліджувалась на фактичному матеріалі, отриманому методом суцільної вибірки з навчальної літератури, зокрема національного підручника «Інфекційні хвороби» за редакції відомого українського інфекціоніста О. А. Голубовської [5], навчальних посібників з інфекційних хвороб [6,7,8], Міжнародного класифікатора хвороб МКХ-10, код A00 В 99- Деякі інфекційні та паразитарні хвороби та словників – довідників [9,12,13]. До виокремлених з цих джерел українських термінів добиралися латинські відповідники з опорою на такі авторитетні словники, як *Terminologia medica polyglotta dr.med. Georgi D. Arnaudov'a* [10], *Terminologia medica in duobus voluminibus K. Ruidzitis'a* [11]. Англійські терміни-еквіваленти відшукувалися в Англо-українському ілюстрованому медичному двотомному словнику Дорналда [12] та чотири томному Українсько-латинсько-англійському медичному енциклопедичному словнику Л. Петрух [13]. Для уточнення окремих сумнівних моментів стосовно вербальної кодифікації того чи іншого терміна, ми зверталися також до латинсько-українсько-російського Словника медичної термінології М. Кніповича [14], Латино-руського медицинского словаря С.И. Вольфсона [15]. При визначенні належності терміна до епонімних утворень цінну інформацію знаходили у виданні *Whonamedit.- The dictionary of medical eponyms* [16]. Для досягнення поставленої мети використана методика словотвірного аналізу, яка уможливорює вияв твірної основи, словотворчого форманта, установлення способу словотворення [17, с.566]; продуктивність суфіксів визначена за допомогою методу квантитативних підрахунків; етимологічний аналіз сприяв встановленню джерела походження

досліджуваних термінів.

8.2. Структурні типи термінів

На думку провідного вченого Д'якова А.С. та співавторів [18, с. 9-13], серед структурних типів термінів виділяють терміни-кореневі слова, похідну лексику, терміни-складні слова, терміни-словосполучення, терміни-аббревіатури, символи (знаки), буквені умовні позначення, номенклатуру. В свою чергу, серед похідної лексики виокремлюються терміни, утворені шляхом суфіксації та префіксації. Отже, коло питань, які підлягають дослідженню, надзвичайно широке, але кожен із дослідників медичної термінології в тій чи іншій мірі зупиняється саме на афіксальних способах утворення як загальних медичних термінів, так і на питаннях функціонування суфіксальних моделей в окремих мікросистемах медичної терміносистеми. Однак спеціального аналізу щодо статусу формантів грецького походження в утворенні термінів-назв інфекційних захворювань латинською та англійською мовами ми не виявили.

Ілюстративний матеріал, отриманий в результаті суцільної вибірки, було скомпоновано залежно від термінологічної моделі та з урахуванням продуктивності конкретного суфікса. Таким чином, ми виокремили п'ять дериваційних груп: 1) терміни з фінальним суфіксом –osis; 2) терміни з фінальним суфіксом –iasis; 3) терміни з фінальним суфіксом –itis; 4) терміни з фінальним суфіксом –ismus; 5) терміни з фінальним суфіксом –ema. Під час проведення дослідження послуговувалися ґрунтовними положеннями стосовно іменного словотворення в латинській медичній термінології, викладеними у фундаментальній праці знаної в Росії та за її межами дослідниці В. Новодранової [18]. Оскільки термінів з іменним суфіксом –osis відібрано найбільше, зупинимося на детальному дослідженні саме цієї групи термінів.

8.3. Терміни з фінальними суфіксом –osis

Суфікс -osis у клінічній термінології може утворювати терміни на позначення 1) патологічного процесу; 2) хворобливого стану тривалого характеру; 3) хвороб незапального характеру, які пов'язані з перевищенням норми. Аналіз виокремлених термінів з суфіксом –osis на позначення назв інфекційних хвороб показав, що усі терміни, незалежно від механізмів передачі

інфекції (контактний, трансмісивний, фекально-оральний), є дериватами субстантивного походження, що інформують про захворювання, спричинене бактеріальним збудником, паразитом чи вірусом. Переважну більшість термінів з афіксом –osis, що пов'язані з бактеріальними інфекціями, можна, на нашу думку, віднести до відпрізвищевих утворень, адже в назвах бактеріальних збудників, зазвичай, зафіксовано прізвище винахідника. Наприклад, українському терміну «бабезіоз» - рідкісна і тяжка інфекційна хвороба тварин, рідше людей, спричинена найпростішими *Babesia*, що переноситься кліщами, - в латинській і англійській терміносистемах відповідає відепонімний термін *babesiosis*. Виявив вперше паразитичну спору кліщів у 1885 році румунський бактеріолог Victor Babeș (1854-1926), на честь якого збудник і було названо *Babesia*. Оскільки у хворих на цю інфекційну хворобу при лабораторних дослідженнях ідентифікується *Babesia* (захворювання вперше діагностовано в 1957 році в Югославії), було цілком логічно дати хворобі назву *babesiosis*, що і задовано в МКХ-10 – В 60.0.

Структурально монолексемні терміни з суфіксом –osis мають таку модель утворення: 1) основа іменника відепонімного походження, що позначає патогенні мікроорганізми, + грецький суфікс –osis; до цієї підгрупи відноситься найбільша кількість термінів; 2) основа іменника, що називає паразита, + грецький суфікс –osis; терміни цієї підгрупи є грецького походження. Наприклад, латинський термін *ascaridosis* утворений від грецького іменника ἄσκαρις, ἴδος – хробак, черв'як, глист + грецький суфікс –osis; термін *helminthosis* походить від грецького іменника ἑλμινς, ἰνθος – черв'як + грецький суфікс –osis. Але, як показує етимологічний аналіз, термін *lambliosis* (МКХ-10: код А 07.107.1), синонімічна назва *giardiasis*, своєю назвою завдячує чеському лікарю, патологу, патологоанатому Vilém Dušan Lambl (1824-1895), який у 1895 році детально дослідив кишкову лямблію як збудника лямбліозу. Інша назва – *giardiasis* – пов'язана з іменем французького біолога Charles Frédéric Giard (1822-1895), який вперше описав паразита. Відомо, що у 1888 році паразит отримав назву «*Giardia lamblia*»; на сьогоднішній день захворювання, спричинене збудником *Lamblia intestinalis* (*Giardia intestinalis*) відоме інфекціоністам як *lambliosis* чи *giardiasis*; 3) найменша у чисельному відношенні підгрупа утворена від назви вірусу, зазвичай грецького походження, + суфікс –osis. Йдеться про терміни орнітоз (бактеріальне захворювання, що передається людям від птахів, збудником захворювання є *Chlamydothyla psittaci*), латинський еквівалент *ornithosis* (від основи грецького слова ὄρνις, ἰθος - птах), англійський відповідник *ornithosis* та пситаккоз (гостре

інфекційне бактеріальне захворювання, що передається людині від папуг, спричиняється вірусом *Miyagawanella psittaci*); латинський відповідник *psittacosis* (від основи грецького іменника *ψίττακος* – папуга + грецький суфікс – *osis*). В англійській терміносистемі паралельно з латинським терміном *psittacosis* функціонують двослівні терміни *parrot fever*, *parrot disease*. В МКХ-10 захворювання має код A70. Цікаві історичні факти про появу назви цієї інфекційної хвороби: вперше нозологія була описана в 1876 році Т. Urgensen під назвою «атипова пневмонія»; у 1879 році швейцарському лікарєві D. Ritter вдалося доказати, що збудником захворювання є папути; 1892 року в Парижі було зафіксовано спалах хвороби, викликані завезеними з Бразилії папутиами, а в 1895 році французький лікар Р. Morange запропонував назву *psittacosis*. Як показали подальші дослідження, джерелом інфікування могли ставати не тільки папути, але й інші птахи, тому американський інфекціоніст К. Мейер запропонував більш загальну назву – орнітоз.

Зіставлення кодифікації термінів з суфіксом *-osis* в українській, російській, латинській та англійській мовах свідчить про панівний вплив латинської мови стосовно вербального позначення інфекційних термінів з суфіксом *-osis* в зазначених вище терміносистемах (див. табл.1).

Таблиця 1.

Терміносистеми

латинський термін	англійський термін	український термін	російський термін
ascaridosis, ascaridiasis, ascariasis	ascaridiasis, ascariasis	аскаридоз: хвороба, спричинена <i>Ascaris lumbricoides</i> , який паразитує в тонкій кишці	аскаридоз
helminthosis, helminthiasis lambliosis/ lambliasis/ giardiasis/	helminthiasis, helminthism lambliosis/ lambliasis/ giardiasis	гельмінтоз;гельмінтіаз хвороба, спричинена гельмінтами лямбліоз: протозойна інвазія, спричинена <i>Lamblia intestinalis</i>	гельмінтоз лямбліоз
listeriosis	listeriosis	лістеріоз: інфекційна хвороба, спричинена бактеріями <i>Listeria monocytogenes</i>	листеріоз

salmonellosis	salmonellosis	сальмонельоз: гостра інфекційна хвороба, спричинена бактеріями роду Salmonella	сальмонеллєз
brucellosis	brucellosis	бруцельоз: інфекційна хвороба з групи бактеріальних зоонозів, спричинена бактеріями роду Brucella	бруцеллєз
bartonellosis	bartonellosis	бартофельоз: гостра інфекційна трансмісійна хвороба, спричинена бартофелами	бартофеллєз
babesiosis/ piroplasmosis	babesiosis/ piroplasmosis	бабезіоз/ піроплазмоз: інфекційна хвороба тварин, рідше людини, спричинена найпростішими Babesia	бабезіоз/ піроплазмоз
shigellosis	shigellosis	шигельоз: інфекційна хвороба, спричинена шигелами	шигеллєз
ornithosis/ psittacosis	ornithosis/ psittacosis/ parrotfever/ parrottdisease	орнітоз/ пситтакоз: гостра інфекційна хвороба, спричинена Chlamydia psittacs	орнітоз/ пситтакоз
balantidiasis/ balantidiosis/ balantidosis	balantidiasis/ balantidiosis balantidosis	балантидіаз/ балантидіоз: протозойна хвороба, спричинена інфузорією Balantidium coli	балантидіаз/ инфузорная дизентерия

8.4. Терміни з фінальним суфіксом –iasis

За своїми кваліфікаційними характеристиками цей суфікс ідентичний до суфікса –osis, тому недивно, що в медичній термінології взагалі та в субмові

інфектології зокрема, паралельно вживаються терміни на позначення однієї й тієї ж інфекційної хвороби то з суфіксом -osis, то з суфіксом -iasis, що і представлено в табл. 1. Зазначимо тільки, що вочевидь латинський термін ascariasis утворений від усіченої основи грецького іменника ἀσκαρίς → ἀσκαρ-, до якої було приєднано грецький суфікс -iasis; в англійську медичну терміносистему він був введений без жодних змін: ascariasis.

В результаті дослідження було виявлено, що в окремих випадках англійська терміносистема надає перевагу термінам, утвореним за допомогою суфікса -iasis, уникаючи дериватів з суфіксом -osis, тоді як в латинській термінографії фіксуються усі варіанти (див. табл. 1).

Нам вдалося знайти тільки один латинський термін, утворений допомогою суфікса -iasis, який не має відповідника з суфіксом -osis. Йдеться про інфекційну протозойну хворобу, спричинену *Entamoeba histolytica*, амєбіаз - латинський термін amebiasis (від грецького іменника ἄμοιβή - зміна + грецький суфікс -iasis), англійський варіант amebiasis та amebic dysentery.

Прослідковується також тенденція до утворення паралельних термінів з суфіксом -osis/-iasis серед термінів на позначення протозойних інфекційних хвороб (окрім amebiasis) та захворювань, спричинених паразитами. Існування варіантних позначень бактеріозів нами не виявлено ні в латинській, ні в англійській терміносистемах.

Висновки

Підводячи підсумок, зазначимо, що суфікс -osis відноситься до продуктивних грецьких морфем, за допомогою якого утворюються терміни-назви інфекційних хвороб незалежно від етіології та механізму передачі збудника. Зіставлення латинських термінів з їхніми англійськими, українськими, російськими відповідниками свідчить про тенденцію надання переваги функціонуванню в зазначених мовах саме латинських варіантів позначення інфекційних хвороб. Найбільшу в кількісному відношенні групу складають депропіонати на позначення інфекційних хвороб, викликаних бактеріальними збудниками.

KAPITEL 9 / CHAPTER 9.

FEMINITIVES IN THE SEMANTIC GROUP OF NAMES OF PROFESSIONS

ФЕМИНИТИВЫ В СОСТАВЕ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ НАИМЕНОВАНИЙ ПРОФЕССИЙ

ФЕМІНІТИВИ У СКЛАДІ СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ НАЗВ ПРОФЕСІЙ

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-060

Вступ

Еволюційні процеси в суспільстві тісно пов'язані з розвитком мовної системи і отримують в ній реальне втілення, тому найменування осіб за професією представляють собою численну і суспільно значиму частину лексичного складу німецької мови. Глибокі зміни в економічному, соціальному і культурному розвитку суспільства в кінці 20 – початку 21 століть зумовили необхідність вивчення активних процесів словотворення і номінації в плані синхронії. **Актуальність** роботи полягає у вивченні особливостей відображення соціальних явищ, вивченні змін у семантичній групі назв професій (НОП), що відображає процеси самої номінації та характеристики німецького мовного соціуму.

Об'єктом є найменування професій осіб жіночої статі в сучасній німецькій мові (далі ЖНОП). **Предметом** – особливості семантичної організації даних мовних одиниць на зазначеному синхронному зрізі.

Метою даної роботи є системний опис групи лексем, які є найменуваннями осіб жіночої статі за професійною ознакою в сучасній німецькій мові.

Матеріалом дослідження слугують найменування 230 професій, відібрані методом суцільної вибірки з офіційних реєстрів професій і доповнена з інших лексикографічних джерел [14 – 17].

9.1. Особливості семантичної структури НОП

Перш ніж приступити до розгляду особливостей семантичної організації НОП, доцільно розділити всю групу за принципом похідні / непохідні. Непохідні НОП - первісні номінації (справжні німецькі та запозичені) типу *Zofe, Magd, Nurse*, а також запозичені НОП, що сприймаються в мові-реципієнті як монолітні лексичні, наприклад, *Maniküre, Mannequin, Mamsell*. Похідні ЖНОП є в формальному плані суффіксальні і композитні лексеми типу *Dolmetscherin, Diätchwester*. Обидві підгрупи відрізняються один від одного за рядом параметрів, істотних при описі семантичної структури відповідних

одиниць:

— непохідні слова створюють уявлення про те, що іменується, звертаючись насамперед до світу дійсності, в той час як головною ознакою похідного слова як вторинної одиниці номінації визнається властивість подвійної референції до світу дійсності і до світу слів [7, С.10; 8, С.152]. Непохідні одиниці характеризуються нерозчленованістю смислової структури, на відміну від них номінативна структура похідного слова є бінарною.

— у непохідних найменуваннях семантичний компонент «жіноча стать» є імпліцитним, тобто не отримує експліцитно вираження на рівні формальної структури; в похідних найменуваннях він, навпаки, має зовнішню форму реалізації і експлікується за допомогою суфікса або іменникового компонента.

Протиставляючи, таким чином, непохідні і похідні НОП, слід визнати відносну рухливість межі між ними в діяхронічному аспекті в тих випадках, коли формування нової мотиваційної ознаки сприяє переведенню слова з розряду похідних в розряд симплексів.

Так, досить складний шлях в діяхронії виконало слово *Hebamme*: суфіксальний дериват в двн. *hev / i / anna = die hebende* був перетворений в свн. в результаті народної етимології в композит *heb / e / amme = Hebe-Amme, eigtl. Grossmutter, die das Neugeborene (vom Boden) aufhebt* [14]. На сучасному етапі розвитку мови слово втратило колишню мотиваційну ознаку і внаслідок цього сприймається як симплекс.

При поділі всіх НОП за ознакою похідні / непохідні слід також взяти до уваги той факт, що кількість непохідних найменувань вкрай обмежена і продовжує скорочуватися.

Специфіка семантичної організації похідних слів неодноразово привертала увагу лінгвістів. Великий внесок у вивчення даної проблематики було зроблено О.С.Кубряковою, що сформулювала основні положення, які доводять семантичну орієнтованість словотворення і яка підкреслила разом з тим, що "семантичні особливості похідних слів менш відомі, ніж їх формальні характеристики" [6, С.81].

Вивчаючи способи відображення позамовних відносин в структурі похідних НОП, дослідники намагалися систематизувати весь масив даних найменувань за різними підставами:

1. за тематичними класами;

Дана класифікація передбачає визначення тематичної приналежності найменування і віднесення НОП на цій підставі до однієї з понятійних сфер. Так, розподіливши перші компоненти всіх похідних НОП по семантичним

класам, Т.С.Давидова виділила 61 ономасіологічний розряд НОП [4, С.29-34].

2. за характером мотиваційної ознаки, покладеної в основу найменування;

А.Н.Моїсєєв виділив п'ять мотивацій по процесу, предмету, засобу, продукту праці і відносин виробничої субординації [8, С.174]. Згодом перелік мотиваційних ознак неодноразово перероблявся, причому варіювалися як їх кількість, так і зміст [1, С.73-74; 2, С.21-23; 5, С.256-257 та ін.].

3. за типом і ступенем мотивованості похідного НОП. Вмотивованість мовних знаків є традиційною семасіолологічною проблемою. З трьох типів лінгвістичної вмотивованості: фонетичної, морфологічної та семантичної, два останніх визнаються релевантними для групи похідних НОП і можуть взаємодіяти один з одним, утворюючи при цьому особливий "синтетичний" тип морфосемантичної мотивованості.

Крім названих типів вмотивованості принципово важливою для адекватного сприйняття деяких НОП є соціальна або соціокультурна вмотивованість, з цієї точки зору соціально мотивованими опиняються все НОП, що закріпилися в свідомості носіїв мови як типові для осіб жіночої статі: *Fremdsprachenkorrespondentin, Serviererin, Tapisseristin*.

При аналізі мотивації може враховуватися також така змінна як ступінь мотивованості НОП, на підставі чого можна виділити три підгрупи:

— з повною морфосемантичною вмотивованістю, завдяки якій значення слова легко виводиться, пор .: *Arzthelferin*;

— НОП з частковою морфосемантичною вмотивованістю, тобто допускають множинність мотивації, пор .: *Chefsekretärin*;

— НОП, структурно мотивовані, проте структурна ідентифікація не має відповідності на рівні семантики, пор .: *Kindergärtnerin*.

Четверта група, яку виділяє Е.Оксаар [13, С.51—63], — повністю невмотивовані найменування (нульовий ступінь мотивованості) - для похідних НОП, що не є релевантними.

9.2. Ономасіологічна структура НОП

Попередній аналіз робіт, присвячених розгляду ономасіологічної структури похідних імен, показав, що в них, як правило, відсутня однозначна оцінка НОП з точки зору їх ономасіології, а в ряді випадків думки дослідників виявляються прямо протилежними.

Так, наприклад, не існує єдиної точки зору з приводу того, до якого типу

перетворення може бути віднесено похідне слово і внаслідок цього аналогічні родові кореляції типу чоловік-дружина, наприклад, *Wirt* — *Wirtin* відносяться до: а) транспозиції; б) мутації; в) модифікації. Проблематичним видається також визначення функції «показника жіночності» в структурі дериватів. Розгляд даного питання передбачає визначення двох важливих сутностей, ономасіологічного базису і ономасіологічної ознаки.

Базисом похідного служить те поняття, яке кладеться в основу позначення і фіксує його приналежність до однієї з найбільш загальних понятійних категорій; ономасіологічна ознака являє собою поняття, яке певним чином уточнює основний зміст позначається, обмежуючи, конкретизуючи основу називання [10, С.60— 61]. Керуючись цим визначенням, дослідники по-різному визначають функцію показника "жіночність" в структурі НОП.

Деякі з них дотримуються в рішенні цієї проблеми більш поширеної точки зору, згідно з якою цю функцію в похідному іменнику зазвичай виконує словотвірний формант, наприклад, класифікаційний суфікс, і на цій підставі приписують суфіксам функцію фемінізації [5, С.46]. Інші піддають цю точку зору під сумнів і відзначають, що даний суфікс може виступати як в ролі базису, так і в ролі ознаки.

І, нарешті, по-різному визначається сама семантична роль, яку виконує "показник жіночності" в похідному найменуванні. Традиційно його основним рольовим типом вважалася роль агентивності, яка вказує на особу [5, С.42]. Останнім часом показнику «жіночності» відводиться ще одна смислова роль - роль дескриптана, що позначає живого актанта, якому приписують певні ознаки, в даному випадку - ознака «жіночності» [12, С.180, 228]. Продемонстровані тут відмінності в інтерпретації ономасіологічної структури і рольового статусу показника «жіночності» в похідних НОП безперечно свідчить про складність даної проблеми.

Вирішення цих питань вимагає поглиблення в суть відповідних словотворчих процесів і відновлення генезису похідних НОП. З цією метою розглянемо всю групу похідних по ряду параметрів, перш за все - за типом мотиваційних відносин і семантичних кореляцій між вихідним словом і похідним. Аналіз фактів показав, що в сучасній німецькій мові всі три типи словотворчих процесів задіяні в утворенні похідних НОП:

А) До транспозиції, тобто граматичної перекатегоризації вихідного слова з переходом в іншу частину мови, можуть бути віднесені непарні суффіксальні і композитні НОП, безпосередньо мотивуючим словом для яких є дієслово дії, пор. *Wieblerin* /*Stickerin*/, *Zugeherin*, *Scheuerfrau*, *Vorführdame*, *Animiermädchen*.

Б) До мутаційного способу словотворення, що полягає "у встановленні кореляційних пар, близьких граматичній опозиції, але всередині однієї частини мови" [9, С.160], можуть бути зараховані практично всі пари НОП, що характеризуються максимальною когерентністю і будуються виключно на змістовному протиставленні по родо-статевій ознакою: *Beiköchin* = *weiblicher Beikoch*.

В) Модифікація, що досягається при значній зміні семантики вихідного слова, має місце в тих випадках, коли НОП, що не мають відповідностей в групі чоловічих найменувань, утворені від субстантивних основ, пор. *Diät* ~ *Diätistin*, *Alt* ~ *Altistin*.

Говорячи про взаємодію перерахованих способів словотвору в динаміці, слід зазначити, що протягом описуваного нами періоду спостерігається зміна їх співвідношення і питомої ваги кожного з них. Так, наприклад, транспозиція як спосіб перетворення вихідного слова представлена в корпусі фактів лише незначним числом одиниць, утворених в попередні періоди розвитку мови і часто забезпечених територіальними обмежувальними позначками, пор. *Glätterin* /schweiz./; *Bedienerin* /österr./; *Aufwartefrau* /landsch./.

Досліджуваний матеріал виявив також випадки переходу парних найменувань зі сфери транспозиції в сферу мутації. Так, мотивовані дієсловом "warten" в значенні "*sich um jmdn. kümmern, für jmdn., Etw. Sorgen, pflegen, betreuen*", але не збігаються з семантикою і зафіксовані в переліку 1961р. як найменування різних професій *Wärter* /Tierpfleger/ i *Wärterin* /Putzfrau/ в даний час можна було б віднести до мутаційного типу, пор. *Wärter* = *jmd., Der jmdn. od. etw. wartet, Hüter, Pfleger, Betreuer*; *Wärterin* = *weibl. Wärter* [17].

Кордон між мутаційним і модифікаційним способами слід також визнати в ряді випадків рухомим.

9.3. Семантичні моделі

В аспекті семантичного моделювання автором були розглянуті 230 похідних одиниць, що представляють собою в структурному плані суфіксні утворення, композити та ін.

Перелік основних семантичних функцій, достатніх для дослідження семантичної структури НОП, включає 9 смислових одиниць [11, С. 79— 83]:

Act — акціоналіс /вираз дії або процесу/;

Ag — агент /активний виробник дії/;

Der — дескриптив /якість або властивість актанта, що є його невід'ємною характеристикою, наприклад, область знання або діяльності, до якої він належить/;

Incl — інклюзив /сукупність людей, що працюють або функціонують в одній установі або закладі, представлена як щось ціле/;

Instr — інструментатив /неживий актант, який виступає в ситуації в ролі прототиповому знаряддя або інструмент дії/;

Loc — локатив /місце дії/;

Mediat — медіатим /неживий актант, який є способом виконання дії або засобом, за допомогою якого воно виконується/;

Obj — об'єктив /актант, що є об'єктом дії або відносини, або ж створюється в процесі діяльності/;

Temp — темпоратив /час дії/.

Проведений аналіз дозволив виділити 9 семантичних моделей, представлених в таблиці 1, в порядку зменшення їх репрезентації в корпусі як непрямого підтвердження продуктивності. Відзначимо також, що зазначені кількісні дані умовні, проте формують найбільш загальне уявлення про співвідношення різних семантичних моделей в сучасній мові.

Більшість похідних НОП утворено за семантичною моделлю [Act__Ag], в основу якої покладена ономазіологічна категорія діяча в ставленні до виконуваної їм професійної дії.

Таблица 1

Семантичні моделі НОП

№	Модель	Кіл-сть	%	Приклади
1.	[Act ____ Ag]	115	50%	Programmiererin 'програміст'
2.	[Obj ____ Ag]	43	19%	Essayistin 'есеїстка'
3.	[Der ____ Ag]	22	10%	Soziologin 'соціолог'
4.	[Loc ____ Ag]	21	9%	Garderobenfrau 'гардеробищиця'
5.	[Incl ____ Ag]	9	4%	Parlamentarierin 'жінка-член парламента'
6.	[Instr ____ Ag]	7	3%	Violinistin 'скрипалька'
7.	[Mediat ____ Ag]	6	3%	Propagandistin 'пропагандистка'
8.	[Ag ____ Ag]	5	2%	Portiersfrau 'консьєржка'
9.	[Temp ____ Ag]	2	1%	Nachtschwester 'ночна медсестра'
	Усього	230	100	

Слід, однак, зауважити, що багато хто з врахованих нами НОП, утворених за цією моделлю, є позначеннями "жіночих" професій в сфері ручної / некваліфікованої праці, застарілих внаслідок зникнення самих професій, пор. *Härterin, Kehrerin* і ін. Виходячи з цього, можна припустити надалі деяке зниження продуктивності даної моделі в групі НОП.

Порівняно невелика кількість слів з об'єктно-агентивним типом смислового ставлення зумовлене, на наш погляд, специфікою відібраних для аналізу НОП, які є похідними першого і другого порядку, тоді як ймовірність експлікації об'єкта дії набагато вище у похідних з більш складною онотасіологічною структурою, пор. *Rolladen- und Jalousiebauerin* 'дизайнерка ролет та жалюзі', *Raumgestalterin* 'дизайнер інтер'єрів'.

Привертає на себе увагу досить висока продуктивність моделі [Der__Ag], що включає в якості першого компонента позначення області знання або сфери діяльності. Зростання продуктивності даної моделі обумовлений, в першу чергу, дією екстралінгвістичних факторів, а саме виникненням нових галузей науки і техніки і значним збільшенням числа зайнятих в них жінок.

Займає четверту позицію в таблиці модель [Loc__Ag] і може бути охарактеризована як типово "жіноча", тому що багато з НОП, утворених за цією моделлю, не мають чоловічих відповідностей, на підставі чого можна зробити висновок, що сувора локалізація місця діяльності є характерною особливістю жіночих найменувань.

Показовим є зростання продуктивності моделей [Incl__Ag], [Instr__Ag], [Mediat__Ag], більшість НОП, створених за цими моделями, є неологізмами.

Семантичні моделі [Ag__Ag] і [Temp__Ag] можуть бути охарактеризовані як непродуктивні. У першому випадку падіння продуктивності детерміновано зміною співвідношення між словотворчими моделями *-in* і *-frau*, в результаті чого різко скоротилося число НОП, що включають в якості першого компонента позначення професії і *-frau* в другому компоненті. Непродуктивність останньої моделі зумовлена специфікою ознаки, покладеної в основу найменування і характеризує дію з точки зору його локалізації в часі, типового для дуже обмеженого кола професій.

Висновки

Зазначимо, що метод семантичного моделювання при всій його функціональній значущості та практичній цінності для аналізу похідних імен не є універсальним і виявляє в додатку до групи НОП деякі недоліки. Так, у зв'язку з диференціацією змісту професій, обумовленої сучасним поділом праці,

ономасіологічна структура більшості НОП ускладнена настільки, що традиційна двочленна семантична модель виявляється недостатньою для інтерпретації семантичної структури найменування. Семантика сучасних НОП найчастіше буває досить складною і може виступати одночасно в декількох семантичних функціях

KAPITEL 10 / CHAPTER 10.
TYUMEN'S IMAGE EVOLUTION IN THE MEMORIES OF TRAVELERS
AND GUESTS OF THE CITY
(XVIII - XX century)

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗА ТЮМЕНИ В ВОСПОМИНАНИЯХ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ И
ГОСТЕЙ ГОРОДА (XVIII – XX вв.)

ЕВОЛЮЦІЯ СПОСОБУ Тюмені У СПОГАДАХ МАНДРІВНИКІВ І
ГОСТЕЙ МІСТА (XVIII - XX ст.)

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-004

Введение

История развития, изменения облика города Тюмень в рассматриваемое время, анализ периодов его расцвета, нашли отражение в научной литературе. Следует отметить, что эта литература основана на имеющихся письменных источниках. При этом материалы корпуса источников, связанных с воспоминаниями великих, известных, а также забытых личностей, которые когда-то побывали в городе, не в полной мере введены в современный научный оборот как единый тематический комплекс. На основе этого, автор формулирует актуальность работы, опираясь на материалы и источники первой половины XVIII века — начала XX века.

В представленной работе в качестве базового материала для данного исследования стали документы периодической печати Тобольской епархии 1901 года, Сибирской торговой газеты 1898 – 1914 г.

Цель проведенной работы – исследование трансформации первого впечатления истории, быта, нравов жителей Тюмени первой половины XVIII века — начала XX века в глазах путешественников и гостей города, как потенциальной отправной точки для приращения нового исторического знания о жизни, быте, нравах жителей города.

В своем исследовании автор руководствуется принципами историзма и научной объективности. При опоре на конкретно-исторический, социокультурный, историко-антропологический подходы в изучении истории, быта, нравов жителей города Тюмени выявляются изменения в социально-экономическом развитии в рассматриваемый период. Историко-генетический, историко-сравнительный и системный методы дают возможность включить данное исследование в канву общероссийских событий.

История изучения трансформации первого впечатления истории, быта, нравов жителей Тюмени первой половины XVIII века — начала XX века в глазах путешественников и гостей города имеет довольно таки давнюю традицию и огромное количество документов по исследуемой проблеме.

Ученые рассматривают разные точки зрения и, в итоге, приходят к пониманию того, что отношение к исследуемому феномену зависит, в большей степени, от культурно-исторического опыта, индивидуальных особенностей восприятия путешественников, гостей города жизни, быта, нравов горожан.

Необходимо обратить внимание и на вариативность именования самого феномена: *быт* (как повседневный привычный уклад жизни человека, позволяющий удовлетворить его насущные потребности), *нравы* жителей (обычаи, отражающие моральные ценности общества, конкретной социальной группы) и т.д. Это уже указывает на его сложность и противоречивость, субъективность в восприятии.

10.1. Образ Тюмени первой половины XVIII века

Первые упоминания о Тюмени, как форпосте освоения Сибири и Дальнего Востока, были связаны с исследователями Сибири, Камчатки, северо-западной части Америки.

В первой половине XVIII века посетили город мореплаватель *Витус Ионассен Беринг* (1681- 1740), с именем которого связано открытие пролива между Чукоткой и Аляской, и его сподвижник *Георг Вильгельм Стеллер* (1709 - 1746). В своих воспоминаниях они упоминают о *постоялых дворах Ямской слободы*, расположенной за Тюменской, в районе современных улиц Луначарского, Полевой, Коммунистической, в которых им пришлось остановиться, поскольку *гостиниц в городе в то время и в помине не было*. Заправившись провизией, участники экспедиции продолжили свой путь.

Российский историограф, организатор Московского главного архива, автор труда «Описание Сибирского царства» *Герхард Фридрих Миллер* (1705 - 1783) в 1733 году в составе академического отряда Второй Камчатской экспедиции проезжал через Тюмень. Возвращаясь из экспедиции, в 1742 году Миллер несколько месяцев жил в Тюмени и увидел город таким: «Город стоит по правую сторону реки Туры, берег которой высок и крут, однако по верху ровен и плоск, а вышина берега от воды реки Туры будет на десять сажень. Редко какое место красотой сему подобно. Напротив того левый берег низок и весьма лесист» (Миллер, 1937).

Тюмень глазами путешественников, гостей первой половины XVIII была связана, как правило, с географическим описанием расположения города, скупой характеристикой устройства города, без описаний жизни и быта

горожан. Город «не готов» был к встрече гостей, которые вынуждены были размещаться на постоянных дворах, поскольку гостиниц в Тюмени еще и не было.

10.2. Образ Тюмени второй трети XIX века

Образ Тюмени второй трети XIX века глазами гостей отличается от восприятия города столетней давности.

Так, в своих воспоминаниях о городе географ, этнограф, историк *Николай Алексеевич Абрамов* (1812 - 1870), который служил смотрителем уездного училища в Тюмени с 1851 по 1853, обращал внимание на то, что *грамотность в Тюмени считалась необходимым делом вне зависимости от доходов семьи. Родители, как бы бедны ни были, отправляли своих детей учиться в училища* (Абрамов, 1998: 576). И как подтверждение ранее сказанному, обнаружены дополнительные источники.

Так, в марте 1859 года после визита автора сказки «Конек-горбунок» *Пётра Павловича Ериова* (1815 - 1869), инспектора училища в Тобольской губернии к тюменскому окружному начальнику В.Я. Стефановскому, в Тюмени была *открыта женская школа*. Книги и пожертвования в пользу школы были сделаны купцом Шешуковым (Беспалова, 2001:196). На просвещение горожан состоятельные люди денег не жалели. Грамотность для жителей города была необходимым делом, но не единственным...

Публицист, исследователь Сибири *Николай Михайлович Ядринцев* (1842 - 1894) в Тюмени провёл несколько лет в детстве, впоследствии неоднократно бывал в этом городе. В своих очерках «Письма о сибирской жизни. Из Тюмени», «Тюменская жизнь» он отмечал, что *«Тюмень - красивый город, с целой панорамой чистеньких и необыкновенно опрятных домиков ремесленного населения»*. Но, ... «главная цель,двигающая жизнью города, есть еда, а остальные же занятия побочные, второстепенные...» (Ядринцев, 1872: 84-116).

В 1865 году по дороге в ссылку (Иркутская губерния) проезжал через Тюмень участник польского восстания 1863 года, дворянин *Аполлинарий Владиславович Свенторжецкий* (1834-1913). Позже он оставил воспоминания о первой «встречи» с Тюменью: «Сразу по пересечения европейской границы атмосфера стала словно бы иною. Другой воздух, другой дух, другие люди. Любой из нас мог *арендовать квартиру в городе*, поэтому изгнанники, рассеялись по всей Тюмени. Хозяева были по отношению к нам очень любезны

и с характерным *русским добросердечием* искренне полюбили нас. В Тюмени проживал тогда наш земляк Козелло-Поклевский из Литвы. Этот энергичный человек помогал всем своим соотечественникам, находившимся в Сибири. В Тюмени его все знали и уважали. На его *винокуренном заводе* в Тюмени мы познакомились и быстро подружились. Он пригласил нас на обед, и мы явились на его винокуренный завод всей дюжиной человек. Затем он устроил чудесную охоту на зайцев и гордился своими гончими... Так бежало время, чтобы убить его мы занимались *хоровым пением*. В Тюмени наш хор стал ещё лучше. Мы спели в городском саду. Местные купцы устроили нам обильную овацию. Нас кормили и поили, как на лукулловом пиру. Когда из нескольких десятков грудей зазвучали звуки польской песни, сибиряки, утирая слёзы, говорили: «Мы не русские, а такие же, как и вы, несчастные» (Большое ..., 2017: 416).

В 1867 году побывал в Тюмени американский журналист *Томас Нокс* (1835 - 1896) и в своих воспоминаниях подметил, что «большая часть Тюмени расположена на обрыве над рекой Турой. Нижний город раскинулся на широком лугу, и его многочисленные *ветряные мельницы* живо напомнили мне калифорнийский Стоктон. В *городском сквере* Тюмени есть *фонтан*, первый из увиденных мною в Сибири. Мужчины, женщины и дети наполняют из него чаны и бочки, которые затем увозят на санях» (Большое ..., 2014: 277а).

Британский промышленник, зоолог и орнитолог *Генри Сибом* (1832-1895) летом 1877 года приехав в Тюмень, сразу отправился в *лучшую гостиницу*. В *комнате был и ломберный столик, и диван, и пара стульев*. Из его воспоминаний: «Посетили г-на Игнатова и обедали в компании купцов, проживающих в этом *преуспевающем городе*. Дом Ивана Ивановича Игнатова - милый особняк, красиво обставленный в германском духе. Ждал нас ланч, скромный, но сытный, ростбиф и кларет, жареная куропатка и херес, мороженое и шампанское. ...Река вся была забита взмершими в лед пароходами, которые оставлены здесь на зимние квартиры» (Корандей, 2016: 214-253).

Английский священник, член Британского королевского географического общества *Генри Лансделл* (1841-1919) прибыл в Тюмень 29 мая 1879 года. Сразу же совершил визит к городскому мэру, выстроившему на благо города большую *коммерческую школу*, стоявшую более 20 тысяч фунтов. Мэр (П.И. Подаруев) был большим любителем хороших лошадей. Это подтверждали развешанные по стенам гравюры. Генри Лансделл восхитился простоте человека, который удовлетворялся таким скромным кабинетом, жертвуя при этом на других суммы в тысячи раз больше (Петрушин, 2003: 183).

А вот французскому путешественнику *Эмону Котто* (1833-1896) довелось

наблюдать воочию частную жизнь самого богатого и уважаемого тюменского промышленника Филимона Степановича Колмогорова. С 27 по 30 мая 1881 года он посетил Тюмень и побывал у него в гостях.

Его встретил приветливой наружности, высокий и сильный хозяин дома лет пятидесяти пяти. В гостиной была приготовлена закуска. Сначала было предложено опрокинуть стаканчик водки, затем попробовать икры всевозможных сортов, сырой семги и соленой кильки. Завтрак постепенно перешел в обед. После обеда хозяин пригласил порыбачить. Плоды лова были тут же приготовлены и выставлены на стол. Икра стерляди намазана на ломти чёрного хлеба, приправлена щепоткой соли и стрелками лука. Бульон также был превосходен. Ближе к ночи г-н Колмогоров насильственно вручил гостям пару бутылок вина. Благодаря его поистине женскому гостеприимству, иностранцы увидели прелюбопытную сторону *сибирской жизни* (Большое ..., 2014: 277б).

Журналист, этнограф *Илья Семенович Левитов* (1850 - 1918) приехал в Тюмень 9 сентября 1882 года. Жабынский механический завод был в то время единственным заводом, который соответствовал европейским. На заводе шло строительство барж и пароходов. Заводское товарищество пользовалось большим почетом и доверием в Сибири, так как сибирские богатства нуждались в перевозке и удобных путях сообщения (Большое ..., 2014: 277в).

Американский журналист, автор книги «Сибири и система ссылки» *Джордж Кеннан* (1845 - 1924) в 1885 году вместе с художником и фотографом из Бостона *Джорджем Фростом* побывал в Тюмени. На них произвело впечатление Тюменское Александровское реальное училище. По их мнению, учебное заведение было подобием технологического института в Бостоне, а по размеру вдвое больше, чем резиденция президента в Вашингтоне. В училище есть механическое отделение с паровой машиной, токарными станками и всякого рода инструментами, вплоть до телефонов и фонографов. Превосходно оборудованы химическая лаборатория, отделение рисования, хорошая библиотека и отличный музей. Такой школой, по их мнению, мог бы гордиться любой город в Соединённых Штатах (ТЕВ, 1901: 68).

Переводчик при британской консульской службе в Китае *Пирс Эссекс О Брайен Батлер* (1858-1954) три дня в августе 1886 года провел в Тюмени. Из его воспоминаний: «Я сразу же отправился на пристань и снял себе угол в гостинице для ожидающих парохода. Жизнь на пристани отличалась большой простотой, но, по крайней мере, там было *чисто*, чего я не вполне ожидал от городских гостиниц» (Корандей, 2015: 82-208а).

Выдающийся русский ученый, изобретатель радио (1895) *Александр Степанович Попов* (1859 - 1905) дважды побывал в Тюмени, в июле и августе 1887 года - по пути в Красноярск, для изучения полного солнечного затмения. Участники экспедиции жили в располагавшейся «рядом с рекой и железнодорожной станцией» гостинице, принадлежавшей Н.Н. Ковальскому.

В 1885 году в той же гостинице, что и А.С. Попов остановился *Дж. Кеннан*. В тот период в городе было три гостиницы, но по рекомендации ямщика *Дж. Кеннан* остановился в «номерах для приезжающих» Н.Н. Ковальского, помещающихся в *двухэтажном каменном доме*, недалеко от реки в восточной части города (Копылов, 2001: 352).

Австралийский бизнесмен и политик *Джеймс Кэпмбелл* (1845-1893) побывал в Тюмени в 1887 году. По его мнению, *железнодорожная станция* была расположена в замечательном здании, которое могло бы украсить и город более значительный. Отлично отужинав, он почувствовал гармонию с собой и с миром. Спустя несколько часов был уже в поезде, чтобы покинуть Сибирь. Джеймс Кэпмбелл был более чем удовлетворен *комфортом вагона*. По его мнению, душный, плохо оснащенный сиднейский экспресс не выдерживает никакого сравнения с *просторным, уютным первым классом сибирского экспресса* (Корандей, 2015: 182-2086).

Художник *Василий Иванович Суриков* (1848 - 1916) многократно бывал в Тюмени проездом на родину, в Красноярск, и обратно. В письме матери Прасковье Федоровне и брату Александру 22 сентября 1887 года он писал, что наконец-то приехал в Москву. В Тюмени купил *три ковра* на 15 рублей. В.И.Суриков собрал великолепную коллекцию ковров. Один из тюменских ковров художник запечатлел на картине «Взятие снежного городка» (1891). Интересный факт, что в 1900 году на Всемирной выставке в Париже картина Сурикова «Взятие снежного городка» и 26 тюменских ковров оказались в одном выставочном пространстве.

Глеб Иванович Успенский (1843 - 1902) посетил Тюмень в июнь 1888 года. Наблюдение писателя легли в основу цикла его очерков «поездки к переселенцам». «... Как хорошо место, где расположен этот город, как удивительно хороши берега и самая река Тура...вид-то какой! *Пароходная набережная* превосходна: подъездные пути удобно *вымощены*».

Купцы города Игнатов и Курбатов на пристани построили помещения для *бесплатного проживания «ожидающих» парохода*. А самое главное, по мнению Г.И. Успенского, это наличие в городе «*переселенского пункта*». «Все, что касается этого сложного дела делается добросовестно, по-человечески, без

малейшей тени благотворительной фальши, канцелярщины и пустой формалистики» (Большое ..., 2015: 254).

Писатель *Михаил Михайлович Пришвин* (1873 - 1954) несколько лет в юности (1889-1892) прожил в Тюмени у дяди - крупнейшего судостроителя И.И.Игнатова, учился в реальном училище. Тюмень и ее жители стали главными героями автобиографического романа Пришвина «Кашеева цепь» (1928). Только один пример из описания: «Двухэтажный дом с танцевальной залой, люстрами и канделябрами на стенах. Видно, в свое время у него был расчет на хозяйку, на большое женское общество, но могучий человек на сибирских реках не справился с таким маленьким делом - разыскать себе женщину, и от всей этой мечты остался только нелепый дом, похожий на речной пароход, на вышке подзорная труба - смотреть в степь, на пароходы и на пожары» (Дворцова, 2004: 405-432; Кубочкин, 2011: 121-151; Рогачев, 2003: 57).

Весной 1890 года писатель *Антон Павлович Чехов* (1860-1904) направился из Москвы в путешествие на остров Сахалин, чтобы воочию увидеть жизнь каторжан. В Тюмень Чехов прибыл по *железной дороге* 3 мая 1890 года. Остановился в *гостинице* с громким именем «*Пале-Рояль*», которая располагалась в деревянном доме на углу улиц Иркутской/ Знаменской (ныне Челюскинцев/ Володарского).

Посетил Чехов и здание *почты*, которое до сих пор располагается на улице Республики, 12, а вот старый *вокзал* и легендарная гостиница «*Пале-Рояль*» не сохранились. Наведывался Чехов и в лавку за провизией, на улицу Царскую (Республики). Однажды купил себе на дорогу колбасы с отвратительным вкусом (через несколько лет тюменские купцы торговали исключительно вкусной колбасой).

Чехову удобнее было бы направляться из Тюмени на Сахалин водным путем. Но, пароходство Курбатова-Игнатова уведило писателя о том, что Обь покрыта льдом и первый пароход в Томск пойдет только 18 мая. Ждать пришлось бы долго. Антон Павлович выбрал «конно-лошадиный» маршрут. Он ехал по знаменитому Сибирскому тракту, вдоль которого не встретил усадеб, поскольку помещиков здесь не было. Не было ни фабрик, ни заводов, ни постоянных дворов. Единственное, что напоминало ему о присутствии человека, так это верстовые столбы, телеграфные проволоки, завывающие под ветер.

Весна в 1890 году выдалась холодной, поэтому Антону Павловичу в Ишиме пришлось даже купить валенки. Чехов любил природу и сразу подметил, что в Сибири около каждой избы на заборе или на дереве есть

скворечня. Писатель восхитился и могуществом реки Иртыш...

В дороге Чехов писал письма родным и близким, расспрашивал, как обстоят дела с почтовой отправкой. Сибирских *почтальонов* он назвал мучениками, которые много работают, воюют с природой (грязью, распутицей), а получают низкое жалованье. Но нравы сибирских людей его восхитили своей добротой и порядочностью. «Народ здесь хороший, добрый и с прекрасными традициями».

Приятные впечатления на Чехова произвели *дома крестьян*. Он дает описание их жилища: горница – это светлая, просторная комната, с обстановкой. Чистота удивительная: ни соринки, ни пятнышка. Стены белые, полы непременно деревянные, крашенные или покрытые цветными холщовыми подстилками; два стола, диван, стулья, шкаф с посудой, на окнах горшки с цветами. В углу стоит кровать, на ней целая гора из пуховиков и подушек в красных наволочках. Чтобы взобраться на эту гору, надо подставлять стул, а ляжешь – утонешь. Сибиряки любят мягко спать.

Чехову пришлось по вкусу *сибирский хлеб* (пирог, и блины, и оладьи, и калачи). Понравилась ему доброжелательность сибиряков - вслед все желают счастливого пути, доброго здоровья и успеха в делах.

Почти два месяца ехал Чехов в своем тарантасе по сибирским дорогам. Он метко подметил, что если бы не холод и не чиновники, то Сибирь была бы богатейшей и счастливейшей землей.

Тюменцы запечатлели память о Чехове. Его имя носит старинная улица (9 апреля 1939 года Туринскую над логом переименовали в ул. Чехова). Имя Чехова носит библиотека № 8 на ул. Северная, 2. Там создана экспозиция, посвященная пребыванию писателя в Тюмени. В гостинице «Восток» созданы литературные номера, в которых представлены мини-биографии знаменитых мастеров слова, живших в городе или волей случая оказавшихся в сибирском крае. Конечно, в честь Антона Павловича оформлен номер, а в библиотеке отеля в любое время суток можно выбрать книгу Чехова, почитать для души.

Сподвижник А.П.Чехова, биограф В.М.Васнецова, публицист, искусствовед *Владимир Людвигович Кигн-Дедлов* (1856-1908) так описывал город: «Тюмень - город старый, ему больше трехсот лет, но самое примечательное в нем - *телефоны и электрическое освещение паромных пристаней*. В нем 45 тысяч жителей, но их не видно, по сибирскому обычаю все сидят по домам» (Дедлов, 1900: 252).

Писатель *Николай Дмитриевич Телешов* побывав в Тюмени в 1894 году отметил, что справедливого названия «*Ворота в Сибирь*» заслуживает не

Екатеринбург, как было принято ранее, а Тюмень, поскольку едва переступив порог Тюменского вокзала, всё изменяется, потому что это Сибирь (Телешов, 1980: 321).

Известный ученый, химик, создатель периодической системы химических элементов *Дмитрий Иванович Менделеев* (1834-1907) в 1899 году как руководитель Уральской экспедиции посетил Тюмень. Утром 29 июня 1899 года Менделеев прибыл на станцию «Пристань Тура», чтобы пересест на пароход и отправиться в Тобольск. Ученый сфотографировал на реке *землечерпалку и пароход с баржей*. Наблюдения Менделеева за мелководной Турой утвердили его в необходимости продолжения *железных дорог дальше на восток и северо-восток*. В Тюмень из Тобольска он возвратился в 7 июля 1899 года. До Екатеринбурга отправился *поездом* (Копылов, 2000: 334).

10.3. Тюмень начала XX века

Автор «Алых парусов» и «Бегущей по волнам» *Александр Степанович Грин* (Гриневский) (1880-1932) в 1906 году находился в Тюменской *пересыльной тюрьме*. Именно здесь, у стен тюремного замка, он получил напутствие в литературу. По поручению своего знакомого В.П. Ногина он написал политическую прокламацию, а когда тот прочитал её, то сказал, что из Гриневского мог бы получиться хороший писатель. Эта фраза запала в душу будущего писателя. «Я нашел свое место в жизни» - признавался позже А. Грин.

Через год, 10 июня 1907 года стартовал *автопробег Пекин-Париж*. Экипаж №1 на автомобиле «Itala 35/45 HP» возглавлял 36-летний итальянский князь *Шипионе Боргезе*, самый богатый в то время человек в Италии. Вместе с ними в пробеге участвовали механик *Этторе Гуццарди* и журналист *Луиджи Барзини*, который выпустил книгу об этом путешествии.

В Тюмень итальянцы прибыли 5 июля 1907 года. Из их воспоминаний: «Тюмень своим видом напоминает города европейской России. Широкие мощные улицы, дворцы, построенные из камня; особенное богатство *реклам и объявлений* - признак того, что значительное число прохожих умеет читать. В Сибири на магазинах чаще встретишь картины, нежели надписи. Вы попадете в век иероглифов. В Тюмени начинаете чувствовать, что вы в стране, более знакомой с алфавитом», - писал Л. Барзини. Автопробег финишировал в Париже 31 июля 1907 года, князь Боргезе на целый месяц опередил своих

конкурентов (Barzini, 1907).

Неординарная личность в истории страны *Григорий Ефимович Распутин* (1869 - 1916) бывал в Тюмени многократно. Так, 3 мая 1914 года тюменский фотограф И.С. Шустер снял первый кинофильм с участием Распутина. Для этого около трех часов ночи Шустер выезжал за Тюменку в дом Стряпчева, где останавливался Григорий. Съемка продолжалась более часа (СТГ, 1914).

В воскресенье 29 июня 1914 года в селе Покровском (в 80-и километрах от Тюмени) Г.Е.Распутин был ранен кинжалом в живот сызранской мещанкой Хионией Гусевой. Раненого Распутина доставили в тюменскую городскую больницу. Из Тюмени Распутин дал телеграмму царице: «Кака-та стерва меня пырнула ножом в живот. Григорий».

Будущий почетный гражданин Тюмени *Станислав Иосифович Карнацевич*, проходивший тогда в тюменской городской больнице практику, делал Распутину перевязки. «Старец» лечился в Тюмени около четырех недель. Тюменская городская больница (современный адрес: ул. Даудельная, 1) была построена в 1904 г. городским главой Андреем Ивановичем Текутьевым.

«Король символизма» *Константин Дмитриевич Бальмонт* (1867- 1942) совершая гастрольного поездку от Москвы до Иркутска, осенью 1915 года посетил и Тюмень. Лекцию «Поэзия как волшебство» он читал в Текутьевском в театре. На К.Д. Бальмонта произвели впечатления радушие тюменских любителей поэзии, тишина и спокойствие города. Впоследствии он любил рассказывать историю про то, что в Тюмени его афиши, приклеенные на мучной клейстер, съели козы, бродившие по улицам города. «Меня знает вся Россия, - говорил он, - а в Тюмени даже козы - отъявленные бальмонтистки». На улице Ростовской Бальмонт увидел, как козлы влезают на скамейке и ухитряются уничтожить наклеенные на стенах афиши и лакомятся клейстером (СТГ, 1898).

В 1918 году, во время Гражданской войны, в Тюмени несколько месяцев прожила фрейлина последней русской Императрицы баронесса *София Карловна Буксгевден* (1883- 1956). Из ее воспоминаний: «...Поздно ночью 17 июня Мы прибыли в Тюмень. Здесь были настоящие домашний хлеб и сдобные булочки, икра, деликатесная уха из стерляди, дичь и всё это по ценам, о которых в столице уже не слышали несколько лет! В октябре 1918 г. в Тюмень прибыло подразделение Американского Красного Креста. В невероятно короткое время здание коммерческого училища Колокольниковых было превращено в образцовый госпиталь. Он был предназначен для чешских войск, но туда направляли и раненых Белой армии. Я предложила мои услуги

переводчика и ходила туда, обычно оставаясь обедать с персоналом за цивилизованным обеденным столом. Там было прекрасное настоящее мясо (а не консервы...) и подавался настоящий кофе! Где-то нашли пианино, и когда я шла по длинному коридору, который проходил через всё здание, то часто слышала, как кто-то очень хорошо играет...» (Буксгевден, 2012).

В 1919 году за участие в боях под Ишимом во время Гражданской войны получил свой первый из шести орденов Красного Знамени *Константин Константинович Рокоссовский* (1894-1968) – крупнейший полководец Второй мировой войны, 24 июня 1945 года командовавший парадом Победы на Красной площади. В 1954 году он приезжал в Тюмень как частное лицо, чтобы помочь сыну Виктору устроиться в вечернюю школу № 10. С матерью Виктора Людвигой Брыловской Рокоссовский познакомился в Ишиме.

Затем еще дважды Рокоссовский побывал в Тюмени, в 1956 и 1958 годах. Старожилы вспоминали о том, что маршалу очень нравился мамонт в краеведческом музее, которого он почему-то упорно называл «слоном», и водонапорная башня на улице Орджоникидзе, 56, с высоты которой он неоднократно фотографировал панораму города (Ермаков, 2010).

Заключение

Итак, на основе воспоминаний путешественников, гостей города можно проследить историю города, как трансформировался образ Тюмени, начиная с первой половины XVIII века, до начала XX века: от эпизодических упоминаний, связанных с географическим описанием, устройством города, первого впечатления быта, нравов жителей города до обстоятельного историко-географического описания в трудах ученых и писателей. При этом постепенно приходило и понимание значимости Тюмени в истории страны.

В начале XVIII века Тюмень - ничем не привлекательный город. Город - не готовый к встрече гостей, которые вынуждены были размещаться на постоянных дворах, поскольку гостиниц в Тюмени еще и в помине не было.

Во второй трети XIX века Тюмень уже красивый город, с чистыми и опрятными домами, фонтаном. В городе имелась почта, железнодорожная станция, тюремный замок (нисколько не отличающийся по масштабам от Бутырки), заводы, образовательные учреждения, оборудованные по европейским стандартам. В городе был телефон и электрическое освещение.

Селились путешественники, гости уже в почти европейские гостиницы. Отличало Тюмень и радушное гостеприимство, и щедрость купеческого населения. Гости города могли наблюдать частную жизнь богатых и уважаемых

тюменских промышленников, а также простого люда.

Путешественники, гости города единодушно отмечали, что грамотность в Тюмени считалась необходимым делом вне зависимости от доходов семьи. Родители, как бы бедны ни были, отправляли своих детей учиться в училища. В городе были открыты школы.

Тюмень начала XX века напоминала гостям европейский город с широкими мощеными улицами, дворцами, построенными из камня, больницами. Их поражало огромное количество реклам и объявлений, как признак того, что значительное число жителей города были грамотными.

KAPITEL 11 / CHAPTER 11.**PHANTOM FEAR OF THE FUTURE: A VISUAL SUSPENSE IDEOLOGY OF HOLLYWOOD ANTI-UTOPIAN AND POST-APOCALYPTIC PROJECTS***ФАНТОМНЫЙ СТРАХ БУДУЩЕГО: ВИЗУАЛЬНАЯ САСПЕНС-ИДЕОЛОГИЯ ГОЛЛИВУДСКИХ АНТИУТОПИЧЕСКИХ И ПОСТАПОКАЛИПТИЧЕСКИХ ПРОЕКТОВ**ФАНТОМНИЙ СТРАХ МАЙБУТНЬОГО: ВІЗУАЛЬНА САСПЕНС-ІДЕОЛОГІЯ ГОЛЛІВУДСЬКИХ АНТИУТОПІЧНИХ ТА ПОСТАПОКАЛІПТИЧНИХ ПРОЕКТІВ***DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-000****Вступ**

Початок третього тисячоліття цивілізованої історії людства був ознаменований фактом набуття масовим візуальним мистецтвом принципово нової якості в образно-символічному конструюванні та ідейному наповненні поважної, більш ніж столітньої традиції американських фільмів жахів. Вельми показово, що цей екстремальний жанр, який фактично є ровісником самого кінематографу, сьогодні виступає ще й найбільш «прибутковим продуктом сучасної культурної індустрії, а також являє собою екстраординарну антропологічну стратегію» [1, с. 96]. З самих своїх перших кроків американський «жахливий» кінематограф формувався у колі надзвичайно актуальних стратегій візуалізації та подальшої масової пропаганди переживань індивідуальних страхів і фобій, що вельми вдало розкривають фундаментальні несвідомі внутрішні конфлікти, породжені індивідуальною та груповою незадоволеністю конкретними соціальними практиками, а також конкуруючими сценаріями їх політичної, релігійної, соціокультурної та ідеологічної інтерпретації.

Саме тому зовсім не дивно, що чи не головними темами у голлівудському хоррор-кінематографі за «доброю» традицією ставали індивідуальні комплекси, які завжди із задоволенням та професійно «виробляла» відчужена цивілізація на підставі поточного спотворення природних тілесних і духовних запитів людини. При цьому показово, що саме американський фільм жахів, мало не з моменту свого виникнення, зробив однією зі своїх головних «фішок» практику екстремальної візуалізації базальних страхів людини, пов'язаних з можливою втратою цілісності свого тіла і пронизливого жаху очікування або переживання нею власної смерті, переважно передчасної та насильницької. Саме тому пересічний кіногерой типової голлівудської хоррор-історії завжди опинявся фактично наодинці з будь-якими зовнішніми загрозами, у жахливих двобоях з якими йому належало не тільки приймати участь, але і перемагати.

Тому у глядачів, після перегляду подібних жахливих кінострічок, складалося

стійке відчуття, що герой із самого початку існує лише в якомусь замкнутому просторі, ніби навмисне винесеному далеко за межі соціальної або культурної реальності. Зовсім не дивно, що більш ніж столітня голлівудська практика хоррор-треитування, або ж подальшого повного руйнування людської тілесності, у підсумку обернулася фатальним витісненням «приватних» страждань і поневірянь далеко за межі вкрай змученого індивідуального тіла. Це неминуче тягнуло за собою повсюдне перенесення жаху індивідуальних тілесних мук і фатальної депривації на будь-яке «колективне» тіло, (що «утворено на підставі повноважень держави» [2, с. 182]), аж до самої держави, яка традиційно, ще з епохи стародавніх цивілізацій, самовладно та претенціозно представляла зовнішні, соціалізовані «межі» людської тілесності.

У той же час, самий кінець XX століття, і особливо перші два десятиліття нового тисячоліття демонструють лише зростаючий інтерес голлівудських режисерів до екстремальних візуальних хоррор-інтерпретацій страхів і фобій, пов'язаних з трагічною втратою політичної, соціальної, культурної, релігійної та інших видів ідентичності, а також з фатальним руйнуванням звичних культурно-цивілізаційних зв'язків людини з навколишнім природним або ж соціальним простором аж до перспективи повного розчинення і поглинання останнім. Показово, що сучасні російські дослідники С. Магнітов і А.Болдирєв оцінюють особливості голлівудських екранізацій фантастичних сценаріїв постапокаліпсису наступним чином: «Відомо, що фантастику людина з екрану сприймає саме як реальність. Нехай оперативну, нехай умовну, але реальність» [3, с.123]. Звичайно, було б значним перебільшенням та лукавством стверджувати, що подібна проблематика зовсім залишалася без уваги провідних кіномайстрів XX століття, оскільки вже найперші кіножахи, які шокує зображували дегуманізоване майбутнє відчуженого від природи та людини соціуму, з'явилися в акурат напередодні Великої депресії, у двадцяті роки минулого століття, як абсолютно зрозумілі та цілком закономірно передбачувані підсумки художнього осмислення новонароджуваною масовою культурою жахливої трагедії Першої світової війни.

Так, знятий Франкліном Шеффнером в 1968 році (у самий розпал поворотної для світогляду американського суспільства війни у В'єтнамі) перший фільм з епохального голлівудського циклу «Планета мавп» (англ. *«Planet of the Apes»*, реж. Фр. Шеффнер, «APJAC Productions», «Twentieth Century Fox», США, 112 хв., 1968 р.), став принципово новим етапом у екстремальній та жахливій візуальній актуалізації комплексу соціокультурних проблем, пов'язаних із (ре)формуванням «суспільного договору» нового, здавалося б, вже постколоніального і, нарешті, посправжньому «цивілізованого» людства.

Але, як з'ясувалося пізніше, справжнього ані політичного, ані ментального, ані навіть побутового «усунення» колоніалізму так і не трапилося. Більш того, під самий кінець тисячоліття, катастрофічні соціально-політичні катаклізми світового масштабу, обумовлені розвалом СРСР і всього соціалістичного табору, цілком закономірно призвели до остаточного завершення майже півстолітнього процесу формування якісно нової моделі колоніалізму американського типу. Показово, але катастрофічний шок і духовна криза, що з'явилася у світі після відносно мирного розпаду біполярного світу, цілком зрозуміло обернулися небаченим раніше сплеском інтересу до антиутопічного жаху у всіх його можливих проявах, оскільки у ньому «майбутнє видається цілком похмурым, що явно контрастує з тією атмосферою геополітичної вседозволеності і всемогутності, яка характерна для останніх півтора десятиліть Америки» [4, с.7].

І якщо за усі вісімдесяті і дев'яності роки ХХ століття Голлівуд зняв у цьому жахливому, антиутопічному та постапокаліптичному жанрі не більше двох-трьох десятків фільмів, то вже за перші два десятиліття ХХІ століття їх кількість перевищила за сотню. А цей факт безперечно свідчить про те, що несвідомий страх перед майбутнім перетворився вже не тільки на актуальний транснаціональний візуальний тренд, але і на своєрідну ідеологічну доктрину та вкрай прибуткову культурну індустрію. За влучним зауваженням історика і соціолога, авторки книги «Цікава смерть. Розваги епохи постгуманізму» Діни Хапаєвої, «епоха антигуманізму приходить на зміну ері постмодернізму, яка закликала покінчити з людиною як із предметом пізнання, філософських суб'єктом і автором-творцем. Нова епоха перетворює віртуальну болісну смерть в найпоширенішу розвагу наших днів. Нічим не виправдане насильство над персонажами-людьми і їх загибель від рук вампірів, зомбі, серійних вбивць і канібалів – якщо обмежитися тільки найпопулярнішими з цих культових героїв – постає найбільш послідовним розвитком постмодернізму як культурного проекту» [5].

Подібна ситуація дозволяє зрозуміти наявність у сучасному споживацькому суспільстві не тільки стійкого, але й неодмінно зростаючого інтересу до вдалим спроб голлівудської кіновізуалізації процесів соціальної деконструкції, а також до моделювання на цій підставі жахливих проектів антиутопічного, дегуманізованого майбутнього, які вкрай загострюють індивідуальні страхи та фобії. У зв'язку з цим не можна не погодитися з Neal Bell, який стверджував, що голлівудський фільм жахів завжди є політичним феноменом, який оповідає про те, що «звичайність (яка визначається культурою, певним моментом) порушується чудовиськом і це кінець статус-кво: або все буде добре, принаймні, потенційно (радикальна позиція), або – погано (консервативний погляд). Точно так же закінчується фільм

жахів: ми або повертаємося до «життя такого, яким воно було», або опиняємося у «новій нормальній» ситуації» [6, с. 151].

11.1. Анонімне обличчя жахливого антиутопічного бунту

Саме тому одним з найбільш поширених сьогодні сюжетів у світовому антиутопічному і постапокаліптичному кіножанрі є голлівудські історії про жахливе руйнування старого і жорстокого світу та зародження на його руїнах нового порядку. У цьому контексті особливо знаковою авторам представляється кіноробота «V» – значить Вендетта» (англ.: «*V*» for *Vendetta*», реж. Дж. Мактіг «Warner Bros.», «Virtual Studios», «Silver Pictures», США, Великобританія, Німеччина, 132 хв., 2005 р.), яка повноцінно продемонструвала нову якість кінематографічної рефлексії над постапокаліптичним хоррором і його біосоціальною природою. Сюжет фільму у багрово-жалобних тонах оповідає про жахливі події нинішнього 2020 року, що відбуваються на території антиутопічної та постапокаліптичної Великобританії, яка, після фатального розгрому США у війні, знову, як і у кращі періоди колоніальної ери, перетворюється на державно-політичний символ планетарної цивілізації.

Показово, що сталося це в класичному для «цивілізованого» світу стилі, у результаті військово-політичного, неокolonіального реваншу Англії, яка знову перехопила ініціативу світового лідерства після війни з США, що внаслідок своєї поразки трагічно втратили колишню політичну, економічну ідеологічну і військову вагу. У цій жахливій, постапокаліптичній історії до влади у Великобританії приходить фашистська партія під назвою «Північний вогонь» («Norsefire»), яка впевнено перемагає на виборах на хвилі брудних і примітивних політико-ідеологічних спекуляцій масовими страхами щодо смертельного вірусу, який загрожує всьому людству. В результаті таких надзвичайних подій у посткризовому світові складається принципово нова конфігурація соціальних ролей, яка цілком заснована на штучно створеній тоталітарною владою, гранично ідеологізований біополітичній топології та специфічній моделі соціальної стратифікації.

Антиутопічне і тоталітарне англійське суспільство у підсумку виявляється представленим всепроникненою, «паноптичною», за термінологією Мішеля Фуко [7, с.285-336], владою, яка повністю контролює не тільки традиційний соціальний простір, але й безжально тероризує повсякденність громадян. Основну частину майже безликої соціальної маси складають вкрай залякані обивателі, які

нескінченно далекі від політики та цілком задовольняються лише медійним спогляданням дискусій-ігор провідних політичних фігур, які щоденно звертаються до них з екранів домашніх і вуличних телевізорів. Такі «нейтралізовані» та пасивні громадяни, сидючи в барах, або ж у домашніх вітальнях, насолоджуються нескінченними гумористичними, демонстративно політизованими та ідеологізованими екранними ток-шоу, які регулярно транслюються з безпосередньої вказівки влади для контролю і програмування повсякденності та настроїв громадян і підтримки їх страхів на необхідному для політичної верхівки рівні.

Парадоксально, але, тим не менш, навіть у подібному вкрай тоталітарному суспільстві, яке у фільмі навмисно зображується лише чорними та сірими фарбами, все ж присутні соціальні сили, які, будучи вкрай нечисленними, активно висловлюють своє неприйняття чинної влади. Очевидно, це представники освіченої аристократії, які, перебуваючи в умовах тоталітарної диктатури, вважають за краще залишатися повністю анонімними, обмежуючи своє неприйняття ситуації лише епізодичними асоціальними медійними перформансами, а також екстремальним та гумористичним пранком в його різноманітних формах.

Головним героєм фільму стає аристократичний революціонер-терорист, який не тільки ховається під екстравагантним псевдонімом «V», але і постає перед глядачами та іншими дійовими особами фільму виключно в костюмі, перуці і масці Гая Фоксу. Оскільки саме ця людина, яка реально існувала, була дворянином, радикальний католиком, учасником знаменитої «Порохової змови» 1605 року, не тільки виявилася безпосередньо причетною до подій, пов'язаних з утворенням королем Яковом I нової династії Стюартів, але і нарівні з самим монархом і донині виступає політичним символом Англії як єдиної держави. Неймовірно, але образ того самого Гая Фоксу, через майже рівно чотириста років парадоксальним чином став символом масштабних анонімних соціальних протестів, які реально і досить активно розгорталися в сучасному цивілізованому світі на самому початку міленіуму.

Тому, коли у фіналі фільму тисячі людей, що зібралися напередодні заздалегідь обіцяного «V» по телебаченню шоу-вибуху парламенту, колективно і навмисне відмовляються від своєї і без того гранично «кастрованої» тоталітарним режимом Англії індивідуальності, вони демонстративно надягають виконані промисловим, «тиражним» способом однакові карнавальні маски і чорні костюми Гая Фоксу. Тим самим вони символізують вже не стільки конкретне історичне обличчя, скільки несвідомо стають елементом медійної сакралізації і подальшої

«театральної» презентації якогось жахливого колективного, масовидного тіла. Натовп із сотен людей у абсолютно однакових героїчних масках-костюмах повністю дезорієнтує і представників верховної влади Англії, що залишилися в живих після хірургічної, точкової, вкрай жорстокої, хоча і демонстративно міфосимволічної помсти «V». Адже саме ці люди демонстративно та карнавально висловлюють екстремальну для політичної культури цієї країни суб'єктність, яка ретельно, але, як виявилось, марно довгими роками медійно витіснялася та фізично знищувалася кривавим режимом Верховного Канцлера Адама Сатлера.

Стихійно включений до безликого «героїчного» карнавалу, містифікований несвідомий колективний суб'єкт у масці Анонімусу послідовно відтворює логіку міфічної сутички героїв з Богами, успішно кидаючи виклик авторитарної та безроздільної влади, персоніфікованої набором державних масок-посад. Показово, що величезна маса звиклих до багаторічного «двоємислення», терору та репресій людей добровільно і навіть з деяким азартом, навмисне виходить на ще один рівень колективної зовнішньої деперсоналізації. Однак робиться це в ім'я створення єдиного, монолітного колективного «тіла», кількісні характеристики якого здатні не тільки перевершити, але як ми і бачимо в аналізованому фільмі, тут і зараз «обнулити» весь той потенціал жаху, який цілеспрямовано медійно навіюється, здавалося б, всесильною та безроздільною антиутопічною владою.

Голлівудські фільми жахів, у тому числі й ті, що відносяться до антиутопічного та постапокаліптичного піджанрів, традиційно «виступають апробованим засобом сублімації, деформації та споживчого заміщення ментального ядра будь-яких конкуруючих соціокультурних традицій. Американська візуальна хоррор-культура ефективно витісняє потенціал агресії всередині країни, перетворюючись на прибуткову пропагандистську технологію формування і просування патоміфу» [8, с.63]. Тоді як головним завданням антиутопічної влади завжди є створення усіх можливих умов не для жорстокої боротьби з тими чи іншими політичними конкурентами, але й взагалі заради принципового недопущення появи будь-якого мислячого і діяльного опоненту на «підвідомчій» території. Саме цей момент, на нашу думку, і формує головний саспенс-ефект голлівудської хоррології антиутопічної, постапокаліптичної тоталітарної влади, ідеологію, політичну і соціокультурну практику якої так активно транслює на початку XXI століття американська традиція фільмів жахів.

11.2. Криваві егалітарні ігри постапокаліптичної еліти

Досить показово, що жахливі антиутопічні кінокартини, зняті Голлівудом с початку нового тисячоліття, є особливо значущими саме для аналізу внутрішніх, багато в чому несвідомих деформацій світу людини у просторі стрімко і безнадійно мутуючої техногенної цивілізації. Особливо цікавими етико-етологічними знахідками, у цьому плані, цілком справедливо та заслужено може похвалитися чотирьохсерійна, на даний момент, франшиза «Судна ніч» («Судна ніч» (англ.: «*The Purge* – «Чистка», реж. Дж. ДеМонако, «Blumhouse Productions», «Platinum Dunes», «Universal Pictures», США, Франція, 85 хв., 2013 р.); «Судна ніч-2» (англ.: «*The Purge: Anarchy*» – «Чистка: анархія», реж. Дж. ДеМонако, «Blumhouse Productions», «Platinum Dunes», «Universal Pictures», США, Франція, 105 хв., 2014 р.); «Судна ніч-3» (англ.: «*The Purge: Election Year*» – «Чистка: рік виборів», реж. Дж. ДеМонако, «Blumhouse Productions», «Platinum Dunes», «Universal Pictures», США, Франція, 109 хв., 2016 р.); «Судна ніч. Початок» (англ.: «*The First Purge*» – «Перша Чистка», реж. Дж. Макмюррей, «Blumhouse Productions», «Platinum Dunes», «Universal Pictures», США, 98 хв., 2018 р.), яка органічно та закономірно переросла в серіал з однойменною назвою, що вийшов зовсім недавно. Ходять активні чутки, що у 2021 році планується вихід ще однієї частини франшизи, що безумовно свідчить про шалену популярність цієї відверто жахливої, антиутопічної тематики як безпосередньо у американському суспільстві, так і у сучасному споживацькому світі в цілому.

За сюжетом франшизи, щорічні медійні святкування з нагоди загальнонаціональної Судної ночі – такого собі екстремального «кривавого свята» тотальної демократії вседозволеності, жорстокості та цинізму – не тільки періодично реанімують у просторі західної, постапокаліптичної, цивілізації непорушну комунікативну домінанту Старого Завіту: «Око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу» [9, с.97], але й надають їй загальнодержавного значення та зводять у ранг єдиної, офіційної ідеології, що тільки й здатна об'єднати деморалізоване псевдodemократичною агонією суспільство. За думкою сучасного російського дослідника Голлівуду О.Юсева, три перші частини «франшизи «Судна ніч» являють собою малобюджетні трилери з елементами хоррору. Перша частина, що вийшла в 2013 р, розповідає про соціальне розшарування на прикладі однієї сім'ї, за усією видимістю, пов'язана з реальним післякризовим занепадом у США. Сиквел розвиває цей напрямок і проектує економічну і соціально-класову проблематику вже на все суспільство в цілому. Згідно зі сценарієм, під час Судної ночі влада насильницьким шляхом позбавляється від найбільш небезпечної прошарку

населення – і через це рівень безробіття в країні падає до 1%. Третя частина франшизи досліджує роль уряду у сформованих заворушеннях і показує легітимну опозиційну силу, що надає політичній актуальності фільму, випущеному в розпал передвиборчого сезону» [4, с.168].

Основним «демократичним», воістину *американським*, неоколоніальним, змістом цієї ізуверської доктрини є демонстративне та публічне, залюбки та прибутково трансльоване усіма інформаційними каналами, які «стали повсюдними та впливовими в сучасній культурі» [10], вивільнення несвідомої агресії, що накопичується за календарний рік, по відношенню «абсолютно» до всіх учасників соціальної комунікації. Ритуальне медійне та побутове занурення суспільства в загальнонаціональний «свальний гріх» виробництва, розподілу, обміну та споживання насильства і смерті, між іншим, дозволяє владі попутно вирішувати безліч рутинних проблем: від поточних до фундаментальних. Насамперед йдеться про напрочуд «дешево» усунення політичних опонентів на всіх рівнях соціального управління. Крім того, у реєстрі планів влади: «буденна» розправа з неугодами національними, віковими, культурно-релігійними меншинами; швидке й остаточне знищення економічних конкурентів; завуальовані етнічні та релігійні «чистки»; планомірне зниження рівня соціального невдоволення; «блискуче» вирішення проблеми дрібної злочинності; поточна стабілізація корпоративних відносин; впровадження преференційних та «санаційних» стратегій щодо бізнесу; вибудовування і підтримка бажаного належного профілю інституційної та особистісної конкуренції і таке інше.

У такий жахливий та надзвичайно кривавий спосіб антиутопічна правляча еліта створює і цілком успішно впроваджує механізм несвідомого, у своїй основі, тотального владно-медійного контролю над суспільством. Для цього вона примусово збиває зацькованих людей у єдиний моноліт, у сліпу та озвірілу масу (яка завжди прагне тільки насильства і крові), а фактично – у стада «хижаків» і «жертв», жорстоко конкуруючих один з одним у «цивілізованих» джунглях за право вгамування тваринної спраги «першої крові». У цьому первісно-цивілізованому і високотехнологічному «стаді» самі по собі дивним чином нівелюються усілякі професійні, статусні, інтелектуальні та взагалі будь-які інші можливі відмінності між рядовими та привілейованими учасниками гранично «демократичної» соціальної комунікації.

На думку авторів, творцям цієї голлівудської франшизи, безумовно, вдалося візуалізувати ідею як мінімум подвоєння простору жахливих сенсів: молода елітна поросль країни, спираючись на фундаментальні ідеологічні заповіді «батьків-засновників» нових США, подібно новому рою у бджолиному вулику, раз у раз

намагається рішуче та практично відмежуватися від діючої еліти, дбайливо «виросшуючи» нову соціальну «спільність» на жахливому бульйоні нічного терору, крові та смерті. Демонстративна винятковість опівнічних гламурних «мисливців» за публічно освяченою владою чужою смертю, безпосередньо пов'язана з ідеєю створення рафінованої, «чистої» POST-еліти яка, нарешті, спромоглася б «скинути» тисячолітні цивілізаційні «пута» традиційних станово-ієрархічних забобонів, прогнилих моральних реверансів і застарілих управлінських шаблонів. Знищуючи абсолютно все на своєму шляху, гламурна та вкрай цинічна «золота молодь», походячи, що називається «на крові», створює нові нічні та «тіньові» технології корпоративного кодування та ідеологічної розмітки соціокультурного простору, на які в екстремальних художніх формах і натякає Голлівуд глядачеві-обивателю, відверто ошелешеному такою моделлю етологічно-хижацької комунікації. Кривава антиутопічна голлівудська франшиза про «Судну ніч» у черговий раз, правда вкрай жахливо, привертає увагу масового глядача та професійних дослідників різних напрямків науки до зяючої, тисячолітньої цивілізаційної дилеми «курки та яйця»: чи дійсно маса породжує еліту або ж, навпаки, еліта породжує масу?

З іншого боку, у цьому кіноциклі інтернаціональній команді кіномитців найбільш чітко вдалося візуалізувати антиутопічну та постапокаліптичну анатомію соціального успіху, похапцем «замаскованого» в образах молодості, оптимізму і явного, нічим не приховуваного торжества інстинктивної молодішої плоти над якими б то не було проявами карнавально витісненої дорослості та старанності, з властивими їм розсудом, досвідом, і розумом. У підсумку, створюються як загальнонаціональні, так й індивідуальні умови для формування принципово нової якості соціальної комунікації, що базується вже не на природних факторах еволюції, а на хижацьки конкуруючих поточних конфігураціях кон'юнктурних, корпоративних політичних інтересів.

На нашу думку, тоталітарна влада «нових» США робить так цілком навмисно, щоб у обивателів на будь-яких рівнях соціальної драбини навіть не виникало бажання коли-небудь втручатися в антиутопічний соціальний порядок, але зате в них стійко б фіксувалася інстинктивна лояльність і інертність до сформованих трендів соціального управління. Адже саме для цього їм «зверху» милостиво дарується небачена раніш в історії цивілізації соматична «свобода» жахатися та вмирати. Більш того, вкрай «демократична» влада, чи не вперше у цивілізаційній історії людства, взагалі дозволяє підданам робити все що завгодно зі своїми тілами, та з самими собою і зі своїми ближніми (але тільки у межах «Судної ночі»): починаючи від зміни особи, статі, і аж до витонченого за

цинізмом вбивства та безрозсудного самогубства.

Парадоксально, але у такий псевдodemократичний спосіб гранично тоталітарній владі «Нових США» вдається майже цілком перенаправити нереалізований несвідомий потенціал витісненої обивательської агресії на реальні «фронти» саморуйнування та «плацдарми» жаданої, контрольованої зачистки соціального простору озброєними до зубів руками самих представників еліти і маси. Саме так, під акомпанемент автоматних черг і одиночних залпів, на тлі підпалів і розборок, яким корпоративні можновладці надали статус загального закону, в кривавих спалахах Судної ночі, народжується і апробується в «польових умовах» новий антиутопічний імператив політико-соматичної нейтралізації людей від індивідуальної свідомості і суспільної форми її буття.

З іншого боку, «загальнонародний» санаційний карнавал кривавої Судної ночі виступає моторошною постмодерністською ілюстрацією щорічного егалітарного «чорного переділу» підвладного соціального простору. Він провокує і відкрито патрує посилення незворотного розколу між масою і елітою, міфічне «подолання» якого виявляється можливим тільки в загальному гарантованому знищенні усього соціального тіла, яке буквально розсипається на очах людей і під цинічними об'єктивами телекамер, «зникає безслідно, наче його й не було» [11].

Фактично, щорічна дванадцятигодинна нічна бійня представляє собою лише гранично стислу, але ж планову та надзвичайно прибуткову у будь-якому відношенні «війну всіх проти всіх» [12, с. 280], яка покликана надійно гарантувати видимість і належну медійну презентацію ефективного соціального партнерства, миру і благополуччя в увесь інший час. Подібна «священна війна» виступає не тільки ефективним інструментом «демографічної хірургії» мальтузіанського спрямування, а й дозволяє жорстко закріпити антиутопічні принципи стратифікації, зводячи політичну еліту, яка розробила і активно лобіює впровадження технології Судної ночі, в ранг надприродної та позасоціальної сили, яка «швидше відчуваючи, ніж усвідомлюючи» [13, с. 99], не тільки визначає стратегічну спрямованість суспільного прогресу, а й «тактично» регулює його бажану соціальну та інституціональну динаміку.

Ось так у самій історичній вотчині «Американської мрії», яка, на думку Faiza Zaheer & Kamal ud Din, «для постмодерністського американського суспільства була джерелом натхнення, мотивації та стимулювання» [14, р. 57], в один «прекрасний» момент, вбивства і насильство були не просто законодавчо зведені у ранг державної політики, але й стали невід'ємною частиною офіційної та контр-культури, перетворилися на жахливу соціоантропологічну тканину спотвореної владою повсякденності. І відбулося так саме тому, що «раптом» усі нескінчені

трагедії, разом з їх постановниками та виконавцями, стали якимись «буденними», перетворилися на теми навколонаукових і розважальних ток-шоу, на сюжети світської хроніки, на приводи для медійних скандалів, чуток і пліток у корпоративних «курилках», на глави у шкільних підручниках та невід'ємну складову університетських лекцій, предмет «кухонних розмов» і таке інше.

При цьому катастрофічна моральна деградація американської нації, яка візуалізована у цій антиутопічній, та вкрай жахливій голлівудській франшизі, посправжньому проявляється аж ніяк не у масовій різанині, що якось сама по собі стала для всіх буденною та звичною, і не в демонстративній, «законослухняній» ненависті та помсти один одному, як єдино загальних етичних і поведінкових домінантах, але і й у воістину бузувірському лукавстві усіх та кожного. Адже щорічно, крім встановленого владою періоду з сьомої вечора 21 березня і після сьомої години ранку 22 березня, практично всі «стовідсоткові американці» продовжують жити і спілкуватися «як ні в чому не бувало». Ось так і виходить, що ажніяк не загальна любов, як у християнській моделі суспільного договору, а саме несвідома *всезагальна ненависть*, що накопичується протягом усього року та вихлюпується в безодні «Судної ночі», є чи не єдиним формотворчим соціоантропологічним елементом нової «демократичної» дисциплінарності як самої американської нації, так і тієї «джентльменської» моделі соціальної комунікації, яка домінує в ній одвіку. Крім того, як пересічного глядача, так і освіченого критика франшизи, неодмінно вражає і повна відсутність системи як раціональної, так і навіть сакральної аргументації необхідності саме такої поведінки на повсякденному рівні. Всюди присутня тільки сліпа віра в те, що це єдино можливий рецепт досягнення та підтримання соціального благополуччя, громадянського миру та злагоди, але «навіть перед обличчям антиутопії, – стверджує Bhuiyan Lima, – [...] середня людина може і в деяких випадках зобов'язана боротися за обнадійливе майбутнє» [15, р. 303].

Жахливо та безкомпромісно візуалізовані франшизою про «Судну ніч» танатологічні сценарії формування та кривавого впровадження нової антиутопічної моделі постдемократичної, а у деякій мірі і постцивілізаційної дисциплінарності, фактично розкривають одвічно жадані тоталітарною владою будь-якого політичного «відгінку» соціоантропологічні сценарії реалізації несвідомих індивідуальних трансферів. Саме вони, при наявності жорстких дисциплінарних рамок, неминуче набувають дедалі все більш однозначного та переважно насильницького, щодо індивідів і соціальних груп, характеру. Адже рано чи пізно, істотне збільшення частки несвідомої агресії, що безперервно накопичується на індивідуальному, груповому і загальносоціальному рівнях,

неминуче провокує інституалізацію та сакралізацію системи, яка хоча б в деякій мірі компенсувала самодіяльний, а тому апріорі «руйнівний» потенціал індивідів і соціальних груп, примусово включених до системи організованого політичного насильства та терору.

При цьому голлівудська анти утопічна та постапокаліптична франшиза «Судна ніч» демонстративно концентрується лише на виключно лінійному в управлінському сенсі, але ж і найбільш прибутковому в економічному відношенні засобі подолання (тобто, каналізації та утилізації) соціоантропологічної та корпоративної агресії. Ця стратегія дуже нагадує принцип сполучених посудин, у яких на певний час навмисне блокується система комунікації. У підсумку потенціали несвідомого індивідуального насильства, завдяки впровадженню ритуальних соціоантропологічних практик, розмиваються у всьому просторі колективних уявлень, що дозволяє індивідуальним формам агресії сублімуватися в найбільш «благополучних», прийнятних, бажаних, а місцями, ще й досить прибуткових для влади жахливих сценаріях соціальної комунікації.

Саме так нескінчені криваві вбивства, розбої, пограбування, та інші екстремальні соціоантропологічні форми «самопізнання», які антиутопічна тоталітарна влада «органічно» включає у домінуючі політичні контексти, неминуче набувають загальнозначущого соціального характеру. Оскільки саме вони остаточно інституалізують санкціоноване владою насильство «усіх проти усіх» як найбільш ефективний інструмент досягнення/імітації соціальної гармонії та медійної презентації нового формату дисциплінарності «суспільного договору» у численних голлівудських антиутопічних та постапокаліптичних суспільствах.

11.3. Ювенальне жертвоприношення «зголоднілих» – біополітичний фундамент суспільного договору

На незліченних голлівудських знімальних майданчиках безперервно візуалізуються антиутопічні та постапокаліптичні сюжети, в яких ошеломлені глядачі спостерігають то жахливі сцени витонченого кривавого полювання (пошуку їжі), то деталі ритуальних бенкетів маргінальних, вічно «голодних» персонажів, які прямо на очах публіки жадібно поїдають тільки-но умертвлених жертв. Крім виключно біотичних мотивів, пов'язаних з безперервним пошуком, видобутком і поїданням «їжі», в американських фільмах жахів антиутопічного та постапокаліптичного напрямків з лякаючою та патологічною регулярністю з'являються і сюжети про її жахливий штучний дефіцит, який обумовлений

виключно соціальними або ж політико-ідеологічними факторами. Тому саме голод і за версією американських фільмів жахів є однією з нерозв'язних, «одвічних», фундаментальних та фатальних проблем цивілізації.

Однією з найбільш яскравих кінорефлексій Голлівуду останніх років на цю животрепетну тему є медіафраншиза, збори лише від першої частини якої перевищили її бюджет майже у дев'ять разів. Світовий глядач знає її під назвою «Голодні ігри» (англ.: *«The Hunger Games»*, реж. Г. Росс, «Lionsgate», «Color Force», «Lager Than Life Productions», «Ludas Productions», США, 142 хв., 2012 р.); «Голодні ігри: І спалахне полум'я» (англ. *«The Hunger Games: Catching Fire»*, реж. Фр. Лоуренс, «Lionsgate», «Color Force», США, 146 хв., 2013 р.); «Голодні ігри: Сойка-переспівниця» (англ. *«The Hunger Games: Mockingjay»*, реж. Фр. Лоуренс «Lionsgate», «Color Force», США, 123, та 137 хв., 2014-2015 рр.). Жахливі події франшизи відбуваються у вигаданій державі Панем – «країни, що виникла з попелу на тому місці, яке колись назвали Північною Америкою» [16, с.23], назва якої сягає своїм корінням у саму «онтологію» західної цивілізації – історію Римської імперії. Саме це слово зустрічається в 10 сатирі римського поета-сатирика I століття нової ери Децима Юнія Ювенала *«Panem et eircenses»*, що означає «хліба та видовищ» [17].

На відміну від древніх латинян, для недійсного нівелювання гостроти наявних, або ж навпаки, удаваних соціально-політичних, економічних і моральних проблем, жорстока та марнотратна влада антиутопічного Панему щорічно примусово занурює жителів у спогади про «голодне» та мілітаристське минуле їх держави, у часи «темних» подій, коли дистрикти (округи) об'єдналися у боротьбі проти Капітолію – столиці вигаданої тиранічної держави, що досить екстравагантним та оригінальним способом принесла «мир та благоденство своїм громадянам» [16, с. 23].

Після фатального ураження дистриктів, що протиставили себе законній центральній владі, на пам'ять та науку усім нащадкам і були засновані загальнонаціональні «Голодні ігри» як щорічний криваве свято жорстоких вбивств і смерті, коли за жеребом з кожного дистрикту вибирається пара дітей і підлітків. За сюжетом роману «з віроломними дистриктами був укладений договір, який знову гарантував мир і дав нам Голодні ігри як нагадування і застереження, щоб ніколи надалі не наступали Темні Часи» [16, с.23].

Авторка літературної основи франшизи, письменниця С.Коллінз так описує правила організації щорічних кривавих Жнів: «У покарання за заколот кожен з дванадцяти дистриктів зобов'язаний раз на рік надавати для участі в Іграх одну дівчину і одного юнака – трибутів. Двадцять чотири трибута з усіх дистриктів

поміщають на величезну арену: там може бути все, що завгодно, – від розпечених пісків до крижаних просторів. Там протягом кількох тижнів вони повинні битися один з одним не на життя, а на смерть. Останній, що залишиться в живих виграє» [16, с. 23], після чого на урочистостях з цього приводу у Капітолії президент Панему назве його переможцем чергових «Голодних ігор». Будучи жорстоко вилученими з голодно-жебрацької, середньовічної повсякденності та примусово вкинутими у м'ясорубку «Голодних ігор», молоді люди щоразу виявляються фатальними заручниками зловісної волі антиутопічної тоталітарної влади, яка щорічно тішиться та впивається кривавими медійними видовищами. Показово й те, що за думкою критиків С.Коллінз «створила цю трилогію, натхненна міфом про Мінотавра і Тезея, а також бажаючи розкритикувати телевізійні реаліті-шоу, які стають все більш і більш абсурдними, одним з яких в сприйнятті сучасних обивателів стають криваві і жорстокі бойові дії початку ХХІ століття, кадри з яких регулярно транслюються по ТБ» [18, с. 519].

Геніальна» управлінська «новація» цієї антиутопічної біополітичної стратегії полягає в умілому, але ж воістину бузувірському об'єднанні у межах голлівудського «жахливого» кінодискурсу ігрового, трофічного та медійного компонентів сучасної тоталітарної влади. Однак у аналізованій франшизі від агонального духу та архетипічного символізму гри взагалі мало що залишається. Більш того, вона ніби то роздвоюється: з одного боку, це яскрава, динамічна, високотехнологічна жахлива та кривава медійна історія (яка «демократично» та надмірно демонстративно розповідається населенню дистриктів у «прямому» ефірі) про силу, спритність, стійкість і витривалість молодих людей, які жахливо гинуть на очах публіки всієї країни у самому розквіті своїх сил і здібностей. «Молоді люди, яким належить зробити перехід з світу дитинства у велике доросле життя, позбавлені достатньої підтримки і живиносного коріння. Суспільство не піклується про їх ініціації – і це місце наповнене тривогою. Панічні атаки стають симптомом переходу від старих форм існування, які вже віджили своє, до нових, які поки що не збудовані і ефемерні, в тому випадку якщо в процесі переходу людина самотня і позбавлений ґрунту під ногами» [19, с.55].

Звичайно «Голодні ігри» – це своєрідна ігрова ініціація-індивідуація, публічне дійство з відбору, кривавого медійного виробництва та промоушену загальнонаціональних «героїв», якими потім повинні довічно і демонстративно пишатися представники усіх дистриктів. З іншого боку, Голодні ігри – це, безсумнівно, жахливі і цинічні ритуали публічного, медійного жертвопринесення молодості, як алюзії на христонаслідування [20, с. 14]. Це такі собі медійні, демонстративно-споживацькі, комплекси владних заходів, спрямовані на

превентивне запобігання будь-якого соціального невдоволення, сублімацію та придушення на корені усіляких революційних рухів, усунення самої можливості загрози (нехай навіть уявної) хижацької, геронтократичної і наскрізь хворої у фізичному і моральному відношенні антиутопічної імперської влади. Відомий російський фахівець з порівняльної етології Віктор Дольник, у зв'язку з подібними ситуаціями вдало зауважував, що в людських суспільствах «геронтократія <...> може утворитися в невеликій групі, а може – і на вершині держави. <...> У традиційних суспільствах загальноновизнана та облагороджена законами і приписами влада старшої вікової групи – всіх цих рад старійшин, геронтів, сенаторів – часто виявлялася цілком прийнятною для рядових членів» [21, с.75]. Раз у раз, знищуючи кращих юнаків і дівчат примусово вирваних з рідних дистриктів у щорічній жакливій та кривавій м'ясорубці, антиутопічний Капітолій попутно здійснює в заданому напрямку ще й повномасштабне медіаформатування підлеглого соціального та географічного простору. При чому, старше покоління, спостерігаючи за смертельними сутичками молоді, занурюється в стан ритуально-медитативного трансу, у своєрідні несвідомі загальнонаціональні поминки по щойно вбитим нащадкам, що фактично означає щорічне, ритуальне «зnezараження» політичного тоталітарного майбутнього країни. З іншого боку, саме молоде покоління, яке постійно знаходиться на межі голодної смерті, та раз у раз споглядає та смакує подібні криваві бійні, соціалізується виключно голодом, страхом, насильством і бідністю, які в принципі здатні актуалізувати лише базальні біотичні програми з інстинктивного самозбереження.

Показово, що сценарна частина щорічного шоу «Голодних ігор» незмінно вибудовується на візуальній та екстремально емоційній реактуалізації у масових уявленнях найбільш вразливих жителів Панему конфлікту з владою як основної причини їх голоду і страждань. При цьому абсолютно зрозумілий садистській вибір центральної влади, всякий раз зупиняється саме на найбільш здібних дітях і підлітках які у кращому разі розглядаються елітою лише як майбутні необхідні ритуальні жертви, «витратні матеріали» жорстокої та цинічної антиутопічної Системи. Адже саме вони, як найбільш активна, мобільна, зацікавлена та водночас і непередбачувана соціальна група, в антиутопічній моделі державності, ідеологічно представляються як основними «винуватцями» усіх минулих страждань суспільства, так і втіленням перманентної потенційної загрози для соціальної стабільності своїх дистриктів, усієї країни та влади Капітолію. Раз у раз демонструючи у кривавих медійних «Голодних іграх» свою порожню і свідомо приречену, танатологічну активність, молоде покоління являє усьому суспільству та владі свою сублімовану у жорстоких вбивствах безгласність, безправ'я,

соціальну та індивідуальну безвідповідальність. Фактично трибути щорічно демонструють усьому Панему формальну «заслуженість» та «закономірність» тих знущань і покарань, яким вони піддаються в ході чергової кривавої ігрової «сесії» Капітолію. Тому, показово публічні, і навіть більше того, яскраві медійні, високотехнологічні страти юнаків і дівчат у смертельних «Голодних іграх» одноставно висловлюють загальносоціальне несвідоме прагнення будь-якою ціною але запобігти у майбутньому голоду, лиха і війни, шляхом принесення напівдобровільних спокутних жертвоприношень від кожного з дванадцяти дистриктів Панему.

У такій логіці стає повністю зрозумілим і прагматичний, майже бухгалтерський цинізм влади Капітолію по відношенню до трибутів. Отже молодість – це вік «невиробничих» мрій, демонстративної свободи, емоційної і соціальної незрілості, безпечності і безвідповідальності. Це вік, в якому люди виступають в основному утриманцями і споживачами, носіями всіляких соціальних вад. Вони завжди жадають тільки «нескінченних і збочених розваг, здатних хоч якось компенсувати передбачуваність і одноманітність як виснажливих виробничих буднів, так і комфортного відпочинку у численних філіях «споживчого раю» [22, с. 1], виступаючи для усього суспільства стратою, яка завжди бездумно і з легкістю витрачає ресурси, які ціною такої тяжкої праці і ризиків створюються старшими поколіннями.

Саме так Сьюзен Коллінз героїзує молодь як уседержавного та загальносоціального «цапа відпущення», на якого антиутопічна та геронтократична влада Капітолію із задоволенням «вішає» усіх можливих «собак», звинувачує у всіх нещастях, з якими вже зіткнулася, або ще лише може зіткнутися людська цивілізація, ідеологічно символізована антиутопічним Панемом. Тому голод є не тільки загальнокультурним символом, а й природним політико-ідеологічним фоном, який ущерть розвінчує соціальну «деструктивність» та фактичний поколінський «паразитизм» дитинства і молодості.

Усвідомлення цинічною антиутопічною елітою Капітолію цієї гіркої біополітичної «правди» створює ідеологічні передумови розв'язання жахливої і кривавої загальносоціальної війни проти дітей та юнацтва як невиробничої, ресурсовитратної, дозвільної, а тому завжди маргінальної, антиурядової соціальної групи («угруповання»). Саме ця «злочинна» за природним походженням та апіорним соціальним визначенням молодь, підступно позбавляючи все суспільство найважливіших ресурсів, стає основною причиною біотичних і соціальних катастроф сакральної Країни. У той час як жахливий

привід загальнодержавного голоду виявляється закономірним природним наслідком того, що молоде покоління вийшло з під тоталітарного контролю. Але, оскільки винуватець усіх минулих, сучасних та майбутніх соціальних трагедій нарешті знайдений, то владі Панему залишається лише сформуванню адекватної за силою, диктаторської моделі тоталітарного медійного контролю вже не стільки за власне підростаючим поколінням, скільки, через садистське цькування його найкращих представників, за усім суспільством в цілому.

Саме тому, щорічні «Голодні ігри», які раз у раз за допомогою вишуканої та гламурної брехні та надмірної військової сили насаджуються Капітолієм у жахливому біополітичному просторі Панему, виступають як вишуканим управлінським ресурсом, так і напрочуд дієвою медійно-розважальною технологією, принаймні для гламурної та розбещеної еліти Капітолію. Ці зовні протилежні фактори сукупно формують стійке, консервативне і агресивно-інертне, ієрархічно стратифіковане і просторово делімітоване соціальне середовище. Фактично, скроєний за такими біополітичними лекалами антиутопічний соціальний простір, надійно і досить економічно (лише за рахунок самих трофічних інстинктів і сили страху), утримує людину виключно на межі фізичного виживання. Суспільство ж, яке антиутопічна тоталітарна влада садистів-геронтократів примусово занурила в безодню базальних, біотичних потреб, фактично позбавляється самої можливості високої культури, і раз у раз несвідомо обвалюється в етологію стада, де боротьба альфа-самця або ж альфа-самки за безумовне домінування, виявляється єдиною можливою формою та найбільш доцільним змістом соціальної комунікації, висхідною і кінцевою метою зацькованого та жебрацького існування усієї соціальної спільноти.

Висновок

На прикладі проаналізованих антиутопічних голлівудських медіафраншиз можна наочно спостерігати, як сучасний американський фільм жахів, який активно мімікрує в рамках типової медійної і підліткової тематики сучасної масової культури, та характерної у таких випадках образності, поволі набуває яскраво вираженого загальносоціального звучання. Оскільки медійно та ідеологічно трансформує виключно антропологічну, соціальну, корпоративну та поколінську проблематику у провідні постмодерністські біополітичні тренди. При цьому парадоксальним є й те, як неквапливо та поволі голлівудські антиутопічні фільми із виключно дозвілєвої реальності масової культури безповоротно перетворюються на форму активної соціальної рефлексії та нищівної критики існуючих організаційно-управлінських і політичних моделей. Активно

«героїзуючи» голод, злидні, хвороби та інші «вічні» супутники цивілізації, американський антиутопічний фільм жахів повсюдно використовує, популяризує та пропагує природні біотичні смисли, здатні на базальному рівні, за допомогою екстремальних доз колективного страху, хоч якось ідеологічно об'єднати змучений соціальний організм, який увесь час трагічно та безповоротно руйнується на будь-якому рівні комунікації національних та корпоративних «органів, «систем», «тканин» і «клітин».

*The reported study was funded by RFBR according
to the research project № 18-011-00129*

KAPITEL 12 / CHAPTER 12.

ISOMORPHISM OF PRIMARY SIGNALING GENRES OF MUSIC

ИЗОМОРФИЗМ ПЕРВИЧНЫХ СИГНАЛЬНЫХ ЖАНРОВ МУЗЫКИ

ІЗОМОРФІЗМ ПЕРВИННИХ СИГНАЛЬНИХ ЖАНРІВ МУЗИКИ

DOI: 10.30888/978-3-9821783-9-4.2020-02-07-050

Нерасчлененность разных видов художественной деятельности (генетической, структурно-функциональной, динамической) уже на ранних этапах становления социума способствовала накоплению известного общественного опыта изоморфного отражения действительности посредством знаковых систем разных искусств.

В ходе вышеназванного процесса совершалась не только постепенная интериоризация художественного языка и речи как специфических форм общественного сознания, но и происходила типологическая классификация выразительных (или изобразительных) средств отдельных искусств в виде автономных систем изоморфных знаков.

Внутри каждого вида искусства вырабатывались одновременно самоидентичные правила оформления художественного текста, однако «завоеванная самостоятельность» различных искусств не означала полной утраты памяти об первоначальном художественном опыте. На протяжении всей истории искусства сохранялось взаимоотношение знаковых систем разных его видов, приводящее, либо к рождению новых интеграционных (полимодальных) художественных текстов, либо к сохранению первичной инвариантной полимодальности художественного языка и речи, как это мы видим, например, в театральном искусстве.

Чисто музыкальные тексты, в отличие от произведений так называемых предметных искусств, не обладают очевидной инвариантной полимодальностью. Вместе с тем, можно допустить, что полимодальность сохранилась в музыкальных знаках в такой же степени, как и в знаковой системе, например, театрального искусства.

Проблема же, по всей видимости, заключается в том, что не всегда ясен механизм преобразования звукового материала в изоморфные полимодальные музыкальные знаки (назовем их условно *первичные музыкально-жанровые знаки*). Другими словами, данный процесс не происходит также зримо, как в предметных искусствах, в частности, в живописи – в жанрах натюрморта или портрета.

Напомним в этой связи поиски живописного изоморфизма музыкальных жанров в творчестве известного литовского художника и композитора М.

Чюрлёниса (триптих «Соната моря», диптих «Прелюд. Фуга» и другие), цветомузыкальные опыты А.Н. Скрябина, повышенный интерес русских авторов к жанру мистерии, где пересекаются изоморфные знаки разных искусств и так далее. Все это лишний раз подтверждает идентичную природу изоморфизма художественных знаков, хотя, как уже говорилось выше, не столь очевидную в отношении музыкального искусства.

Причину подобной «изоморфной расплывчатости», на наш взгляд, следует искать в нечеткой аудиальной, визуальной и вербальной наглядности музыкального звука. Как справедливо заметил профессор Е.В. Назайкинский, «даже на самом общем уровне все звуки приобретают два значения, составляющие пару типа “неизвестное - известное”, “загадочное - знакомое”», хотя, подчеркивает он, «для эмоциональной сферы они резко отличны по смыслу, одни тревожны и вызывают состояние неопределенности, другие – настраивают на что-то определенное» [8. С.144].

Напомним, что для человека важнейшими инструментами ориентации в окружающем мире являются **звук, цвет и слово**. Данная триада в зависимости от характера деятельности может получить различную интерпретацию. Однако во всех случаях в ней пересекаются как объективные, так и субъективные факторы, причем взаимосвязь ее материальных носителей всегда строится на эквивалентной основе.

Объективным фактором единства рассматриваемой триады выступает процесс воспринимаемого движения (действия), что принято называть сигнальностью, активно (подчас агрессивно) влияющей на субъекта. Не случайно Л.Н. Толстой считал, что «словом можно нанести душевную рану». Произнесенное или написанное слово имеет объективную аудиально-визуальную природу вербальной сигнальности, то есть не зависит от того, на каком языке и в какой форме оно произнесено. В цветовой гамме, соответствующей природному спектру, и в натуральном звукоряде, образуемом в результате систематизации гармоник (естественного спектра звука), в визуальной и аудиальной сигнальности также наличествуют объективные моменты.

Вместе с тем, в отличие от мономодальности объективного воздействия сигнала (например, гудок автомобиля), субъективный фактор аудиальных, визуальных и вербальных сигналов полимодален. Основной причиной возникновения субъективной полимодальности, как известно, является синестетичность индивидуальной воспринимающей системы человека, где можно выделить, например, ферментный, гормональный и гумаральный

уровни. При этом неизбежна поправка и на геосреду, и на социокультурный контекст (этнические, национальные особенности) субъекта, и т. д.

Следствием подобной полимодальности становится **синестетическая интериоризация музыкального сигнала как инвариантного проявления изоморфизма первичных сигнальных жанров музыки.**

Применение триады «звук – цвет – слово» как полимодального инструмента преобразования конкретных общественных явлений в изоморфные музыкально-жанровые знаки предполагает усиление визуальной и вербальной наглядности музыкальных звуков путем выявления «зон пересечения» с соответствующей (визуальной и вербальной) сигнальностью. Допускается, в частности, сравнительный (например, по аналогии) подход к интерпретации указанных сигналов. Позволительно говорить даже о своего рода типологическом рассмотрении синестетических свойств всех сигналов в «зоне пересечения», исходя из их функционирования в конкретном художественном тексте.

Из огромного количества всевозможных музыкально-жанровых средств следует отдать предпочтение сигнальности натурального звукоряда темперированного строя изоморфного цветовым оттенкам природного спектра, которая (аудиовизуальная сигнальность) в сопряжении с вербальными сигналами может быть приравнена к **первичным сигнальным жанрам** музыки.

Напомню, что в теоретическом музыкознании принято трактовать «музыкальный жанр» как исторически сложившиеся роды и виды музыкальных произведений в связи с их происхождением и жизненным назначением, способом и условиями (местом) исполнения и восприятия, а также с особенностями содержания и формы.

Несмотря на некоторые разночтения в определении музыкального жанра ведущими учеными, а именно, А.Н. Сохор акцентирует внимание на его жизненном предназначении [12. С.234], В.А. Цуккерман выдвигает на первый план типизированное содержание [6. С.22], О.В. Соколов – функцию жанра [11. С.3-10], и т.д., все исследователи сходятся в одном – жанр является сложным и многозначным понятием, позволяющем судить об объективном содержании музыкального произведения. Подчеркивая информационную значимость музыкального жанра, они, тем не менее, не рассматривают специально его синестетический потенциал в аспекте изоморфизма первичных жанровых знаков.

Причину довольно слабой разработанности вышеназванной области теории жанра Е.В. Назайкинский, в частности, видит в том, что

«укоренившееся мнение, согласно которому жанр... является объектом не только размытым в своих признаках и очертаниях, но и менее значимым...», не привлекает внимания музыковедов к проблемам музыкального жанра [9. С.81], хотя к настоящему времени уже появились работы, в которых синестетический потенциал музыкальных жанров раскрывается в различных их классификациях. Например, О.В. Соколов подходит к жанру как к «универсальной категории, которая позволила бы рассмотреть все множество видов и разновидностей музыкальных произведений с единой точки зрения и представить все обширное поле европейской музыкальной культуры как систему жанров» [11. С.4]. Выстраивая таким образом систему жанров (общую типологию музыкальных жанров), ученый использует функциональный подход, который, с его точки зрения, «может служить основным ключом к постижению сущности жанра», выяснению эстетических связей жанра с музыкальной культурой и шире – с художественной культурой и человеческой деятельностью [11. С.5].

Заметим, что все известные нам жанровые классификации имеют этно-социо-культурогенные ограничения, ибо лежащий в их основе какой-либо предпочтительный принцип (условия бытования, функциональность и т.п.) не раскрывают в полной мере синестетические возможности музыкальной сигнальности. Более того, в историческом контексте сама жанровая система довольно неустойчива, следовательно не может носить универсальный характер. Причину подобной неустойчивости О.В. Соколов видит, в частности, в основном эстетическом противоречии музыки «между безграничным диапазоном эмоциональной выразительности и неясностью предметно-понятийной семантики» [11. С.7].

Более широкий взгляд на эту же проблему содержат работы профессора Ю.Н. Рагса, который исходил из того, что пока нет в науке понимания механизма объединения разного типа знаний. «Мы не знаем, – пишет он, – какое художественное значение приобретает тот или иной элемент в искусстве, хотя можем описать его с достаточной полнотой... примерно можем представить себе сущность художественной ценности конкретного явления, но не можем объяснить, чем, какими “детальями”, какими отношениями между ними эта ценность может быть обеспечена...» [10. С.9].

На наш взгляд, решение проблемы выявления музыкально-жанрового изоморфизма следует искать в возможности применения интеграционного подхода, включающего преимущественно принципы информатики, семиотики, семантики, холодинамики и других смежных наук, если исходить из того, что «жанровый звук» являет собой результат интеграции сигнала, знака и значения

[3].

Заметим, что в теоретическом музыкознании уже давно используются подходы, заимствованные из других наук. Однако при их применении не всегда учитываются такие существенные факторы, как метафоричность природы музыкального мышления и как отсутствие в музыке познания реального бытия как главной цели.

Метафоричность музыкального мышления, проявленная в «творении иллюзорного бытия», нуждается, соответственно, в инструментарии, который дополняет, продлевает, расширяет реальное бытие мира, раздвигает его физические и психологические границы, а не просто сравнивает синестетичность жанрово-звуковой материи с синестетичностью восприятия реальных жизненных фактов. Получить же необходимый результат, на наш взгляд, можно только в том случае, если допустить, что природа метафорически воссозданного «музыкально-жанрового инобытия» опирается на открытые и разрабатываемые теми или иными науками **принципы познания мира**.

Подобная установка помогает избежать механического переноса «инородных подходов» в сферу музыкознания, а также позволяет сохранить за музыкально-жанровыми сигналами их «синестетическую специфичность», проявленную в **функциональном взаимодействии различных жанрово-информационных элементов в процессе метафорического воссоздания «музыкально-жанрового инобытия»**.

В этой связи жанрово-звуковые **сигналы**, жанрово-текстовые **знаки** и жанрово-контекстные **значения** мы рассматриваем как всеобщие структурно-функциональные элементы музыкальных жанров [3].

Учитывая тот факт, что музыкальные жанры как целостные явления превосходят по сложности многие составляющие музыкального процесса, его изоморфные знаки можно наделить функцией единственных **«хранителей синестетической информации»** по отношению к частным функциям композиционно-драматургических знаков.

Сложность принятия изоморфизма жанровых знаков как синестетической целостности заключается, как уже говорилось выше, в том, что музыкально-жанровый язык как источник, предъявленный разнообразными процессами музыкально-жанровой речи, претендуя на системное единство, не всегда это единство очевидно демонстрирует. Отдельные жанровые знаки, будучи относительно самостоятельными элементами, под воздействием объективных и субъективных «шумов» могут быть искажены или утрачены, как это произошло, например, со звуковой составляющей попевок древнерусских

церковных песнопений.

Поясним – единым объективным основанием для осуществления «синестетической интериоризации» жанровых знаков выступает функциональная общность энергетического воздействия ее составляющих в разных художественных контекстах. Субъективный же аспект единства выстраивается как система этических и эстетических приоритетов, характерных для той или иной национальной или, шире, по Л. Гумилеву, «суперэтнической» культуры. Таким образом, появившиеся, например, в русской церковной музыке слова-символы «стопица», «кулизма», «крюк» и другие, в светском музыкальном контексте потеряли технологическое (попевочное) значение, но сохранили исторически сложившийся в рамках русской духовной культуры изначальный визуально-вербальный изоморфизм жанровых знаков. Например, **параклит** (↯) – «послание духа святого от отца на апостолы», **кулизма** (↯ ↯ ↯) – «ко всем человеком любовь нелицемерная», **голубчик** (↯) – «гордости всякия гордость», **стопица** (↯) – «смиреномудрие в мудрости», и т.д. [7. С.155-156].

На основе вышеприведенного примера можно утверждать, что синестетическая интериоризация музыкально-жанровой сигнальности не доказывает целостности изоморфных жанровых знаков, так как она не является исторически устойчивой. В поисках целостности жанровой сигнальности акцент следует сместить в область художественной деятельности.

В музыке, по аналогии с другими искусствами, происходит преобразование одномодальных немзыкальных сигналов в полимодальные сигналы-стимулы, которые могут быть наделены функциями действия изоморфно основным видам деятельности. В данном случае это **генетические** сигналы-стимулы, раскрывающие смысл предметной деятельности; **структурно-функциональные** сигналы-стимулы, раскрывающие семантический смысл деятельности (объективный план), динамические сигналы-стимулы, раскрывающие символический смысл деятельности (субъективный план).

Безотносительно к конкретному музыкально-жанровому изоморфизму, все жанровые знаки можно наделить тремя основными функциями действия:

- **функцией жанрового аудиосигнала** (изоморфизм звуковых носителей – В А С Н в виде звуковой монограммы И.С. Баха);
- **функцией жанрового визуального сигнала** (изоморфизм нотных знаков – перекрещивание нотных знаков В-С и А-Н по аналогии с пластикой Креста);
- **функцией жанрового вербального сигнала** (изоморфизм музыкального

тематизма на основе ассоциативной связи с библейским сюжетом «Голгофа. Смерть Иисуса»).

Добавим, что на функционирование первичных сигнальных жанров музыки влияют не только непосредственные его носители, но и скрытые (находящиеся в памяти) сигналы, потенциально воздействующие на деятельность человека [2. С.202-205]. Из этого следует, что жанровые знаки обладают, как прямым (актуальным – наблюдаемым), так и скрытым (виртуальным – ненаблюдаемым) изоморфизмом. Именно эта сопряженность (актуально-виртуальная) изоморфизмов и придает целостность сигнальным жанрам музыки, которая (сопряженность) вариативно актуализируется (реализуется) в исторически меняющихся музыкальных контекстах.

Бесконечное множество реализаций (воплощений) первичных сигнальных жанров через изоморфизм жанровых знаков может быть типологизирована в виде триады первичных сигнальных жанров соответственно трем основными видам коммуникации: вербальной (словесной) – визуальной (пластической) – диалогической (словесного и пластического взаимодействия) [4. С.141-149]:

- сигнальный жанр **аллофон** образуется путем имитационного уподобления жанрового знака структурному изоморфизму любых звуковых проявлений реального мира;
- сигнальный жанр **денотат** образуется путем семантического соотнесения изоморфно выявленного звукового материала музыки с предъявленной предметностью немзыкальной реальности (визуальной наглядностью синестетических представлений);
- сигнальный жанр **иероглиф** образуется путем символического совмещения изоморфно выявленного смысла звукового материала музыки с функционально аналогичными языковыми системами немзыкальной реальности (вербальной наглядностью синестетических понятий).

Если исходить из интересов субъекта в процессе интериоризации первичных сигнальных жанров, то в деятельности субъекта можно выявить четыре основополагающих принципа, которые заимствованы нами из теории холодинамики [5]: **принцип наследования** (информация об условиях возникновения конкретного музыкального жанра; **принцип превращения** (информация о разных формах воспроизведения одного и того же музыкального жанра); **принцип преобразования** (информация о функционировании музыкального жанра в разных художественных контекстах); **принцип включения** (информация о кристаллизации музыкального жанра как «автономной» художественной структуры).

Проследим действие этих принципов на примере широко распространенного жанра – марша.

Марш как первичный жанр **изоморфен задаче синхронизации движения большого числа людей**, говоря словами Б.Л. Яворского, «согласования сложности волеорганизующих импульсов в единство их поведения». Данная функция марша обусловлена **принципом наследования**.

Принцип превращения действует в жанровых метаморфозах марша (строевой, походный, встречный, колонный, фанфарный, похоронный и т.д.) как отклонение от наследственных жанрово-информационных «архетипов» под влиянием изменившихся контекстных условий его бытования.

Принцип преобразования действует в процессе функционирования марша в разнообразных музыкальных текстах, когда марш, сохраняя всю палитру своих разновидностей, тем не менее, выступает как структурно-функциональный элемент «вторичных жанров» (например, Марш Черномора из оперы М.И. Глинки «Руслан и Людмила»).

Принцип включения действует в условиях кристаллизации марша как обобщающего жанрового признака (маршевости, маршеобразности) в контексте этно-социо-культурогенеза, когда происходит «вытеснение» марша как жанра маршевым тематизмом, например, «жанровая инкрустация» (термин В.П. Бобровского) марша в виде гротеска в опере Д.Д. Шостаковича «Нос».

На основе вышеизложенного можно сделать следующий вывод: изоморфизм первичных сигнальных жанров музыки обусловлен синестетическими свойствами сенсорной системы человека, позволяющей наделять музыкальный звук аудиальной, визуальной и вербальной наглядностью, а также различными видами коммуникативной деятельности, способствующей сохранению целостности и устойчивости музыкально-жанровой сигнальности в исторически меняющихся условиях.

Verweise / References

Chapter 1.

1. Вригт Г.Х. фон. Логико-философские исследования: Избр. тр.: / Общ. ред. Г.И. Рузавина и В.А. Смирнова; сост. и авт. предисл. В.А. Смирнов. – М.: Прогресс, 1986. – 600 с.
2. Фейс Р. Модальная логика / Ред. Ю.А. Гастев, В.В. Донченко; пер. с доп. и под ред. Г.Е. Минц. – Москва: Наука, 1974. – 518 с.
3. Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings / Ed.by R. Hilpinen, D. Reidel P.O. 1971. – Dordrecht: Springer, 1971. 200 p.

Chapter 2.

1. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Становлення і розвиток цілісної особистості в контексті сучасних трансформацій українського суспільства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. 10. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 47 – 51.
2. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. – Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
3. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М.М. Сокольской. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
4. Барретт М., Рязанова Т., Воловикова М. Развитие национальной, этнолингвистической и религиозной идентичности у детей и подростков. – М.: Издательство Института психологии РАН, 2001. – 196 с.
5. Бауман З. Индивидуализированное общество. – М.: Логос, 2002. – 324 с.
6. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
7. Волович О., Воропаєва Т. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4.5. – С. 86–90.
8. Воропаєва Т. Трансформація національної ідентичності громадян України (1991–2001 рр.) // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, «Серія Українознавство». – Вип. № 6. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – С. 12–17.
9. Воропаєва Т. Українство та європейські цінності. Від Революції на

граніті до Революції Гідності: ціннісний вимір // Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді: монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – С. 96 – 144.

10. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Идентичность: философский и психологический анализ. – К.: ООО «Арт-Пресс», 1999. – 466 с.

11. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К.: Критика, 2005. – 528 с.

12. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С. 188 – 197.

13. Джеймс Уильям. Личность // Психология личности : тексты / под ред. Юлии Гиппенрейтер, Андрея Пузырея. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 288 с.

14. Кислюк К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи та сучасні перспективи // Філософська думка. – 2018. – №3. – С. 48 – 65.

15. Киященко Л.П., Моисеев В.И. Философия трансдисциплинарности. – М.: ИФРАН, 2009. – 205 с.

16. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 60. – С. 3 – 11.

17. Мид Д. Интернализованные другие и самость // Американская социологическая мысль / Сост. Е. И. Кравченко. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.

18. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд // Психологический журнал. – 1995. – Т. 15. – №1. – С. 3 – 19.

19. Рикер П. Я-сам как другой / пер. с фр. Б. М. Скуратова. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.

20. Рыжакова С. И. Каноны национальных культур: опыты Голландии, Дании и Латвии 2000-х годов // Этнографическое обозрение. – 2011. – №3. – С. 76 – 88.

21. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення. – К.: Критика, 2000. – 303 с.

22. Сергійчук В., Піскун В., Воропаєва Т. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти // Фундаментальні орієнтири науки. – К., 2005. – С. 24–53.

23. Сміт Е. Національна ідентичність / 3 англ. пер. Петро Таращук. – К.: «Основи», 1994. – 224 с.

24. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
25. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». – М., 1925. – 98 с.
26. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО«Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635, [5] с.
27. Berry J.W. Acculturation and psychological adaptation: review // Journeys into cross-cultural psychology: Selected papers from the 11th International conference of the International association for cross-cultural psychology held in Liege, Belgium: Swets & Zeitlinger, 1994. – P. 129 – 141.
28. Cinnirella M. Exploring temporal aspects of social identity: the concept of possible social identities // European Journal of Social Psychology. – 1998. – No.28.2. – P. 227 – 248.
29. Erik H. Erikson, Identity and the Life Cycle. Selected Papers. – New York: International Universities Press, 1959.
30. Haslam C., Holme A., Haslam S.A., Iyer A., Jetten J., & Williams W.H. Maintaining group memberships: Social identity continuity predicts well-being after stroke // Neuropsychological Rehabilitation. – 2008. – No.18 (5/6). – P. 671 – 691.
31. Iyer A., & Jetten J. What's Left Behind: Identity Continuity Moderates the Effect of Nostalgia on Well-Being and Life Choices // Journal of Personality and Social Psychology. – 2011. – No. 101(1). – P. 94 – 108.
32. Kuzio Taras. Ukraine. State and national building. Routledge Studies of Societies in Transition. – London and New York: Routledge, 1998.
33. Melucci A. Challenging Codes: Collective Action in the Information Age. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
34. Melucci A. Getting Involved: Identity and Mobilization in Social Movements // International Social Movement Research. – 1988. – P. 329 – 348.
35. Pizzorno A. Some Other Kind of 'otherness': A critique of Rational Choice Theories // Development, Democracy and the Art of Trespassing / Edited by A. Foxley, M. McPherson, G. O'Donnel. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1986. – P. 355 – 373.
36. Smith, Anthony D. National Identity and the Idea of European Unity // International Affairs. – 1992. – No. 68.1.– P. 55 – 76.
37. Smith Anthony D. Theories of Nationalism. – New York: Harper and Row,

1971.

38. Tajfel H. Social Psychology of Intergroup Relations // Annual Review of Psychology. – 1982. – No. 33. – P. 1 – 39.

39. Tajfel, H. Turner J. C. The social identity theory of intergroup behavior // Psychology of intergroup relations / Ed. by S. Worchel, W. G. Austin. – Chicago: Nelson-Hall, 1986. – P. 7 – 24.

40. Turner J.C. Some current issues in research on social identity and self categorization theories // N. Ellemers, R. Spears, B. Doosje (Eds.) Social Identity. – Oxford: Blackwell Publishing, 1999. – P. 6 – 34.

41. Voropayeva T. S. Formation of collective identity of citizens of Ukraine in the post-colonial period // Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. – 2018. – October, No. 27. – P. 23 – 26.

42. Voropayeva T. The transformation of Ukrainian collective identity in the context of European Football Championship «Euro 2012» // Zwierciadło etnologiczne. Rocznik Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Szczecińskiego. – 2013. – No.2. – P. 207 – 214.

43. Wilber Ken. An Integral Theory of Consciousness // Journal of Consciousness Studies. – 1997. – No. 4.1. – P. 71 – 92.

44. Wilber Ken. Introduction to Integral Theory and Practice: IOS Basic and the AQAL Map // AQAL Journal of Integral Theory and Practice. – 2005. – No.1.1. – P. 2 – 38.

Chapter 3.

1. Автономова Н. С. Открытая структура: Якобсон–Бахтин–Лотман–Гаспаров. Москва: РОССПЭН, 2009. 503 с.

2. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. Одесса: Бахва. 2013. 288 с.

3. Гаспаров М. М. М. Бахтин в русской культуре XX века. Избранные труды. В 3 т. Т. 2. Москва: Наука, 1997. 604 с.

4. Гумбрехт Х.-У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts». Журнальный зал «НЛО». 2006. №81/ URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gu1.html>

5. Рикер П. Время и рассказ. Т. 1. Интрига и исторический рассказ. Москва. Санкт-Петербург. Университетская книга. 1998. 313 с.

6. Філософія і література. Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка». Київ. Філософська думка. 2011. № 1.

7. Философия и литература: проблемы взаимных отношений. Материалы «круглого стола» // Вопросы философии. 2009. №9. Москва. ИФРАН. С.56-96. URL: <http://naukarus.com/filosofiya-i-literatura-problemy-vzaimnyh-otnosheniy-materialy-kruglogo-stola>

8. Шапир М. И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках. Вопросы языкознания. 2005. № 1. С. 43-62.

Chapter 4.

1. Alyokhina, A. I. (1979). A Phraseological unit and a word. Minsk: The publication of Belorussian State University named after V. I. Lenin. / Alyokhina A.I. Frazelogicheskaja edinita i slovo. Minsk: Izdatelstvo Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta imeni V. I. Lenina. / Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. Минск: Издательство Белорусского государственного университета им. В.И. Ленина.

2. Bibel. *Mattäus* 12, 34 Available at: <https://bibeltext.com/matthew/12-34.htm>

3. Briukhovetska, Kh. (2012). Notes on the history of Zhovkva. In Independent culturological periodical "Yi". Vozniak, T. (ed). № 67. P. 8-21. / Briukhovetska Kh. Zauvahy do istoriyi Zhovkvy / In Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys "Yi". Vozniak, T (hol. red.) № 67. P. 8-21 / Брюховецька Х. Зауваги до історії Жовкви / Брюховецька Х. In Незалежний культурологічний часопис "Ї". гол. ред. Т. Возняк, 2012, № 67. С. 8-21.

4. Comprehensive Ukrainian-English Dictionary. (2007). Comp. by Popov Ye.F., Balla M.I. – 5th stereo type edition. – Kyiv: Chumatsky Shliakh.

5. Das große Handbuch der Zitate von A bis Z. (2004). Hrsg. von Hans-Horst Skupy. – Bassermann.

6. Delbrück F. (1796). Deutsche sinnverwandte Wörter verglichen in Hinsicht auf Sprache, Seelenlehre und Moral. – Erste Sammlung. – Leipzig : Georg Christian Keil.

7. Demskyi, M. (1994). Ukrainian phrases and features of their creation. Lviv / Demskyi, M. Ukrayinski frazemi i osoblivosti yih tvorennya. Lviv / Демський М. Українські фраземи і особливості їх творення. – Львів.

8. Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka [Web resource]/ hrsg. von Mathias

Bertram. – Berlin: Directmedia Publishing GmbH, 2002.–mehrals 100. 000 Bildschirmseiten. – (DigitaleBibliothek). – 1 (CD-ROM).1: PC ab 486; 16 MB RAM; Grafikkarte ab 640 x 480, 256 Farben; MS Windows 95/98/ME/NT/2000 oder XP.

9. Deutsch-russisches phraseologisches Wörterbuch. (1975). Hrsg. von L.E. Binowitsch, N.N. Grischin, Dr. H. Malige-Klappenbach, Chr. Agricola. Moskau: Verlag Russische Sprache.

10. Deutsches Universalwörterbuch. (2003). Hrsg. vom Wiss. Rat d. Dudenred. : Dr. Matthias Wermke (Vorsitzender) / Bearb. : Anette Auberle, Angelika Haller-Wolf...]. – 5., überarb. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag.

11. Dictionary of phraseology of the Ukrainian language. (2003). V.M. Bilonozhenko Kyiv, Scientific conception./ Slovnyk frazeologizmiv ukrainskoi movy. Uklad. V.M, Bilonozhenko. Kyiv, Naukovadumka/Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка.

12. Dictionary of Ukrainian in 11 volumes. (1978). I.K. Bilodid (ed). V. 9. Scientific conception, Kyiv /Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Za zag. red. I. K. Bilodida. T. 9. Naukovadumka, Kyiv, 1978. Словник української мови в 11 томах / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Т. 9. Київ. Наукова думка.

13. English-Russian Phraseological Dictionary. (1984). Kunin A. V. Moscow: RussianLanguage. / Anglo-russkij frazeologicheskij slovar'. Moskva: Russkij Yazyk. Kunin A. V. / Англо-русский фразеологический словарь. Кунин А. В. Москва: Русский язык.

14. Fiskowa S. (2003). Geschichte der deutschen Literatur in Perioden, Entwicklungsrichtungen, Ideen und Namen. Lwiw : ПАІС.

15. Havrychenko, A. (2014). "Heart" as a key concept of Ukrainian linguaculture. In Synopsis: text, context, media. No. 1. Havrychenko, A. "Sertse" yak kliuchovyi kontsept ukrayinskoyi lnhvokultury. In Synopsis: tekst, kontekst, media. No. 1. / Гавриченко А. "Серце" як ключовий концепт української лінгвокультури / In Синопис: текст, контекст, медіа. № 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_1_9

16. Horbulich, I.S. (2017). Comparative analysis of English somatic phraseological units with component "heart" and its Russian equivalent "сердце". In Philological science, № 9 (63). P. 124-128. / Horbulich, I.S. Sravnitelnyi analiz angliyskikh somaticheskikh frazeologizmov s komponentom "serdtse" I russkikh frazeologizmov s komponentom "serdtse". Filologicheskiye nauki, № 9 (63). P. 124-128. / Горбулич И. С. Сравнительный анализ английских соматических

фразеологизмов с компонентом "heart" и русских фразеологизмов с компонентом "сердце". In Филологические науки, № 9 (63). С. 124-128.

17. Korunets, I.V. (2003). Comparative typology of English and Ukrainian languages. Educ. Manual. Vinnytsia: NewBook. Korunets, I.V. Porivnyalna tipologiya anglijskoyi ta ukrayinskoyi mov. Navch. Posibnyk. Vinnytsia: Nova knyha. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навч. посібник. Вінниця: Нова книга.

18. Kunin, A.V. (1970). English Phraseology (theoretical course). Moscow. Higher School. /Kunin, A.V. Angliyskaya frazeologiya (teoreticheskiy kurs). Moskva. Vysshaia shkola. / Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). Москва. Высшая школа.

19. Kunin, A. V. (1996). The Phraseology course of the modern English language. 2nd ed., Moscow: Higher School. / Kunin A. V. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo yazyka. 2 izd., Moskva: Vysshaiashkola. / Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. 2 изд. Москва: Высшая школа.

20. Kunitskaya, N.V., Melnyk, V.F., Danilov, B.S. (1989). Functional-semantic dynamics of somatic lexemes as part of phraseological units. In Derivatology and dynamics in Romance and Germanic languages. Kishinev, p. 48-55. / Kunitskaya, N.V., Melnyk, V.F., Danilov, B.S. Funktsyonalno-semanticheskaya dinamika somaticheskikh leksem v sostave FE. In Derivatologiya i dinamika v romanskikh i germanskikh yazykakh. Kishinev, s. 48-55. / Куницкая Н.В., Мельник В.Ф., Данилов Б.С. Функционально-семантическая динамика соматических лексем в составе ФЕ. In Дериватология и динамика в романских и германских языках. Кишинев, с. 48-55.

21. LesiaUkrainka. (1986). Works in two volumes. Kyiv: Scientific conception. V.1./ Lesia Ukrainka. Tvoru v dvokh tomakh. Kyiv: Nauk. dumka. T. 1. / Леся Українка. Твори в двох томах. Київ: Наук. думка. Т. 1.

22. Lapukhina, Y.V. (2016). Semantic and structural features of phraseological units with a somatic component (in English and French) / Lapukhina, Y.V. Semantichni ta strukturni osoblivosti frazeologichnih odinic iz somatichnim komponentom (na materiali anglijskoyi ta francuzkoyi mov / Лапухіна Ю.В. Семантичні та структурні особливості фразеологічних одиниць із соматичним компонентом (на матеріалі англійської та французької мов) – [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://eprints.zu.edu.ua/21307/1/%D0%BB%D0%90%D0%9F%D0%A3%D0%A5%D0%86%D0%9D%D0%90.pdf>

23. Longman Dictionary of English Idioms. (1980). Harlow and London: Longman Group Limited.

24. Lysenko, L.O. (2016). Phraseological units with the component "heart" in Ukrainian and English linguistic pictures of the world / Lysenko, L.O. Frazеологічні одиниці з компонентом серце в українській і англійській мовних картинах світу. / Лисенко Л.О. Фразеологічні одиниці з компонентом серце в українській і англійській мовних картинах світу – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2016/1739-1467386762.pdf>

25. Manakin, V.N. (2004). Comparative Lexicology. Kyiv: Knowledge. / Manakin, V.N. Sopostavitelnaya leksikologiya. Kyiv: Znannia. / Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання.

26. Markova, D.S. (2017). Component "heart" in phraseological units for denoting human feelings (based on the Ukrainian, Polish, English and German languages). In Magisterium. Linguistic studios. Issue 66. P. 60-64. / Markova, D.S. Komponent sertse u frazeolohizmax na poznachennia pochuttiv lyudyny (na materialy ukrayinskoyi, polskoyi, angliyskoyi ta nimetskoyi mov). In Mahisterium. Movoznavchistudii. Vup. 66. S. 60-64. / Маркова Д. С. (2017). Компонент серце у фразеологізмах на позначення почуттів людини (на матеріалі української, польської, англійської та німецької мов) / In Магістеріум. Мовознавчі студії. - Вип. 66. - С. 60-64. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2017_66_14

27. Mauer F., Rupp H. (1974). Deutsche Wortgeschichte. – В II. – Berlin, New York: Walter de Gruyter.

28. May Karl. Aphorismen. Available at: https://www.aphorismen.de/suche?text=Herz&autor_quelle=Karl+May

29. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. (1992). Matthias Lexer. Mit den Nachtr. von Ulrich Pretzel. – 38. Aufl., unveränd. Nachdr. – Stuttgart : Hirzel.

30. Myroshnichenko, I.M. (2011). The scope of the term "phraseology" in the correlation "set of linguistic units". In Terminological Bulletin №1. P. 120-123. / Myroshnichenko, I.M. (2011). Obsiah terminoponiattia "frazеологія" v koreliatsiyi "sukupnist movnykh odynyts". In Terminolohichnyi visnyk, №1. S. 120-123. Мирошніченко І.М. Обсяг термінопоняття "фразеологія" в кореляції "сукупність мовних одиниць". In Термінологічний вісник. 2011, №1. – С. 120-

123.

32. Moyseyenko, L.A. (2003). Theoretical and methodological foundations of studies of phraseological units. In Scientific journal. *Series "Philological". Issue 34*. P. 159 -162. / Moyseyenko, L.A. Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhen frazeolohichnykh odynyts. In Naukovi zapysky. *Seriya "Filolohichna", Vyp.34*. S. 159-162. / Мойсеєнко Л.А. Теоретико-методологічні засади досліджень фразеологічних одиниць. In Наукові записки. *Серія "Філологічна". Вип. 34*. С. 159-162.

33. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language. (1993). Danbury, Lexicon Publications Inc.

34. Online Etymology Dictionary. (2010). Douglas Harper. Available at: <https://www.etymonline.com/>.

35. Phraseological dictionary of the Ukrainian language. (1998). Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. Kyiv: Education. / Фразеологічний словник україноської мови. Київ: Освіта.

36. Radionova, K.S. (2015). Types of Interlingual Semantic Correlation of Persistent Comparative Units in English, French, Ukrainian, and Russian (on the example of comparators on the designation of humanabilities). In Scientific Journal of International pertaining to the Humanities University. Series: "Philology", №19. P. 115 -117. / Radionova, K.S. Typy mizhmovnoyi semantichnoyi koreliatsiyi stiykykh komparatyvnykh odynyts v anhliyskiy, frantsuzkiy, ukrayinskiy, rosiyskiy movakh (na prykladi komparatyvem na poznachennia zdibnostey liudyny). In Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. *Seriya: Filolohiya, №19*. S. 115-117. / Радіонова К.С. Типи міжмовної семантичної кореляції стійких компаративних одиниць в англійській, французькій, українській, російській мовах (на прикладі компаративем на позначення здібностей людини). In Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. *Серія: Філологія №19*, С.115-117.

37. Schiller, F. Aphorismen. Available at: <https://www.aphorismen.de/>https://www.aphorismen.de/suche?text=Herz&autor_quelle=Schiller

38. Solodukho, E.M. (1982). Problems of the internationalization of phraseology (based on the languages of the Slavic, Germanic and Romance groups). Kazan: Publication of Kazan University. / Solodukho, E.M. Problemy internacionalizacii frazeologii (na mat. yazykov slavyanskoj, germanskoj i romanskoj grupp). Kazan:

Izdatelstvo Kazanskogo universiteta. / Солодухо Э.М. Проблемы интернационализации фразеологии (на мат. языков славянской, германской и романской групп). Казань: Издательство Казанского университета.

39. Spevack, M. The Harvard Concordance to Shakespeare. (1973). USA: Georg Olms, Verlag Hildesheim.

40. Teliya, V.N. (1996). Russian Phraseology. Semantic, pragmatic and linguoculturological aspects. Moscow: The languages of Russian culture. / Teliya V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokulturologicheskij aspekty. Moskva: Jazykirusskojkultury. / Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры.

41. The American Heritage Dictionary of Idioms. (2003). Boston, New York: Houghton Mifflin Company.

42. Vogt, F. (1908). Der Bedeutungswandel des Wortes edel. Rede beim Antritt des Rektorats gehalten am 18. Oktober 1908. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung.

43. Vyslobodska, I.M. (2002). Phraseological unit and word: equivalency or correlation. In Lviv Polytechnik & National University Institutional Repository. / Vyslobodska, I.M. FO I slovo: ekvivalentnist chy spivvidnoshennia. In Lviv Polytechnik & National University Institutional Repository. / Вислободська І.М. ФО і слово: еквівалентність чи співвідношення. Lviv Polytechnik & National University Institutional Repository. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/ntb/39191/21_57-58.pdf?sequence=1&isAllowed=y

44. Zhukov, V.P. (1978). Semantics of fixed phrases. Moscow. /Zhukov, V.P. Semantika frazeologicheskikh oborotov. Moskva. / Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. Москва. С. 173-182.

45. Zykova, I. (2016). The phraseological meaning construal in the traditional vs. cognitive culture-oriented perspectives. In Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. Warsaw: De Gruyter Open, 2016, vol. I (2), December 2016. p. 253-286. DOI: 10.1515/lart-2016-0015 ISSN 2453-8035

Chapter 5.

1. Стельмах М. П. Твори : У 7 т.т. Т. 6. Київ : Дніпро, 1983. 606 с.
2. Стельмах М. П. Собрание сочинений. В 5 т.т. Т. 5. Четыре брода : Роман / Авториз. пер. с укр. Н. Андриевской. М. : Худож. лит. 1984. 608 с.

Chapter 6.

1. BBC News // Digital Indians: Ben Gomes. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/technology-238666>
2. Collins English Dictionary // Definition of troll.– Режим доступу: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/troll>
3. Definitions // Definitions for comics. – Режим доступу: <http://www.definitions.net/definition/comics>
4. Google.com // Doodles Archive. – Режим доступу: <https://www.google.com/doodles?hl=en-GB#archive>
5. Graham G. Genes: a philosophical inquiry. New York: Routledge, 2002. – 196 p.
6. Halvey Martin, Mark T. Keane. An Assessment of Tag Presentation Techniques (poster presentation at WWW 2007) – Режим доступу: <http://www2007.org/htmlposters/poster988/>
7. Indiana University. What is a troll? – Режим доступу: <https://kb.iu.edu/d/afhc> 28
8. KAROKAN 2.0 – о реальном и виртуальном // QR коды на кладбищах. – Режим доступу: <http://karokan.livejournal.com/25755.html>
9. Know Your Meme: Trollface. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/6CV2LWgLy>
10. Merriam-Webster Dictionary // Meme. – Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/meme>
11. Monthly wiki page Hits for en.wikipedia. – Режим доступу: http://wikistics.org/latest/wikipedia/en/topics/Vital_articles.htm
12. PCMAG.COM // Definition of: trolling. – Режим доступу: <http://www.pcmag.com/encyclopedia/term/53181/trolling#>
13. Search Engine Watch // Almost 12 Billion U.S. Searches Conducted in July – Режим доступу: <https://searchenginewatch.com/sew/study/2066918/almost-billion-us-searches-conducted-july2>
14. SkyNews // Online 'Trolls' Target Family Tribute Pages. – Режим доступу:

<http://www.webcitation.org/6CV2N0dds>

15. Web Design Blog – Webdesigner Depot // Words as images. – Режим доступу: <http://www.webdesignerdepot.com/2013/03/words-as-images/>

16. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст в политическом дискурсе. Политическая лингвистика. – Вып. 3(23). – Екатеринбург, 2007. – С. 75-80.

17. Голиков А. С., Калашникова А. А. Демотиваторы в интернет-коммуникации: генезис, смыслы, типология. Вестник Харьковского государственного университета. – 2010. – Вып. 16. – С. 124– 130.

18. Голышко-Вольфсон Д. Демотиваторы. Искусство кино. – 2012. – № 5.

19. Докинз Р. Эгоистичный ген. – М. : Мир, 1993. – 318 с.

20. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. М., 1982.

21. Мишина О. В. Средства создания комического в видеовербальном тексте (на материале английского юмористического сериала «Monty Python Flying Circus»). Автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. – Самара, 2007. – 25 с.

22. Сонин А. Г. Комикс: психолингвистический анализ. – Барнаул, Издательство Алтайского госуниверситета, 1999. – 111с.

23. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. Оптимизация речевого воздействия : коллективная монография. – М., 1990. – С. 180–186.

24. Щурина Ю. В. Прецедентные элементы в структуре малых речевых жанров комического. Российский лингвистический ежегодник. – 2006. – Вып. 1(8) :научное издание. – Красноярск, 2006. – С. 77–84.

Chapter 7.

1. Беценко Т. Лінгвофольклористика як новий напрям філологічної науки. *Міфологія і фольклор*. 2015. № 3 – 4. С. 108 – 117.

2. Богатырев П. Г. Язык фольклора. *Вопросы языкознания*. 1973. № 5. С. 106 – 116.

3. Венгранович М. Функционально-стилевая специфика фольклорного текста в аспекте экстралингвистической обусловленности. *Stylistyka*. 2005. XIV. С. 601 – 614.

4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 2004. 144 с.

5. Ганцов В. Чергові завдання української діалектології. *Записки*

етнографічного товариства. Кн. I. Київ, 1925. С. 37 – 41.

6. Гороф'янук І. Зі спостережень над фольклорними текстами як джерелом вивчення діалектного мовлення подолян. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2013. Вип. 15. С. 66 – 74.

7. Грицевич Ю. В. Фольклорні тексти як діалектографічний матеріал у сучасному українському мовознавстві. *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 72 – 76.

8. Гриценко П. Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії і діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С. 145 – 154.

9. Громик Ю. В. Фольклорні матеріали з Берестейщини як діалектографічний матеріал. *Справа: беларуска-українські альманахи Товариства української літератури при Союзі беларуских письменників*. 2015. № 1. С. 162 – 169.

10. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (Вступні розділи). Ужгород, 1966. 99 с.

11. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. Київ, 1987. 242 с.

12. Кузнецов А. М. Коммуникативное воздействие литературно-художественного текста. *Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации*. Москва, 1990. 136 с.

13. Кузнецова О. Д., Сороколетов Ф. П. Инструкция для составления Словаря русских народных говоров. *Словарь русских народных говоров*. С.-Петербург, 1994. Вып. 28. С. IV – XXXII.

14. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Навчальний посібник. Київ, 2005. 591 с.

15. Марєєв Д. А. Динаміка східнополіського діалекту: дис. ... канд. філол. наук, спец.: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 255 с.

16. Народні пісні у виконанні фольклорного ансамблю «Червона калина» с. Малинівка Ріпкинського району Чернігівської області. Чернігів, 2010. 52 с.

17. Неклюдов С. Ю. Авантекст в фольклорной традиции. *Живая старина*. 2001. № 4. С. 2 – 4.

18. Орлова В. Г., Сологуб А. И. Изучение диалектной лексики при подготовке областных (региональных) словарей русского языка. *Лексикографический сборник*. Москва, 1957. Вып. II. С. 20 – 30.

19. Праведников С. П. Формирование фольклорных диалектов. *Ученые*

записки Курского государственного университета. Серия: Филологические науки. Курск, 2009. № 2 (10). Электронный ресурс: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_12041568_59379098.pdf

20. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура; In memoriam. Санкт-Петербург, 2003. 464 с.

21. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.

22. Сердюк М.А. Актуальные проблемы изучения фольклорных текстов. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2009. № 2 (70). С. 42 – 45.

23. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.

24. Сперанский М. Н. Русская устная словесность: (Введение в историю русской словесности. Устная поэзия повествовательного характера): Пособие по лекциям на высших женских курсах в Москве. Москва, 1917. VI + 474 с.

25. Стеколькова Н. В. Фольклорный текст как объект лингвистического исследования. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2014. № 3. С. 31 – 35.

26. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва, 1995. 512 с.

27. Українська фольклористика. Словник-довідник; укл. і заг. ред. М. Чорнопиского. Тернопіль, 2008. 448 с.

28. Чистов К. В. Народные традиции и фольклор. Наука, 1986. 304 с.

Chapter 8.

1. Ромашкевичус С.□К. Суффиксальное словообразование в курсе латинского языка медицинского вуза: термины с финалями -men, mentum□ // Теория и практика профессионально ориентированного обучения иностранным языкам: материалы IX Международной науч.- практ. конф., Минск, 12-14 мая 2016 г. / редкол.: Е. М. Дубровченко (гл. ред.), Н. А. Круглик. - Минск: Междунар. ун-т МИТСО, 2016, С. 229-233.

1. Синиця В., Мироник О. Статус латинських номінативних утворень з пропріальним компонентом мікротерміносистеми «інфекційні хвороби»/ В.Синиця, О.Мироник // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. - Чернівці, 2018. – Вип. 1 (17). С. 43 – 49.

3. Синиця В.Г., Мироник О.В., Телеки М.М. Ключові терміни галузі медицини «інфектологія»: лексико-семантичний та етимологічний

аспекти//Modern engineering and innovative technologies. Heutiges Ingenieurwesen und innovative Technologie Issue №7, Part 5, March 2019 Karlsruhe, Germany, p. 59-65.

4.Синиця В.Г., Беляєва О.М., Мироник О.В. Продуктивність суфікса –itis в утворенні термінів - назв інфекційних хвороб (на матеріалі латинської та англійської терміносистем)//Modern engineering and innovative technologies. Heutiges Ingenieurwesen und innovative Technologie Issue №10, Part 3, December, 2019 Karlsruhe, Germany, p. 85-90.

5. Інфекційні хвороби: підручник (ВНЗ IV р. а.) / О.А. Голубовська, М.А. Андрейчин, А.В. Шкурба та ін.; за ред. О.А. Голубовської. — 2-е вид.- Київ: Медицина, 2018. — 688 с.

6. Москалюк В.Д., Мироник О.В., Богачик Н.А. та ін. Інфекційні хвороби/ Навчальний посібник для студентів 4 курсу стоматологічних факультетів закладів освіти/за ред. проф. В.Д. Москалюка. — Чернівці, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет». — 2019.- 236 с.

7. Москалюк В.Д., Мироник О.В., Богачик Н.А. та ін./ Інфекції дихальних шляхів / Навчально-методичний посібник для студентів 5-6 курсів медичних факультетів закладів вищої освіти / за ред. проф. В.Д. Москалюка. — Чернівці, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», 2019. — 239 с.

8. Кишкові інфекції: Навчальний посібник для студентів 5-6 курсів медичних факультетів вищих медичних закладів освіти III-IV рівнів акредитації та лікарів-інтернів. / За ред. проф. А.М.Сокола, к.мед.н. Н.А. Богачик — Чернівці, Буковинський державний медичний університет, 2006. — 176 с.

9. Тітов М.В., Тітов В.М. Симптоми і синдроми при інфекційних хворобах. - Львів: Львівський держ. мед. ін-т, 1993. - 128 с.

10. Georgi Arnaudov. Terminologia medica polyglotta: Latinum-Русский-English-Francais-Deutsch/ - Sofia:Medicina et Physcultura, 1979. — 943 p.

11. Rudzitis K. Terminologia medica in duobus voluminibus. - Vol. 1. - Riga: Liesma, 1973. - 1039 p., Vol.2. - Riga: Liesma, 1977. - 866 p.

12. Ілюстрований англо-український медичний словник Дорналда у двох томах. - Львів: Наутіліус, 2002. - 2688 с.

13.Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник у чотирьох томах. — Том 1А-Д/укладачі: Л.І.Петрух, І.М.Головко. — Київ: ВСВ «Медицина», 2012. — 700 с., Том 2Е-Н/: укладачі: Л.І.Петрух, І.М.Головко. -

Київ: ВСВ «Медицина», 2013. - 741 с., Том 3 О-С/укладачі: Л.І.Петрух, І.М.Головко. - Київ: ВСВ «Медицина», 2016. – 744 с., Том 4 Т-Я /укладачі: Л.І.Петрух, І.М.Головко. - Київ: ВСВ «Медицина», 2016. – 600 с.

14.Кніпович М.Ф. Словник медичної термінології: латинсько-українсько-латинський. - Київ: Державне медичне видавництво УРСР, 1948 . - 422 с.

15. Вольфсон С.И. Латино-русский медицинский словарь. - М.: Медгиз, 1957. — 424с.

16. Whonamedit.- The dictionary of medical eponyms / режим доступу: www.whonamedit.com.

17.Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава:Довкілля-К, 2006.- 716 с.

18.Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид.дім «КМ Academia», 2000.- 218 с.

19. Новодранова В.Ф. Именное словообразование в латинском языке и его отражение в терминологии. – Москва: Языки славянских культур, 2008. – 328 с.

Chapter 9.

1. Авакова А.С. Наименования спортсменов в русском языке: Словообразовательная и историко–лексикологическая характеристика: Дис.. канд.фил.наук. – М., 1971. – 323 с.

2. Бекбалаев А.А. Лексическая номинация в современном немецком языке: На материале неологизмов – наименований лиц и человеческих коллективов. – Фрунзе: Кирг.гос.ун–т, 1979. – 50 с.

3. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина. МГУ, 2000. – 500 с.

4. Давыдова Т.С. Ономазиологические закономерности образования и функционирования наименований лиц по профессии в современном английском языке: Дис...канд.фил.наук. – Л., 1990. – 206 с.

5. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. – М.: Наука, 1982. – 327 с.

6. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М., 1997. – 320 с.

7. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М., 1982. – 307 с.

8. Моисеев А.И. Наименования лиц по профессии в современном русском языке: Структурно–семантическая характеристика: Дис...докт.фил.наук. – Л.,

1968. – 951 с.

9. Мурясов Р.З. Морфология производного слова: на материале производных существительных немецкого языка. – Уфа: Башкирский ун-т, 1992. – 191 с.

10. Панова Г.И. Морфологические категории в современном русском языке: аспекты формального выражения глагольного вида и рода существительных: Автореферат дис...канд.фил.наук. – СПб., 1996. – 28 с.

11. Шадрин В.И. Ономасиология производного имени в английском языке: Автореферат дис...докт.фил.наук. – СПб., 1996 – 40 с.

12. Шанский Н.М., Иванов В.В. Современный русский язык. – М.: Просвещение, 1987. – Ч.2. – 255 с.

13. Oksaar E. Berufsbezeichnungen im heutigen Deutsch: Soziosemantische Untersuchungen: Mit deutschen und schwedischen experimentellen Kontrastierungen. – Düsseldorf: Schwann, 1976. – 275 S.

14. Alphabetisches Verzeichnis der anerkannten Ausbildungsberufe // Wohgemuth H.H. Berufsbildungsgesetz: Kommentar für die Praxis. – Köln, 1987. – 454 S.

15. Klassifizierung der Berufe: Berufstätigkeiten in der Bundesrepublik Deutschland: Alphabetisches Verzeichnis der Berufsbenennungen. – Stuttgart: Verlag W.Kohlhammer, 1961. – 232 S.

16. Klassifizierung der Berufe. Systematisches und alphabetisches Verzeichnis der Berufsbenennungen. – Stuttgart: Verlag W.Kohlhammer, 1970. – 244 S.

17. Verzeichnis der Ausbildungsberufe /DDR/. – Berlin, 1980. – 442 S.

Chapter 10.

1. Абрамов Н.А. Город Тюмень: из истории Тобольской епархии. Серия: Невидимые времена. - Тюмень: СофтДизайн. Т.8. 1998, - 576 с.

2. Беспалова Л.Г. Из дальних и близких лет. - Тюмень: Вектор Бук. 2001, - 196 с.

3. Большое городище: литературно-краеведческий альманах. - Тюмень: Ю. Мандрика. 2014. № 1(34), - 277с.

4. Большое городище: литературно-краеведческий альманах. - Тюмень: Ю. Мандрика. 2015. № 2 (35), - 254 с.

5. Большое городище: литературно-краеведческий альманах. - Тюмень: Ю. Мандрика. 2017. № 4 -5, - 416 с.

6. Буксгевден С.К. Жизнь и трагедия Александры Федоровны, Императрицы России. Комментарии к воспоминаниям. - М.: Лепта Книга, Вече. Гриф. 2012, - 576 с.
7. Дворцова Н.П. Тюмень в судьбе и творчестве Михаила Пришвина / Н.П. Дворцова // Тюмень: образ, душа, судьба. - Тюмень. 2004, - С. 405 - 432.
8. Дедлов В.Л. Панорама Сибири. Путевые заметки. - СПб., 1900, - 252 с.
9. Ермаков И. Семейные тайны великого маршала // Тюменский Курьер. № 60 (2834). 8 апреля 2010.
10. Копылов В.Е. Окрик памяти. История Тюменского края глазами инженера. Кн. 1. - Тюмень: Слово, 2000, - 334 с.
11. Копылов В.Е. Окрик памяти. История Тюменского края глазами инженера. - Тюмень: Слово, 2001. Кн. 2. - 352 с.
12. Корандей Ф.С. Прибытие в Сибирь: 1880–е годы в путевых описаниях: опыт антологии /Ф.С. Корандей// Большое городище: литературно-краеведческий альманах / редактор-издатель Ю.Л. Мандрика. - Тюмень: Зауралье, 2015. №2 (35), - С. 182 - 208.
13. Корандей Ф.С. Прибытия в Сибирь и отъезды из Сибири: 1870-е годы в путевых описаниях. Продолжение антологии / Ф.С. Корандей // Большое городище: литературно-краеведческий альманах / редактор-издатель Ю.Л. Мандрика. - Тюмень: Зауралье, 2016. № 3 (36), - С. 214-253.
14. Кубочкин С.Н. Кто вы, герои «Кашеевой цепи»? / С.Н. Кубочкин // Заводская слободка... и еще 1000 штрихов к портрету забытой Тюмени. - Тюмень, 2011, - С. 121-151.
15. Миллер Г.Ф. История Сибири. - М.- Л., Изд-во АН СССР, - Т. I. 1937, - 607 с.
16. Петрушин А.А. На задворках Гражданской войны. - Тюмень. 2003, - 183 с.
17. Рогачев В.А. Тюмень помнит Пришвина // Сибирское богатство. 2003. № 1. с. 57.
18. СТГ - Сибирская торговая газета. 8 мая 1914 г.
19. СТГ - Сибирская торговая газета. 1898 г. № 112. 24 мая
20. ТЕВ - Тобольские епархиальные ведомости // 1901. № 9. 68 с.
21. Ядринцев Н.М. На чужой стороне: Из нравов переселенцев в Сибири // Азиатский вестник. Кн. 1. 1872, - С. 84 - 116.
22. Barzini L. Pekin to Paris, an of Prince Borgheses journey across two

continents in a motor - car London: E. Grant Richards, 1907. - 645 p.

Chapter 11.

1. Некита А.Г. Нутро и поверхность: к феноменологии телесности в американском фильме ужасов // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2019. – № 35. – С. 96–105.
2. Гоббс Т. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Сочинения: В 2 т. Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – С. 3-545.
3. Магнитов С. Н., Болдырев А.В. Голливуд: оружие массового поражения. – М.: Книжный мир, 2019. – 225 с.
4. Юсев А. Ю. Кинополитика: Скрытые смыслы современных голливудских фильмов. – М.: Альпина Диджитал, 2017. – 300 с.
5. Хапаева Д. Занимательная смерть [Электр. ресурс] // Новое литературное обозрение. – 2019. – №5. – URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/159_nlo_5_2019/article/21509/, (дата обращения 11.07.2020 г.).
6. Bell N. The future of horror // How to Write a Horror Movie. – London: Routledge, 2020. – P. 151–165.
7. Фуко М. Надзирать и наказывать. – М.: Ad Marginem, 1999. – 479 с.
8. Маленко С.А., Некита А.Г. Биотизация образа жизни обывателя в идеологической традиции американского фильма ужасов // Векторы благополучия: экономика и социум. – 2019. – № 4 (35). – С. 63–73.
9. Библия. – N.Y.: Watchtower Bible and Tract Society Of New York, Inc., 2002. – 1469 с.
10. Scull T.M., Malik Ch. V. Role of Entertainment Media in Sexual Socialization // Wiley Online Library. – 2019. – 09 May. – URL: <https://doi.org/10.1002/9781118978238.ieml0214>, (дата обращения: 15.05.2020).
11. Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального [Электр. ресурс]. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. – 95 с. – URL: https://royallib.com/book/bodriyar_gan/v_teni_molchalivogo_bolshinstva_ili_konets_sotsialnogo.html, (дата обращения: 14.07.2020).
12. Гоббс Т. Основ философии. Часть третья. О гражданине // Гоббс Т.

Сочинения в двух томах. – М.: Мысль, 1989. Т.1. – С. 270–506.

13. Маретт Р. Р. Формула табу-мана как минимум определения религии // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология. – М.: Канон +, 1998. – С.99–108.

14. Zaheer F. & Din K. ud. American Dream or Avaratia: Critical Circumspectis of American Dream Through Ages // International Journal of English Linguistics. – 2019. – vol. 9. – №3. – P. 57-67.

15. Lima B. Hope and Violence in Dystopia // RAIS Conference Proceedings. The 11-th International RAIS Conference on Social Sciences. – 2018. – P. 303-307.

16. Коллинз С. Голодные игры. И вспыхнет пламя. Сойка-пересмешница. – М.: Астрель, 2013. – 894 с.

17. Ювенал. Сатиры. – СПб.: Алетейя, 1994. – 224 с.

18. Никольский Е.В. Модификация традиционных мифологем в антитоталитарной трилогии Сьюзен Коллинз «Голодные игры» // Национальные коды в европейской литературе XIX–XXI веков: коллективная монография. – Нижний Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 2016. – С. 515–524.

19. Салахиева-Талал Т. Психология в кино. – М.: Альпина Диджитал, 2019. – 171 с.

20. Brake D. The religious and political overtones of Hunger Games // The Washington Times. – 2012. – March 31. – Retrieved April 1. – P. 14.

21. Дольник В.Р. Этологические экскурсии по запретным садам гуманистиче-ских // Природа. – 1993. – №2. – С.73–86.

22. Некита А.Г. Демократический профиль развлекательной повседневности: символ клоуна-убийцы в американском фильме ужасов [Электр. ресурс] // Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого. – 2020. – № 4 (29). doi: 10.34680/2411-7951.2020.4(29).24

Chapter 12.

1. Бобровский В.П. Функциональные основы музыкальной формы: Исследование. – Москва: Музыка, 1978. – 332 с.

2. Бродова И.А. Музыкальный жанр как форма социальной памяти в культуре // Информационное общество: культурологические аспекты и проблемы. Материалы международной научной конференции. – Краснодар–Новороссийск, 17-19 сентября 1997 г. – Краснодар: Тип. КГАК, 1997. – С. 202–

205.

3. Бродова И.А. Музыкальный жанр как форма интеграции сигнала, знака и значения // Информационная культура общества и личности в XXI веке: Материалы международной научной конференции. – Краснодар, 20–23 сентября 2006 г. Приложение к региональному научному журналу «Культурная жизнь Юга России». – Краснодар: Тип. КГУКиИ. – С. 386-391.

4. Бродова И.А. Первичные жанры музыки как инструменты развития воображения актёра (на примере "Детского альбома" П.И. Чайковского) // Театр. Время. Герой: Сборник научных статей по материалам III Международной научно-практической конференции, г. Уфа / Отв. ред. Т.Н. Хайбуллина. – Уфа: ООО «Энциклопедия», 2016. – С. 141-149.

5. Вульф Вернон В. Холодинамика. Как развивать и управлять своей внутренней личностной силой. Изд-во неизвестно, 1990 англ. (русское издание 1995. – 47 с.).

6. Мазель Л.А., Цуккерман В.А. Анализ музыкальных произведений. Элементы музыки и методика анализа малых форм. – Москва: Музыка, 1967. – 752 с.

7. Музыкальная эстетика России XI– XVIII веков. – Москва: Музыка, 1973. – 245 с.

8. Назайкинский, Е.В. Звуковой мир музыки. Москва: Музыка, 1988. – 254 с.

9. Назайкинский Е.В. Стилъ и жанр в музыке. – Москва: Владос, 2003. – 248 с.

10. Рагс Ю.Н. Эстетика снизу и эстетика сверху — квантитативные пути сближения (Исследование). – Москва: Научный мир, 1999. – 248 с.

11. Соколов О.В. Морфологическая система музыки и ее художественные жанры. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского университета, 1994. – 220 с.

12. Сохор А.Н. Эстетическая природа жанра в музыке // Сохор А.Н. Вопросы социологии и эстетики музыки: Статьи и исследования. – Ленинград: Советский композитор, 1981. – Вып. 2. – С. 231-293.

SCIENTIFIC EDITION

MONOGRAPH
ERBE DER EUROPÄISCHEN WISSENSCHAFT
PHILOSOPHIE, PHILOLOGIE, GESCHICHTE, KUNSTWISSENSCHAFT
HERITAGE OF EUROPEAN SCIENCE
PHILOSOPHY, PHILOLOGY, HISTORY, ART HISTORY

MONOGRAPHIC SERIES «EUROPEAN SCIENCE»

BOOK 2. PART 7

Authors:

Cherska Z.B. (4), Afanasiev A. (3), Andrey G.N. (11), Brodova I.A. (12), Buhinska T.V. (4),
Fugelova T.A. (10), Gutnikova A.V. (9), Hladkoskok L.H. (4), Labinska B.I. (4),
Malenko S.A. (11), Marieiev D. (7), Myronyk E.V. (8), Panchenko E.I. (6), Semen H.Y. (4),
Shepel Y.A. (5), Suima I.P. (6), Synytsia V.G. (8),
Tsemokh I. (7), Vasilenko I. (3), Voropayeva T.S. (2), Zuiev V.V. (1)

The scientific achievements of the authors of the monograph were also reviewed and recommended for publication at the international scientific symposium

«**Erbe der europäischen Wissenschaft** /

Heritage of European science»

(July 30-31, 2020)

The monograph is included in

International scientometric databases

Service sheet 11.39
Circulation 500 copies.
Signed: September 20, 2020

Published:
SWorld-NetAkfiatAV
Lußstr 13,
Karlsruhe, Germany

in conjunction with Institute «SE&E»

e-mail: orgcom@sworld.education
www.sworld.education

Publisher is not responsible for accuracy
information and scientific results presented in the monograph

ISBN 978-3-982178-39-4

